

TARTU LINNAMUUSEUM 2009

TARTU LINNAMUSEUM
Tartu City Museum

2009

Aastaraamat

© 2009 Tartu Linnamuuseum

Väljaandja: Tartu Linnamuuseum

Koostaja ja toimetaja: Marge Rennit

Keeletoimetaja: Ene Nagelmaa

Tõlge: Tiina Mällo

Kujundus: Peeter Paasmäe

 ELMATAR 2009

Trükk: Greif OÜ

ISBN 978-9949-435-47-0

Sisukord

	Saateks	7
STUDIA		
<i>Kätlin Jansons</i>	Märgid Tartu keskaegsetel puitesemetel <i>Markings on wooden items from medieval Tartu</i>	11 36
<i>Malle Salupere</i>	Puhastverd slaavlane ja tartlane Faddei Bulgarin <i>Faddey Bulgarin – a pure-blood Slav and citizen of Tartu</i> <i>Чистокровный славянин и тартусец</i> <i>Фаддей Булгарин</i>	39 64 66
MUSEOLOGIA		
<i>Arvi Haak</i>	Kuidas teha kollektsiooninäitust? Näituse «Kangas hansalinnas» ettevalmistamisest <i>On the preparation of an exhibition of medieval urban textiles in the Tartu City Museum</i>	71 76
COLLECTIONES		
<i>Eevi Kärkla</i>	Represseeritutega seotud materjale Tartu Linnamuuseumi arhiiv- ja fotokogus <i>Materials relating to represses in the archival and photographic collection of the Tartu City Museum</i>	79 87
TEXTUS		
	Eda Tootsoni mälestused oma elust Jaani t 16 aastatel 1937–1944 Saatesõna Kristi Musteikiselt <i>Eda Tootson's reminiscences about her life at 16 Jaani Street in the years 1937–1944</i>	91 109
CALENDARIUM		
		113

ANNALIS

<i>Merike Toomas</i>	Tartu Linnamuuseum aastal 2008	127
	<i>Tartu City Museum in 2008</i>	143
<i>Teesi Kivivare</i>	Tartu Linnamuuseumi kogude juurdekasvust 2008. aastal	145
	<i>Increase of collections at the Tartu City Museum in 2008</i>	150
<i>Arvi Haak</i>	Lisandusi Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogule 2008. aastal	151
	<i>Additions to the archaeological collections of the Tartu City Museum in 2008</i>	157
	Kasutatud lühendid	159

Saateks

Tartu Linnamuuseumi 15. aastaraamat erineb eelkäijatest nii väljanägemise kui ka sisu poolest. Muutunud on väljaande formaat, kujundus ning sisujaotus. Käsitlused on jaotatud kuude alaliiki, mis on ajaloolisele ülikoolilinnale kohaselt saanud edevavõitu ladinakeelsed pealkirjad. Kas tehtud uuendused on põhjendatud ning linnamuuseumi aastaraamatule ka kasuks tulnud, see jäägu lugeja otsustada.

Siirdugem käesoleva aastaraamatu sisu juurde. Rubriigis *Studia* on publitseeritud kaks Tartu teemal koostatud teaduslikku uurimust. Noore uurija Kätlin Jansoni 2008. aastal Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis kaitstud bakalaureusetöö ning selle põhjal koostatud artikkel «Märgid Tartu keskaegsetel puitesemetel» on valminud Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogusse kuuluvate puunõude põhjal. Loodetavasti ei jää see viimaseks linnamuuseumi aastaraamatus publitseeritud Tartu-aineliseks üliõpilastööks.

Teisena avaldame kultuuriloolase ja eesti-vene kultuurisidemete hea tundja Malle Salupere artikli tuntud vene kirjanikust ja ajakirjanikust Faddei Bulgariinist ning tema sidemetest Tartu ja siinse Karlova mõisaga. Artikli ilmumise ajendiks on Bulgariini 220. sünni- ja 150. surma-aastapäev. Käsitletakse Bulgariini põnevat elukäiku ja elu Karlova mõisas, keerulisi suhteid kaasaegsetega ning tema pärandi saatust.

Muuseumiteoreetilisi teemasid käsitlevas rubriigis *Museologia* saab lugeda linnamuuseumi arheoloogiaosakonna juhataja Arvi Haagi artiklit linnamuuseumis 2009. aasta maist septembrini eksponeeritud näituse valmimise protsessist. Kirjutisest jääb kõlama küsimus, kuidas koostada väheatraktiivsel arheoloogilisel materjalil põhinevat ning teadusliku uurimistöö tulemustele toetuvat näitust viisil, et see pakuks huvi võimalikult suuremale hulga muuseumikülastajatele.

Linnamuuseumi kogusid tutvustavas rubriigis *Collectiones* teeb muuseumi fotokogu hoidja Eevi Kärddla ülevaate 2008. aastal muuseumisse laekunud represseeritute seotud foto- ja arhiivimaterjalidest. Nõukogude võimu poolt küüditatute ja represseeritute ning vastupanuliikumisest osavõtnute elu ja tegevusega seotud materjalide osatähtsus muuseumi kogudes on kiiresti kasvanud uue filiaali, KGB kongide muuseumi avamise järel 2001. aastal.

Rubriigis *Textus* on kavas avaldada Tartuga seotud käsikirjalisi või varem publitseeritud, kuid vähe tuntud tekste ning dokumente, kusjuures eelistatud

on linnamuuseumi arhiivkogusse kuuluvad materjalid. Seekord saab lugeda Eda Tootsoni mälestusi elust Jaani tänaval majas nr 16, praeguses 19. sajandi linnakodaniku muuseumi hoones. Suurepäraselt detailimälu peegeldavad mälestused on kirja pandud 1994. aastal ning käsitlevad aastaid 1937–1944. Saate-teksti Eda Tootsoni mälestuste juurde on kirjutanud linnakodaniku muuseumi kuraator Kristi Musteikis.

Tartu linnale läbi ajaloo olulisi isikuid nende ümmargustel tähtpäevadel peab meeles rubriik *Calendarium*. On ütlematagi selge, et tublide tartlaste seas valiku tegemine on tänamatu ülesanne. Ülikooliga seotud väljapaistvate tartlaste mälestuse hoidmise oleme jätnud Tartu Ülikooli muuseumide hooleks.

Aastaraamatu lõpetab traditsiooniline eelneva aasta ülevaade rubriigis *Annalis*. Tartu Linnamuuseumi direktori Merike Toomase koostatud 2008. aasta tegevuse aruande kõrval saab lugeda peavarahoidja Teesi Kivivare ülevaadet kogude tulmest ning A. Haagi ülevaadet arheoloogiakogu tulmest 2008. aastal.

Saatesõna lõpetuseks tänan kõiki aastaraamatu autoreid nähtud vaeva eest. Ühtlasi tänan häid kolleege linnamuuseumist, kes nõu ja jõuga olid abiks käesoleva väljaande koostamisel ja toimetamisel. Eriline tänu kuulub muuseumi konsultandile Heivi Pulleritsule ja Arvi Haagile.

Marge Rennit

STUDIA

Märgid Tartu keskaegsetel puitesemetel

Kätlin Jansons

Tartus on hästi säilinud keskaegne 13.–16. sajandi kultuurikiht ja viimaste aastakümnete jooksul on peale muude leidude kogutud ka suur hulk puitesemeid. Käesolevas artiklis olen vaatluse alla võtnud keskaegsed märkidega puitesemed, mida leidub Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogus 78. Kuna seal hoiul olevaid puitesemeid on seni väga vähe uuritud ning Eesti arheoloogilisest kontekstist pärit märke pole samuti varem olulisel määral käsitletud, tundus teema olevat piisavalt tähtis, et see lähema vaatluse alla võtta.¹

Artikli põhieesmärk on välja selgitada, miks Tartu keskaegsetele puitesemetele märke tehti ja kuidas erineb nende tähendus sõltuvalt eseme tüübist. Tahaksin tänada uurimistöö valmimisele kaasa aidanud Andres Tvaurit, Arvi Haaki ja Eero Heinlood.

Uurimisallikad ja metoodika

Uurimuse põhiallikaks on Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogus säilitatavad puitleidud. Arheoloogiafondi läbivaatamisel selgus, et enamik märkidega puitleidude on välja tulnud VII kvartali ja Lossi t 3 krundilt. Kogudes leiduvate märkide uurimist võisid raskendada kahjustused esemel (nt labidajäljed), eseme deformeerumine või eseme ja sellele oleva märgi osaline säilimine. Samuti oli mõnikord raske eristada sihilikult tehtud kujutisi juhuslikult tekkinud täketest.

Töö leiukogudes sisaldas märkidega esemete pildistamist ja nende töötlemist programmi Adobe Photoshop abil. Sellele järgnes aruannetes ja publikatsioonides olevate andmete kokkusobitamine. Silmas tuleb pidada, et mõne eseme puhul on teadmata selle leiunumber ja/või koht või puudub kaevamisaruanne, mistõttu ei olnud võimalik täpsemat leiukonteksti välja selgitada.

Kogutud materjali põhjal koostas Tartu keskaegsete märkidega puitleidude kataloogi², milles sisalduva teabe esitan käesolevas artiklis selle mahu tõttu valikuliselt.

¹ 2003. a detsembrist kuni 2004. a veebruarini eksponeeriti linnamuuseumis näitust «Inimesed. Puunõud. Märgid.» Näituse kuraator oli tolleaegne arheoloogiaosakonna juhataja Rünno Vissak. (Toimetaja märkus)

² Kätlin Jansons. Tartu keskaegsed märkidega puitleidud. Bakalaureusetöö. Tartu 2008. (Käsikirja TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudis)

Tartu keskaegsete puitesemete märkide tähenduse seletamiseks olen võrdlusmaterjali otsinud Saksamaa, Norra, Läti, Venemaa, Taani ja Soome uurijate publikatsioonidest. Geomeetrilised isiku-, pere- ja omandimärgid on eelkõige germaani kultuuriruumi nähtus ja märkide uurimise teerajajaks on peetud Carl Gustav Homeyerit, kes koostas 19. sajandi lõpus Lääne-Euroopa märkide kohta põhjaliku uurimistöo.³ Otto Held on keskendunud märkidele Hansa Liidu ajal kuni 15. sajandi lõpuni, kirjutades pikalt ka tunnidele tehtud tähistustest.⁴ Suurtele laudnõudele tehtud märkidest võib lugeda ka Taani Boringholmi puitlinnuse kohta käivast kirjatööst.⁵ Selle 14. sajandi lõpust pärineva rajatise väljakaevamistel leiti märkimisväärset hulgal tunnipothjadele ja -laudadele tehtud märke.

Lauanõudele, sealhulgas puukaussidele, tehtud tähistuste kohta olen saanud teavet Rita Buchholzi⁶ ja Matthias Schulzi⁷ artiklitest. Nende autorite publikatsioonid on võimalik omavahel seostada, kuna mõlemad käsitlevad kloostritemaatikat. Matthias Schulzi artikkel on hea näide selle kohta, et keraamikale on märke tehtud sarnastel põhjustel kui puunõudelegi.⁸

Kahte märgiga kingsepaliistu võrreldi Heiko Schäferi ja Cathrin Patzelti artikli⁹ materjaliga, kus uurijad seletavad 16 kingsepaliistule tehtud märkide tähendusi.

Läti arheoloog Andris Caune on kirjutanud 13.–14. sajandi Riia majamärkidest, pöörates seejuures tähelepanu ka võrguujukitele.¹⁰ Nii nagu A. Caune Riias, toob ka vene uurija Jelena Rõbina Novgorodis esile piirkonna, kust on hulgaliselt erinevate märkidega esemeid välja tulnud.¹¹

Märkide kirjeldamisel olen toetunud aga Norra uurija Hans Cappeleni liigitusele, kus iga kujundi kohta on kasutatud kindlat nimetust.¹² Tema esitatud klassifikatsioonist toon välja vaid need märkide nimetused, millega puutusin kokku Tartu kontekstis.

³ Carl Gustav Homeyer. Die Haus- und Hofmarken. Berlin 1870.

⁴ Otto Held. Marke und Zeichen im hansischen Verkehr bis zum Ende des 15. Jahrhundert. (Hansische Geschichtsblätter, XVII.) Leipzig 1911, lk 481–511.

⁵ Jan Kock & Else Roesdahl. Boringholm. En østjysk træborg fra 1300 årene. Højbjerg 2005.

⁶ Rita Buchholz. Die Holzfunde aus einer Schwindgrube beim Wismarer Beguinenkonvent. (Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte, 4.) Wismar 1994, lk 62–89.

⁷ Matthias Schulz. Gekennzeichnete mittelalterliche Keramik aus dem wüsten Zisterziensnonnenkloster Marienwerder bei Seehausen. (Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte, 2.) Wismar 1992, lk 13–28.

⁸ Samas, lk 13–28.

⁹ Heiko Schäfer & Cathrin Patzelt. Schuhleisten u. a. Funde aus einem Rostocker Schacht des 14./15. Jahrhunderts. (Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte, 2.) Wismar 1992, lk 48–57.

¹⁰ Andris Caune. Hausmarken des 13. und 14. Jahrhunderts in der Hansestadt Riga. (Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag.) Lüneburg 1996, lk 109–119.

¹¹ Елена Александровна Рыбина. Западноевропейская система знаков собственности. (Вспомогательные исторические дисциплины, 12.) Ленинград 1981, lk 282–296.

¹² Hans Cappelen. The Housemarks in Norway. 2002. <http://www.cappelen-krefting.no/hans/housemarksnorway.htm> [22.08.2008]

Ülevaade uurimiselusest materjalist

Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogus leidub järgmisi märgiga esemeid: 21 treitud ja üks tahatud puukaus, 29 väikest ja 21 suurt laudnõu, kaks kingsepaliistu ja üks võrguujuk ning veel kolm erinevateks otstarveteks mõeldud eset.

Suured laudnõud saab jaotada ühe ja kahe põhjaga laudnõudeks.¹³ Kuna Ants Viires ei pea vajalikuks eristada tünnikaasi ja -põhju, kasutan ka käesolevas artiklis nimetust tünnipõhi.¹⁴ Rünno Vissaku uurimistöõ põhjal on ka väikesi laudnõusid võimalik täpsemalt liigitada, kuid kuna enamikul neist vaatluse all olnud esemetest olid puudu selleks määratluseks vajalikud põhja külge kuuluvad lauad, pole seda rühmitust siinkohal võimalik kasutada.¹⁵ Puukausid võib jaotada treitud ja tahatud kaussideks, kusjuures täiesti treimata ehk ainult tahatud kausse oli üks.

Märke oli esemetele tehtud kolmel viisil: need olid kas sisse lõigatud, sisse kraabitud või põletatud. Väikestele laudnõudele, mis enamasti on õhemast materjalist valmistatud, on märgid tavaliselt sisse kraabitud, tugevamast materjalist suurtele laudnõudele ja puukausidele on enamik märke sisse lõigatud. Põletatud märkidega esemeid oli uuritavas rühmas vaid kolm.

Tartu märgid: kirjeldus ja paralleelid naabermaades

Siinkohal annan ülevaate põhjustest, miks Tartu keskaegsetele puitesemetele märke tehti. Keskajal oli Tartu üks Hansa Liidu linnadest, seepärast olen võrdlusmaterjalina kasutanud põhiliselt Saksamaalt, Norrast, Taanist, Lätist ja Venemaalt pärit allikaid.

Kingsepaliistud

Peale naha ja puukingade, mis viitavad kingsepatoõle, on Tartust leitud kaks keskajast pärinevat märgistatud kingsepaliistu. Ristikujutisega kingsepaliist (Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogu, TM A 59: 103) on pärit Kompanii ja Kүүtri tänava nurga kaevandi keskaegsest puitehitiste kihist ja vapitaolise märgiga liist (TM A 141: 661) Ülikooli t 15 kaevandi jäätmekastist 6. Esimesele on märk tehtud külje peale, teisele on kujutis lõigatud liistu pealmisele küljele.

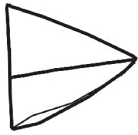
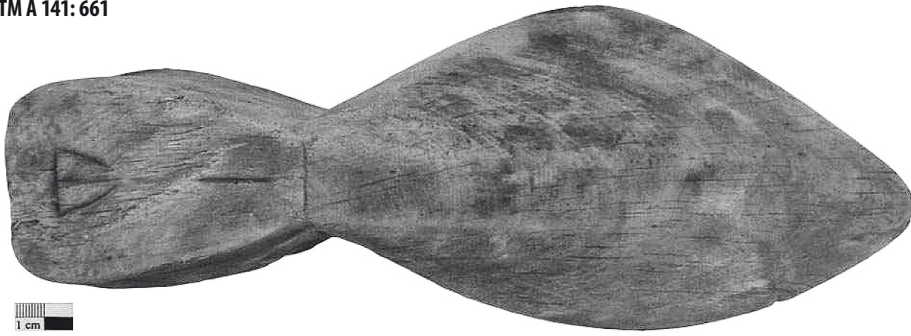
Saksamaalt Rostocki ülikooli platsilt leiti 1984. ja 1985. aasta kaevamiste käigus tervelt 16 14.–15. sajandisse dateeritud kingsepaliistu. Liistudel olevad

¹³ Ants Viires. Eesti rahvapärane puutööndus. Tallinn 2006, lk 96.

¹⁴ Samas, lk 116.

¹⁵ Rünno Vissak. Small dishes made of staves – how different are they? – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology II. Tartu 2002, lk 16.

TMA 141: 661

Ese: kingsepaliist.
Leiukoht: Ülikooli 15, V kaevand.
Dateering: 16. sajandi algus.
Märkused: sisselõigatud märk.

märgid jaotavad uurijad kaheks: 1) liistu välisküljel asuvaid märke nimetatakse kingsepa omanikumärkideks, 2) liistu pealisküljel asuvad märgid näitavad liistu suurust. Kümnel liistul on välisküljel ühesugune märk, neist kolmel on see märk peegelpildis. Arvatakse, et need olid omanikumärgid, mis kuulusid kas ühele meistrile või töökojale.¹⁶ Teist tüüpi märkide puhul on liistu suurusmärgid kindlaks tehtud suurustel 26, 27 ja 28 cm. Huvitav on, et enamasti muutuvad märgid liistu suurenedes üha keerulisemaks.¹⁷

Tartust leitud kingsepaliistude märkidele Rostocki omade hulgas vasteid ei ole. Samuti on Rostocki märkidesüsteemi keeruline Tartule sobitada, kuna Tartust on siiani leitud ju vaid kaks märgiga liistu, kusjuures mõlema märgid on erinevad ja paiknevad liistu eri osades. Selleks, et teada saada, kas Tartust leitud kingsepaliistudel olevad märgid tähistavad samuti kinga suurust või selle valmistajat, oleks vaja rohkem võrdlusmaterjali.

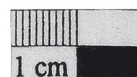
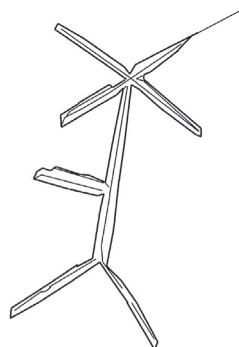
Üks võimalik lahendus oleks kingsepaliistudel olevaid märke seostada meistri klientidega. Keskajal valmistas kingsepp tellijale kingad tema jalast võetud mõõtude alusel. Võib-olla oli liistule märgitud hoopis kliendi personaalne märk (peremärk), mille järgi meister sai vajaduse korral kohe uusi kingi teha.¹⁸ Ei saa ka välistada, et erinevad käsitöölised kasutasidki märke kingaliistudel eri otstarveteks.

¹⁶ H. Schäfer & C. Patzelt. Schuhleisten u. a. Funde, lk 49.

¹⁷ Samas, lk 48–49.

¹⁸ Andres Tvaari. Archaeological investigations in Tartu, Ülikooli Street. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2007. Tallinn 2008, lk 146.

TMA 45: 3754

Ese: treitud puukauss.
Leiukoht: VII kvartali III kaevand.
Dateering: 15. sajandi II pool.
Märkused: sisselõigatud märk.

Treitud puukaussid

Levinud arvamuse järgi olid Eesti keskaja treialite peamised tooted just puust lauanõud¹⁹, seda toetab fakt, et Tartu keskaja puitehitiste kihist on treitud anu- maid leitud suhteliselt tihti.

Kõik Tartu kaussidel täheldatud märgid asuvad nende põhjadel. Kuigi ter-vena on säilinud üheksa puukaussi, võib arusaadavateks märkideks lugeda 16 kujutist. Enamik tähistusi on sisse lõigatud, vaid kaks on põletatud ja üks sisse kraabitud. Tähelepanuväärne on ainsale tahatud puukaussile sissepõletatud spiraal, kuna Eestis sellistest märkidest seni teateid ei ole olnud.²⁰

Kõikidel Tartu keskaegsetel puitesemetel asuvad ristikujutised on omanäo- lised ega sarnane üksteisega oluliselt. Puukaussidele on ristikujutisi tehtud sa- gedamini kui teistele esemetele. Ühele puukaussile märgitud ristikujutise pu- hul säilib aga kahtlus, et see võis olla tehtud pigem teisejärgulisel põhjusel ehk siis kausi töötlemise käigus. Võimalik, et meister kasutas ristikujutist kui kesk- punkti märki, et tähistada kohta, kust toorik treipinki kinnitada.

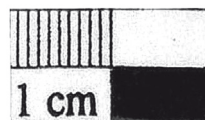
Puukausside märkide hulgas on vähe üksteisega sarnaseid kujutisi. Mõnin- gast sarnasust märkide üldpildis võib märgata näiteks esemetel kogunumbrite- ga TM A 45: 5409 ja TM A 115: 748/1–2. Ühele puukaussile on märk ilusti sisse lõigatud ja kaussi hoolekalt treitud, teisel ei ole märk nii hästi välja tulnud ning ka kaus on vaid osaliselt töödeldud. Osa puukaussidel leiduvaid märke on sar- nased väikestel laudnõudel leiduvate kujutistega. Üksikuid tähistusi võib pida- da keerukuselt samaväärseteks Tartu suurtel laudnõudel olevate märkidega.

¹⁹ A. Viires. Eesti rahvapärane puutööndus, lk 180.

²⁰ Sirje Pallo. Eesti peremärgid. Tallinn 2006, lk 51.

STUDIA

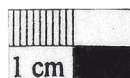
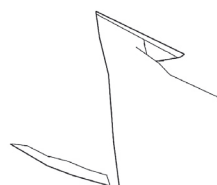
TM A 45: 3820/2

Ese: poolik treitud puukauss.
Leiukoht: VII kvartali V kaevand.
Dateering: 15. sajandi I pool.

Märkused: sisselõigatud märk, võib olla treimisel tehtud tooriku tsentri märk.

TM A 45: 5294

Ese: poolik treitud puukauss.
Leiukoht: VII kvartali V kaevand.
Dateering: 15. sajandi I pool.

Märkused: sisselõigatud peegelpildis Z-kujuline märk; katla konks.
Põhja keskel on näha ka tõenäoliselt treimisel tooriku treipinki kinnitamisest tekkinud süvend.

TM A 45: 3890

Ese: poolik treitud puukauss.
Leiukoht: VII kvartali V kaevand.
Dateering: tõenäoliselt 15. sajand.
Märkused: sissekraabitud noolekujuline märk.

TM A numbrita

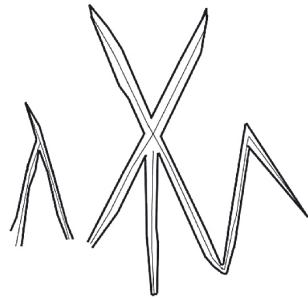
Ese: tahatud puukauss.

Leiukoht: tõenäoliselt VII kvartal, keskaegne puitehitiste kiht.

Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.

Märkused: sissepöletatud spiraalne märk.

TM A 45: 5409

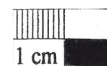
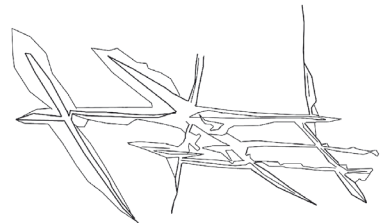
Ese: treitud puukauss.

Leiukoht: VII kvartal, jäätmekast.

Dateering: 13. sajandi II pool – 16. sajandi I pool.

Märkused: sisselõigatud löikuvatest joontest märk.

TM A 115: 748/1-2

Ese: poolik treitud puukauss.

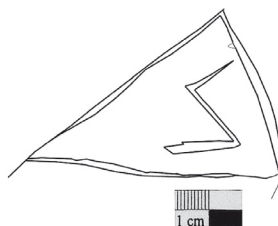
Leiukoht: Hugo Treffneri gümnaasiumi õu.

Dateering: 15. sajandi II pool – 16. sajand.

Märkused: sisselõigatud märk.

STUDIA

TM A 115: 1001/1

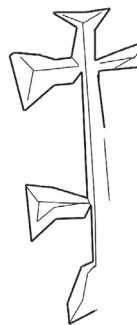
Ese: treitud puukauss.

Leiukoht: Hugo Treffneri gümnaasiumi õu.

Dateering: 14. sajandi lõpp – 15. sajandi II pool.

Märkused: sisselõigatud peegelpildis Z-kujuline märk; katla konks, ümbritsetud kolmnurgast.

TM A 169: alanumbrita

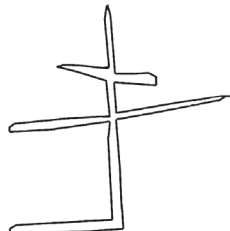
Ese: poolik treitud puukauss.

Leiukoht: Lossi 3 krunt.

Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.

Märkused: sisselõigatud ristikujuis.

TM numbrita

Ese: treitud puukauss.

Leiukoht: tõenäoliselt VII kvartal.

Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.

Märkused: sisselõigatud ristikujuis.

Saksamaal asuvast Wismari begiinikloostrist on välja tulnud 71 hästi säilinud treitud kaussi ja taldrikut, mis pärinevad 14.–16. sajandist ning millest märkidega oli 26 eset.²¹ Puitesemetel leiduvaid kujutisi võib seletada vajadusega suure hulga nõude seas teatavaid esemeid eristada. Suures kogukonnas võis olla ka oluline alaliselt oma või vähemalt sama taldriku kasutamine. Ka teiste kloostrite või kogukondade lähedusest on leitud märkidega puu- või savinõusid.²² Näiteks tsistertslaste nunnakloostrist Seehausenist keraamilistelt lauanõudelt leitud märke seletatakse vajadusega eristada sarnase välimusega nõusid või teatud eesmärgiks kasutatud nõusid, näiteks kööginõusid.²³ Kloostri näidete ületoomisel Tartu linnakonteksti tuleb arvestada suure kloostrimajapidamise ja väikese linnamajapidamise erinevusi. Ka linnamajapidamise puhul on mõeldav, et märke tehti eristamiseks erinevaks otstarbeks mõeldud esemeid või erinevate pereliikmete nõusid. Riia puukaussidele tehtud märke nimetatakse samuti omandimärkideks, kuna need võisid näidata, et mõni linnakodanik soovis oma kausse söögiaegadel eristada.²⁴

Treitud puukaussidele tehtud märke võib pidada ka peremärkideks. Silmatorkav on, et Tartu VII kvartali alalt, keskaegse turuplatsi äärest on võrreldes teiste leiukohtadega saadud rohkem märkidega puukausse. Kuna tegemist oli jõukama piirkonnaga, võib arvata, et sealsed elanikud võisid uhkeid lauanõusid kasutada ka oma positsiooni esiletoomiseks.²⁵ Leumaterjali vaadeldes selgub, et korralikumalt töödeldud esemetele on ka märgid hoolikamalt tehtud. Kvaliteetselt valmistatud kausid võisid kuuluda rikkamatele inimestele, näiteks kaupmeestele, kes olid neile oma peremärgid peale kandnud.

Nagu Wismari begiinikloostri ja Riia leidude puhul, oli ka Tartu kogusid läbi uurides näha, et rohkem oli neid leide, kus märke ei olnud. Seega võib arvata, et märk oli tehtud pigem selleks, et eristada teatavaks eesmärgiks tehtud nõusid või ühe laudkonna nõusid söögiajal või oli puukaussidele peale kantud peremärk. Ei ole kuigi tõenäoline, et Tartu treitud puukaussidele tehtud kujutised olid meistrimärgid. Meistrid peaksid kõiki oma tooteid ühtmoodi tähistama, uurimisaluste esemete hulgas ei olnud aga ühtegi samasuguse märgiga treitud puukaussi. Samas ei saa välistada, et siiani lihtsalt ei ole ühesuguseid märke leitud.

²¹ R. Buchholz. Die Holzfunde, lk 62, 65.

²² Samas, lk 64.

²³ M. Schulz. Gekennzeichnete mittelalterliche Keramik, lk 15.

²⁴ A. Caune. Hausmarken des 13. und 14. Jahrhunderts, lk 114.

²⁵ Visa Immonen, Aki Pihlman & Liisa Seppänen. Vessels in the household. (Life in hanseatic Turku. Turku Provincial Museum Exhibition catalogue, 34). Saarijärvi 2004, lk 126.

Väikesed laudnõud

Väikeste laudnõude rühma all vaatlen peamiselt laudkausse ja -taldrikuid. Nende uurimise teeb keerulisemaks asjaolu, et teiste maade väikeste laudnõude märkide kohta on vähe teada. Näiteks Turu keskaegse leumaterjali hulgas leidub omanikumärke treitud puukausside põhjadel ja suurematel laudnõudel, kuid laudkaussidel esineb märke harva.²⁶ Wismari begiinikloostri leumaterjalis laudkausse küll esines, kuid märke neil ei olnud.²⁷ Kuna uurimise all olnud väliskirjanduses ei ole väikeste laudnõude märke tavaliselt pikemalt kirjeldatud, siis ei saa tuua sellist võrdlust nagu treitud puukausside kohta eespool. Kas selle põhjal võiks järeldada, et Tartust leitud märkidega väikesed laudnõud on erandlikud? Kas on võimalik, et teistes maades pole väikestel laudnõudel leiduvatele märkidele erilist tähelepanu pööratud või pole märkidega esemed nii võrd hästi säilinud kui Tartus? Need küsimused jäävad siinkohal vastusetu.

Kuigi Tartu kahekümne üheksast väikese laudnõu põhjast kaksteist on säilinud poolikult, on enamik märkidest piisavalt suures osas näha, et neid kirjeldada. Oluline on mainida, et väikestel laudnõudel leiduvad kujutised on tihtipeale lihtsamad ja selgemad ning seepärast on neid tunduvalt kergem rühmitada kui suurte laudnõudel või puukaussidel asuvaid tähistusi.

Kõige olulisem element on vertikaalne joon, mis on enamiku märkide põhi-osaks.²⁸ Esemeid, millele on tõmmatud kaks või enam paralleelset joont, leidub Tartu leumaterjali hulgas viis. Üksteise kõrval asetsevate joonte puhul kerkib esile küsimus, kas need on üldse märgid või hoopis loendusjooned. Loendusjoonte abil võidi näiteks nõude arvu üle järge pidada. Sarnase näite võib tuua jäätmekastide välisküljele kirvega löödud sälkudest, mis tähistasid raiekordade kokkupanemise järjekorda.²⁹

Eraldi peaks ära märkima, et esemel TM A 60: 1686/1–5 asub noolekujutis mõlemal küljel. Ühe Taanist Boringholmist pärineva tünnipõhja kohta, millel kaks märki paiknesid samal viisil, arvasid uurijad, et tünnipõhi oli kasutusel olnud kaks korda.³⁰ Pole kindel, et laudnõu mõlemal küljel asuvaid kujutisi võib tõlgendada samamoodi nagu märke tünnipõhjad. Neid võiks seletada ka sellega, et omanik tegi märgi näiteks nõu teistest eristamise mõttega alguses selle siseküljele, kuid siis leidis, et see ei ole piisavalt silmapaistev, ja tegi märgi ka välisküljele.

²⁶ V. Immonen, A. Pihlman & L. Seppänen. Vessels in the household, lk 133.

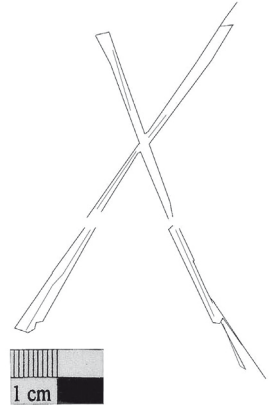
²⁷ R. Buchholz. Die Holzfunde, lk 64.

²⁸ H. Cappelen. The Housemarks in Norway.

²⁹ Rünno Vissak. Tartu VII kvartali jäätmekastid suletud leiukompleksidena. Diplomitöö. Tartu 1992, lk 12–13; Mare Aun. Tartu vanalinna arheoloogilise uurimise tulemusi (VII kvartali IV kaevandi kesk- ja idaosa põhjal). – Eesti Arheoloogiaajakiri. Journal of Estonian Archaeology 2. Tallinn 1998, joonis 26, 27.

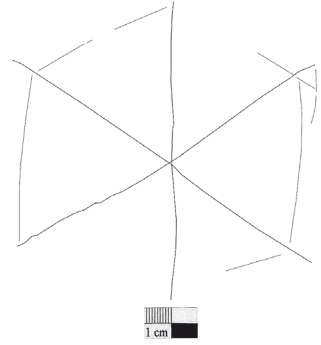
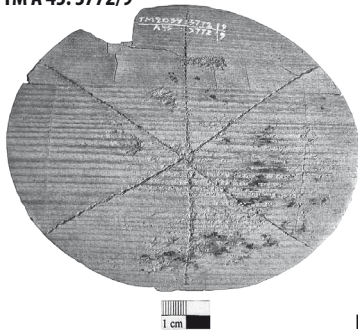
³⁰ J. Kock & E. Roesdahl. Boringholm, lk 121.

TM A 45: 3700

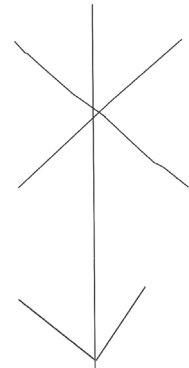
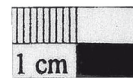
Ese: laudnõu põhi.
Leiukoht: VII kvartali II kaevand.
Dateering: 15. sajand – 16. sajandi I pool.
Märkused: sisselõigatud Andrease rist.

TM A 45: 3772/9

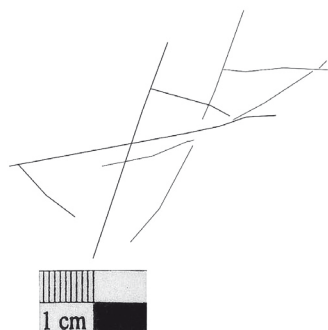
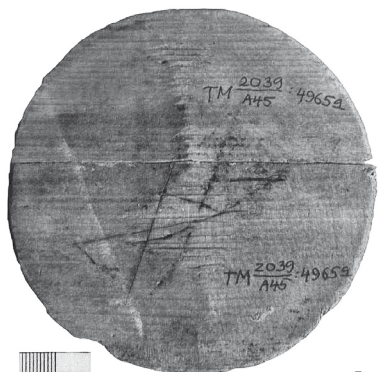
Ese: ühe vitsaga laudkausi põhi.
Leiukoht: VII kvartali III kaevand.
Dateering: 14. sajandi II pool.
Märkused: sissekraabitud täht.

TM A 45: 4643

Ese: poolik laudkausi põhi.
Leiukoht: VII kvartali IV kaevandi keskosa.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sissekraabitud täht ja nool.

TM A 45: 4965a

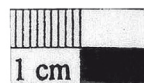
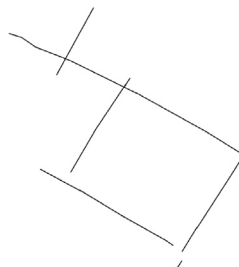
Ese: kahe vitsaga laudkausi põhi.

Leiukoht: VII kvartal.

Dateering: 13. sajandi II pool – 16. sajandi I pool.

Märkused: sissekraabitud kaks üksteise kohal asetsevat liivakella meenutavat märki.

TM A 45: 5272

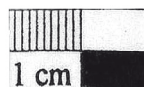
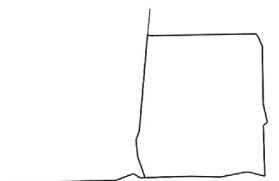
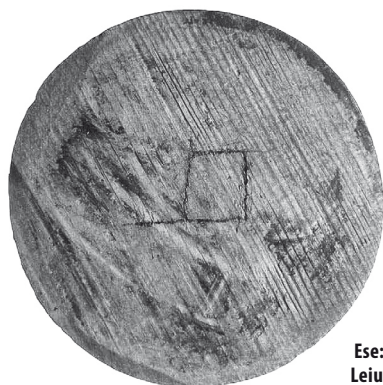
Ese: kahe vitsaga laudkausi põhi.

Leiukoht: VII kvartali III kaevand.

Dateering: 14. sajandi algus.

Märkused: sissekraabitud nelinurkne märk.

TM A 45: 5274

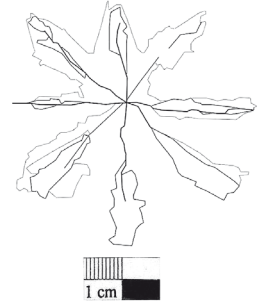
Ese: kahe vitsaga laudkausi põhi.

Leiukoht: VII kvartali III kaevand.

Dateering: 14. sajandi algus.

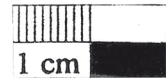
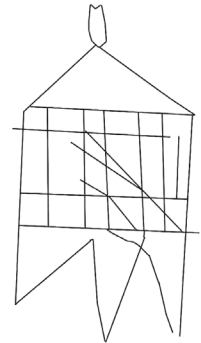
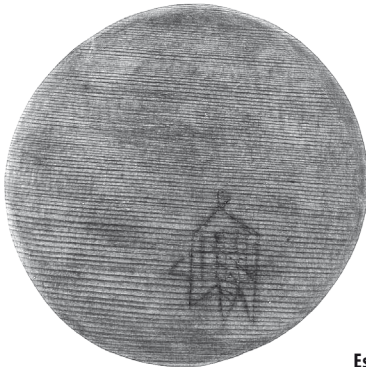
Märkused: sissekraabitud nelinurkne märk.

TM A 116: 19788

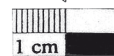
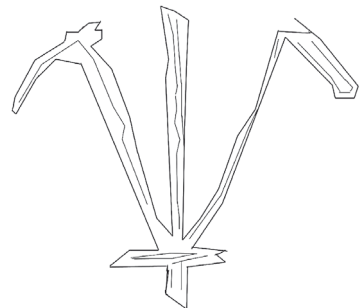
Ese: poolik laudkausi põhi.
Leiukoht: Riia 1 krunn (nn Hansakvartal).
Dateering: 14. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sissekraabitud täht.

TM A 141: 604

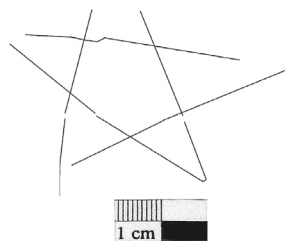
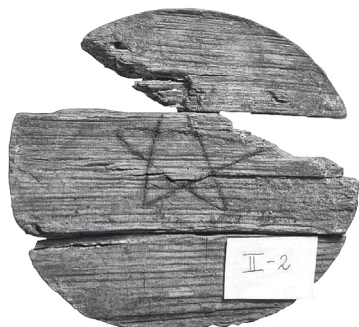
Ese: ühe vitsaga laudkausi põhi.
Leiukoht: Ülikooli 15, III kaevand.
Dateering: 14. sajand II pool.
Märkused: sissekraabitud maja meenutav märk.

TM A 169: alanumbrita

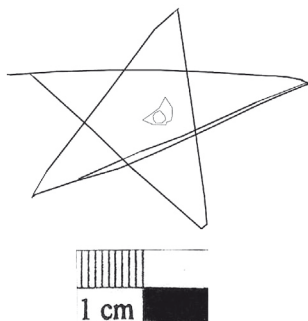
Ese: kahe vitsaga laudkausi põhi.
Leiukoht: Lossi 3 krunn.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud kolmhark.

TM A 169: alanumbrita

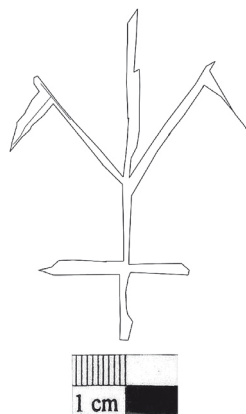
Ese: laudkausi põhi.
Leiukoht: Lossi 3 krunt.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sissekraabitud pentagramm.

TM A 169: alanumbrita

Ese: laudkausi põhi.
Leiukoht: Lossi 3 krunt.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sissekraabitud pentagramm.

TM numbrita

Ese: laudkausi põhi.
Leiukoht: teadmata.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud kolmhark.

Tartu keskaegsetele väikestele laudnõudele tehtud märke võib püüda seletada siiski analoogselt treitud puukausside märkidega. Kuna nii väikestel laudnõudel kui ka puukaussidel oli majapidamises üldjuhul sarnane funktsioon, on võimalik, et neile tehti ka märke samadel põhjustel: kas erinevaks otstarbeks mõeldud esemete või söögilauas nõude eristamiseks või olid kujutised mõeldud hoopis ühe perekonna omandi tähistamiseks.

Erinevalt puukaussidest on samadest leiukohtadest välja tulnud üsna palju sarnaste märkidega väikesi laudnõusid. See võiks toetada teooriat, et need kuulusid ühele inimesele või ühele majapidamisele. Kui samasugused märgid oleks leitud paljudest erinevatest paikadest, võinuks arvata, et need on meistrimärgid.

Suured laudnõud

Hansa Liidu linnades oli keskajal suure nõudluse tõttu palju püttseppi, kes valmistasid vastavalt vajadusele tündreid, tünne, pütte, vaate jm. Tavakodanikud vajasisid mahuteid, et neis näiteks igapäevaseid toiduaineid säilitada. Kaupmeestel oli toodangu vedamiseks tarvis standardmahtudega tünne, seejuures varieerusid ettekirjutused vastavalt linnale ja kaubale.³¹

Et oma kaupa teiste kaupmeeste omast eristada, oli see vaja märgistada. Tähistused tehti tünni kõige silmapaistvamale kohale, näiteks põhjale või punni kõrval olevale lauale. Kaupmehed kasutasid märki kui isiklikku tunnust, mida võis leida peale tünnide ka näiteks kauba kaaskirjadelt, majadelt, hauakividelt jne.³²

Kaupmeeste märgid võisid olla sarnased, kuid pidid erineva vähemalt ühe lisajoone poolest. Sellised, vaid ühe detaili poolest erinevad tähistused võisid kuuluda näiteks vendadele. Ühist märki võisid kasutada aga ühte gildi kuuluvad kaupmehed.³³

Märgid olid ka õigusliku tähendusega. Kui kaup varastati või jäi laevahuku tagajärjel kadunuks, oli kaupmehel võimalus tõestada, et kaup kuulub talle, ja see tagasi saada. Teise kaupmehe vara omastamise eesmärgil märkide võltsimise või eemaldamise eest võidi karmilt karistada. Sellise teo kahtluse korral võis koguni vanglasse sattuda. On teada, et Tallinna Suurgildis langes süüdlastele osaks suur rahatrahv.³⁴

Kaupmehemärkide kõrval kasutati mitmesuguseid lisamärke. Nendeks valiti kujutised, mis ei olnud kaupmehemärkidele iseloomulikud, näiteks tähe-

³¹ Küllike Kaplinski. Tallinn – meistrite linn. Tallinn 1995, lk 139–140.

³² O. Held. Marke und Zeichen, lk 487, 500.

³³ Samas, lk 487, 498–499.

³⁴ Samas, lk 490–491, 494–495.

kesed, ringid, konksud, kriipsud või kirjatähed. Lisamärgid võisid anda teavet toote päritolu või sordi kohta. Samuti pidid märgid andma ostjale tunnistust kauba õigest kvaliteedist. Kaubad, mille kvaliteet ja kvantiteet olid vaieldavad, pidid olema varustatud kontrolltähistega. Danzigis tegeles 14. sajandi kolmandal veerandil koguni kaheksa ametkonda õige kauba eristamisega võltsingutest ja selle märgistamisega.³⁵

Eriti range oli kontroll kalade puhul. Seda kaupa kontrolliti riiklikul tasemel ja 15. sajandi I poolel muutus kohustuslikuks, et kalu tähistavatest märkidest oleks võimalik välja lugeda nii nende kvaliteet, kvantiteet, soolamise aeg kui ka soola hulk. 1447. aastal käskis Hansapäev hakata heeringaid tähistama vastavalt püügikohale, mis 16. sajandil asendus päritolumaale osutavate märkidega.³⁶

Märke uurides on oluline silmas pida, et eri kohtades võidi sama toodet tähistada eri märkidega, nii oli see ka ekspordiks mõeldud tuha- ehk potasetünnide puhul. Riia potasetünnidelt võis leida näiteks hirvesarvi meenutava kujutise. Samuti võidi märkide abil eristada potasesordi klassi: kvaliteetsemat Bärenklau tuhka tähistati kahe ristiga, Hornasche potasetünnidele märgiti vaid üks rist.³⁷ Tartust on leitud küll erinevate ristidega tünnipõhju, kuid ei ole võimalik öelda, kas neid saab ka tuhavedamisega seostada.

Peale tünni sisu kvaliteeti tähistava märgi võis mahutile olla tehtud ka eseme enda nõuetele vastavust tähistav märk. Keskaegses Tallinnas näiteks vastutas püttsepa toodete kvaliteedi eest tsunfti oldermann. 17. sajandi II poolest sai tündrite ja vaatide kontrollimine linna kaaluja ülesandeks. Kui ese vastas tingimustele, siis põletati selle kinnituseks meistri isikliku ja rae märgi kõrvale ka veel vaekoja märk.³⁸

Wismari begiinikloostri 14.–16. sajandisse dateeritud lampkastist leiti peale puukausside ka kuus märkidega tünnipõhja ja üks küljelaud. Arvatakse, et neil asuvad märgid olid seotud kaubandusega, näidates eseme kuuluvust ostjale või müüjale, või olid tootja märgid.³⁹

Taani 14. sajandist pärineva Boringholmi puitlinnuse väljakaevamistel leiti peale teiste puitesemete kaks tervet tünni, kolm terviklikku tünnipõhja ja 39 osalist põhja- ja küljelauda, millest märke leidub 20 tünnipõhjal ja kolmel küljelaul. Norra, Rootsi ja Saksa uurijate eeskujul on Jan Kock ja Else Roesdahl pidanud võimalikuks, et märgid on teinud kas kauba saatja või vastuvõtja või siis eseme valmistanud meister või töökoda. Teadaolevalt kasutati tammevaate

³⁵ O. Held. *Marke und Zeichen*, lk 486, 502.

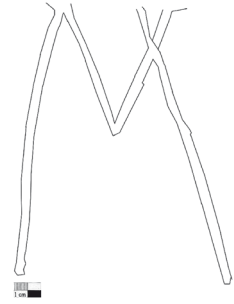
³⁶ Samas, lk 507–508.

³⁷ Samas, lk 508.

³⁸ K. Kaplinski. *Tallinn – meistrite linn*, lk 40.

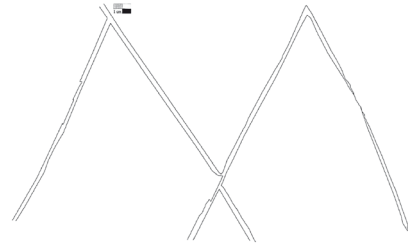
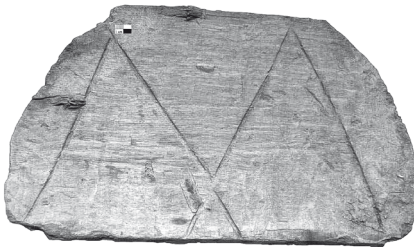
³⁹ R. Buchholz. *Die Holzfund*, lk 65–66.

TM A 45: 3717/1

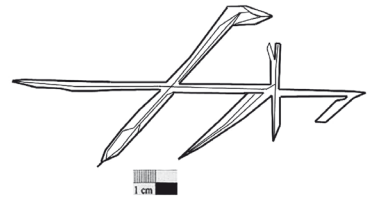
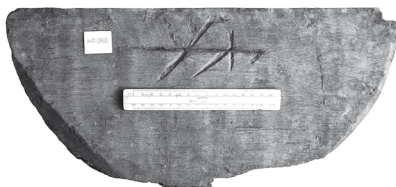
Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: VII kvartali II kaevand.
Dateering: 15. sajand – 16. sajandi I pool.
Märkused: sisselõigatud M- või W-tähte meenutav märk.

TM A 45: 3717/2

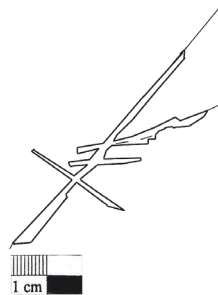
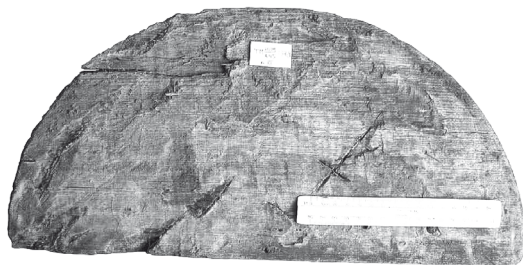
Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: VII kvartali II kaevand.
Dateering: 15. sajand – 16. sajandi I pool.
Märkused: sisselõigatud M- või W-tähte meenutav märk.

TM A 45: 3768

Ese: poolik suure laudnõu põhi.
Leiukoht: VII kvartali III kaevand.
Dateering: 14. sajandi II pool.
Märkused: sisselõigatud lõikuvatest ja ristuvatest joontest märk.

TM A 45: 3769

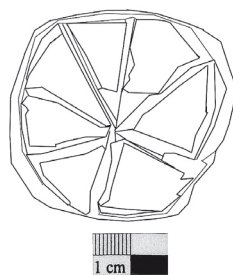
Ese: poolik suure laudnõu põhi.
Leiukoht: VII kvartali III kaevand.
Dateering: 14. sajandi II pool.
Märkused: sisselõigatud rist.

TM A 45: 3792

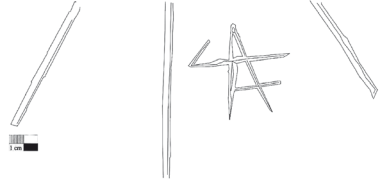
Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: VII kvartali III kaevand.
Dateering: 14. sajand – 15. sajandi keskpaik.
Märkused: sisselõigatud ristuvatest ja lõikuvatest joontest märk, lisaks ka noolekujutis.

TM A 45: 3801

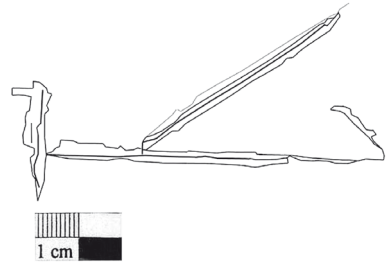
Ese: poolik suure laudnõu põhi.
Leiukoht: VII kvartali III kaevand.
Dateering: 14. sajand – 15. sajandi keskpaik.
Märkused: sisselõigatud ratast meenutav märk.

TM A 45: 3873

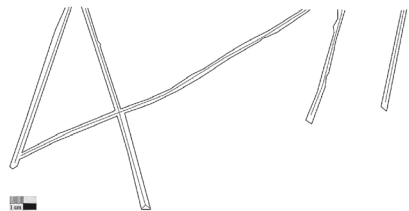
Ese: poolik suure laudnõu põhi.
Leiukoht: VII kvartali V kaevand.
Dateering: 15. sajandi I pool (Vissak 1994, 77).
Märkused: sisselõigatud kaks erinevat märki.

TM A 45: alanumbrita

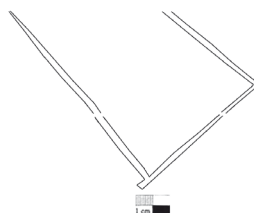
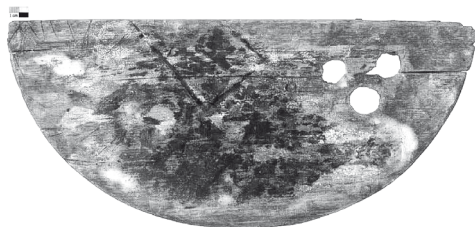
Ese: poolik suure laudnõu põhi.
Leiukoht: VII kvartali V kaevand.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud hargnevatest joontest märk.

TM A 55: 915

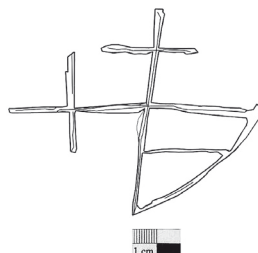
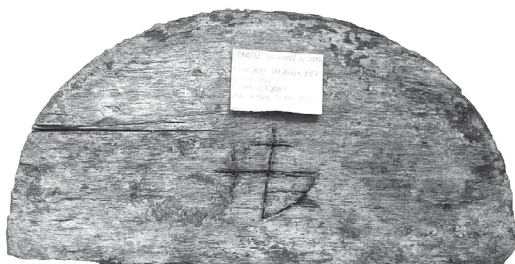
Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: VII kvartali VI kaevand.
Dateering: 13. sajandi II pool – 14. sajandi algus.
Märkused: sisselõigatud osaliselt lõikuvad jooned.

TM A 115: 1264

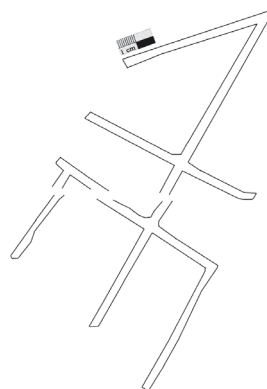
Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: Hugo Treffneri gümnaasiumi õu.
Dateering: 15. sajandi – 16. sajandi I pool.
Märkused: sisselõigatud joontest märk.

TM A 133: 797

Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: Ülikooli 14.
Dateering: 15. sajand – 16. sajandi I pool.
Märkused: sisselõigatud kahest ristist märk.

TM A 169: alanumbrita

Ese: suure laudnõu põhi.
Leiukoht: Lossi 3 krunt.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud ristuvatest joontest märk.

heeringa vedamiseks.⁴⁰ Selle seletusega sobiks küll ühe tunni põhjale sisselõigatud kala meenutav kujutis⁴¹, kuid tegelikkuses pole võimalik öelda, kas see märk võib viidata ka tunni sisule.⁴²

Novgorodis Nereva väljakaevamistel saadi enam kui 55 14.–15. sajandist pärinevat märgistusega põhjalauda. Enamik neist on vaid põhjade katked ning tihtipeale on säilinud vaid osa märgist. 14 põhjalaua ja neljal küljelaua on märgid säilinud tervena.⁴³ Oluline on mainida, et kõik märkidega vaatide jäanused tulid välja jõukate Ontsiforovitši-nimeliste Novgorodi bojaaride mõisatest.⁴⁴

A. Caune kirjutab, et 13.–14. sajandist pärinevate tünnipõhjade tähistused ei näita mitte seda, millisesse majapidamisse ese kuulus, vaid olid kaupmehe-märgid. Riist Peldu tänavalt näiteks leiti ühest kohast koguni neli erineva tähistusega vaadipõhja, mis võib tähendada seda, et rikkad linnakodanikud on tünnid hansakaupmeestelt kokku ostnud.⁴⁵ Sarnase, paljude tünnipõhjaleidudega piirkonnana võib välja tuua Tartu VII kvartali.

Tartu uurimiselusest 21st suure laudnõu põhjast on tervikuna säilinud vaid kaks. Kuna suurte laudnõude põhjadele tehtud märgid ulatuvad tavaliselt üle kogu pinna, on paljud kujutised säilinud osaliselt. Seitsme suure laudnõu põhja kohta võiks arvata, et neil on mitu märki. Mõnel juhul on aga veidi kaheldav, kas käsitleda tähistusi tervikliku kujutise või mitme erineva märgina. Terviklikku pilti on võimalik saada kümnest märgist. Kõigile tünnipõhjadele on märgid sisse lõigatud.

Suurte laudnõude märkide puhul on H. Cappeleni liigitust mõnevõrra raskem kasutada kui teiste esemetüüpide tähistuste korral. Kuna tünnidel asuvad märgid on üldjuhul keerukamad, siis on neid lihtsam kirjeldada kui paljudest omavahel lõikuvatest, ristuvatest ja/või üksteisest hargnevatest sirgjoontest koosnevaid kujutisi.

Suurtel laudnõudel leiduvatest märkidest on vaid kaks üksteisega väga sarnast kujutist. Tegemist on M- või W-tähte meenutavate tähistustega, mis asuvad kahel VII kvartali jäätmekastist 3 pärineval poolikul tünnipõhjal. Paljud ühesuguste või sarnaste märkidega esemed on tihtipeale pärit samast leiukohast, mis võib viidata sellele, et neil oli üks omanik.

Võrreldes Tartu keskaegsete suurte puunõude märke teiste maade linnadest leitud samasugustele esemetele tehtud tähistustega, selgub, et tünnipõhjadele

⁴⁰ J. Kock & E. Roesdahl. Boringholm, lk 119, 121.

⁴¹ Samas, joonis 8.28.

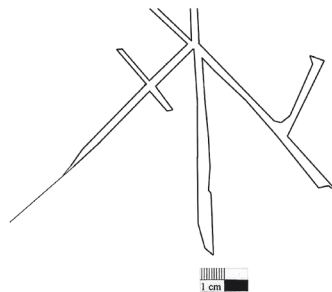
⁴² Samas, lk 121.

⁴³ Борис Александрович Колчин. Новгородские древности. Деревянные изделия. (Свод археологических источников, выпуск, Е I-55.) Москва 1968, lk 30–31.

⁴⁴ E. A. Рыбина. Западноевропейская система знаков, lk 296.

⁴⁵ A. Caune. Hausmarken des 13. und 14. Jahrhunderts, lk 110, 115.

TM A 169: alanumbrita

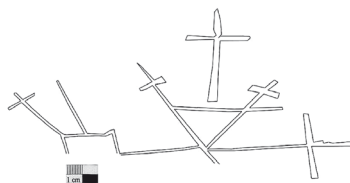
Ese: poolik tünnipõhi.
Leiukoht: Lossi 3 krunt.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud lõikuvatest joontest märk.

TM numbrita

Ese: poolik suure laudnõu põhi.
Leiukoht: tõenäoliselt VII kvartal.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud märk.

TM numbrita

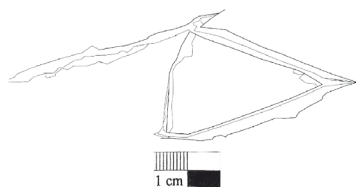

Ese: suure laudnõu kaas.
Leiukoht: tõenäoliselt VII kvartal.
Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.
Märkused: sisselõigatud viiest ristist märk, neli ristikujutist on omavahel ühendatud.

on tehtud märke, mis sarnanevad üksteisega selliste elementide poolest nagu näiteks nool, rist, täht, poolkonks ja konks. Seejuures võib suurtel laudnõudel märgata nii suuri kui ka väiksemaid märke. Suuremad märgid on enamasti keerukad ja koosnevad mitmetest omavahel ristuvatest, lõikuvatest ja/või üksteisest hargnevatest sirgjoontest.

Erinevate maade materjalide võrdlemine Tartu leiuainesega annab küll teatava ülevaate sellest, missuguseid märke suurtele laudnõudele tehti ja miks neid teha võidi, kuid missuguseid märke millisel puhul kasutati, on keeruline öelda. Kindel on see, et tünnipõhjadel leiduvad märgid on seotud eelkõige kaubandusega ning Tartu suurtele laudnõudele tehtud märkide tähenduse seletamine võib anda uut teavet Eesti keskaegse kaubanduse kohta.

TM A 169: alanumbrita

Ese: võrguujuk.

Leiukoht: Lossi 3 krunt.

Dateering: 13. sajandi II pool – 15. sajand.

Märkused: sisselõigatud kolmnurkne märk.

Võrguujukid

Tartu keskaegsete märkidega puitleidude hulgas on ainult üks võrguujuk. See kolmnurkse kujutisega ese pärineb Lossi t 3 krundilt. Võrguujukite vähesust Tartu leiuaineses Riia omaga võrreldes võib seletada sellega, et Tartus ei olnud geograafilise asendi tõttu kalapüük nii tähtsal kohal kui Riias.

Riia võrguujukitel leiduvaid märke peab A. Caune omandimärkideks. Märgistatud oli ligikaudu 10 protsenti võrguujukitest. Ilmselt lasid mõned kalurid samas kohas võrgud vette ja seepärast oli võrguujukitele tähistuste tegemine vajalik.⁴⁶

Võib arvata, et ka Tartust leitud ainukesele keskaegsele märgiga võrguujukile on tehtud omandimärk.

Kokkuvõte

Tartu Linnamuuseumis asuva 78 keskajast pärineva märgiga puiteseme uurimine peidab endas potentsiaali heita pilku keskaegse inimese argiellu.

⁴⁶ A. Caune. Hausmarken des 13. und 14. Jahrhunderts, lk 113.

Kasutades märkide kirjeldamisel eelkirjeldatud H. Cappeleni süsteemi, selgus, et Tartu keskaegsetel puitesemetel leidub järgmisi tähistusi: sirgjoon ehk sau, poolkonks ja konks, nool, kolmhark, pentagramm, liivakell, poolik liivakell, kolmhark, lipp, sarikas (*chevron*), nurk, rist, Andrease rist, täht ja ring. Neid märke, mis selle klassifikatsiooni alla ei sobinud, on aga lihtsam kirjeldada kui omavahel lõikuvaid, üksteisega ristuvaid või üksteisest hargnevaid sirgjooni.

Artikli põhieesmärk oli välja selgitada, mis põhjustel märgistasid inimesed keskajal puitesemeid. Ilmnes, et eri esemetele tehti tähistusi eri põhjustel. Näiteks Rostockist leitud kingsepaliiste jaotati märkide asupaiga järgi esemel kaheks: liistu välisküljele tehtud märke peavad uurijad kingsepa omanikumärkideks ja liistu pealisküljele tehtud märke liistu suuruse tähistusteks. Tartust leitud mõlemal kingsepaliistul on aga ainult üks kujutis eri kohtades, mistõttu on keeruline Rostocki süsteemi Tartule sobitada. Võimalik lahendus oleks pidada Tartu kingsepaliistudele lõigatud märke hoopis kliendi personaalseks märgiks.

Nii väikestel laudnõudel kui ka puukaussidel oli majapidamises üldjuhul sarnane funktsioon, seepärast võib arvata, et neile tehti märke samadel põhjustel: kas olid need mõeldud erineva otstarbega esemete tähistamiseks, ühe laudkonna nõude eristamiseks või olid kujutised hoopis ühe perekonna omandi märkimiseks. Vaadeldes märkidega lauanõude hulka kogudes, tuleb tõdeda, et nii Tartu keskaegsetel treitud puukaussidel kui ka väikestel laudnõudel leiduvad tähistused on pigem erand kui reegel. Puukaussidele tehtud kujutised on harva sarnased, ent erinevatel väikestel laudnõupõhjadel võib leida lausa identseid märke. Huvitav on ka see, et samasuguste märkidega väikesed laudnõupõhjad on välja tulnud samadest leiukohtadest.

Võib arvata, et Tartu ainsal märgiga võrguujukil on tegemist omandimärgiga, kuna kalal käies oli oluline eristada võrkude omanikke.

Suurtel laudnõudel, mida kasutati kaubanduslikel eesmärkidel, on pakendi kõige silmapaistavamaks märgiks arvatavasti just kaupmehe isikliku tunnuseks kasutatav märk. Samuti on tunnidele tehtud mitmesuguseid lisamärke, mis võisid edasi anda teavet kauba kvaliteedi, kvantiteedi, sordi või päritolu kohta. Mõnede uurijate arvates võis olla tegu ka näiteks tunni valmistanud töökoja märkidega või hoopis kauba vastuvõtja märkidega.

Nii nagu Riias ja Novgorodis, võib ka Tartust esile tuua jõukama piirkonna, kust on leitud rohkesti märkidega esemeid. Tartus on selleks VII kvartal, kust on tulnud välja enamik märkidega väikesi ja suuri laudnõusid ning treitud puukausse. Tähistustega tunnid olid rikkad linnakodanikud omandanud ilmselt kaubeldes ja uhked märkidega lauanõud võisid olla kasutusel nende söögitoas.

Puitesemetele tehtud märgid on oluline infoallikas ja vajalik oleks ka nende põhjalikum uurimine. Nii nagu Tartu puukaussidel ja väikestel laudnõudel asuvad märgid võivad anda eelkõige teavet keskaegse inimese igapäeva elu kohta, võib tünnipõhjadel leiduvate märkide seletamine anda lisateavet keskaegse kaubanduse kohta. Asjasse võiks selgust tuua näiteks mitmete Hansa Liidu dokumentidega tutvumine. Edasisel uurimisel olekski tarvis välja selgitada konkreetsete märkide tähendus konkreetsetel esemetel.

Markings on wooden items from medieval Tartu

Summary

The cultural layer dating from the 13th to 16th centuries has been fairly well preserved in Tartu and is quite rich in organic material. Thus, the number of medieval wooden finds is high. 78 medieval wooden items with marks have been identified in the collections of the Tartu City Museum. As the number of publications about marks on wooden items has been low, it seemed important to study the carvings.

The most important issue of this article is the reason why there are carvings on the medieval wooden items found in Tartu and how their purpose differs by types. The reasons for carving are studied on the basis of articles written by German, Norwegian, Latvian, Russian, Danish and Finnish researchers.

Among the finds there are the following items with carvings: 29 large and 21 small stave-built vessels, 21 lathe-turned and 1 hewed bowl and 6 other items including 2 shoemaker's lasts and one net float. The marks are cut, scratched or burned. The classification attempt of the marks proved that the medieval wooden items found in Tartu contain the following geometrical shapes or parts of them: a straight line or the "staff", a half hook and a kettle hook, an arrow, a triangle, a pentagram, a hour glass, a banner, a chevron and an angle, a cross, St. Andrew's Cross, a star and a circle. More difficult markings can be described as intersecting, crossing, and diverging straight lines.

The marks were made for different purposes. There are many reasons for carving a mark on a shoemaker's last. Among the Rostock finds the maker's carvings on the external surface and informative marks on the upper side of the last are found. However, the shoemaker's lasts from Tartu have only one mark each, situated in different locations, which makes the meaning of these marks unclear.

Probably the carvings on turned and small stave-built dishes were made to distinguish items which were made for different purposes or which belonged to different people or families. The carvings are rather an exception than a rule. Similar marks can be found on wooden dishes discovered from the same excavation sites. Most likely the items with identical images belonged to the same person or a household.

The marks on the net float are likely to refer to the owner, as it was important to differentiate between the owners of fishing nets.

On items of commercial origin the marks were used to indicate the personal marker, identify the goods and differentiate the package. Barrels have various additional carvings, which might have been the control marks for the quantity and quality, providing information about the type and origin of the goods.

In Tartu, the site where a significant number of finds with carvings were found is Quarter VII, which can thus be regarded a wealthier area. Barrels with carvings were acquired by trading and turned wooden dishes were in use in dining rooms.

As there is little information about Estonian medieval carvings, the subject should be explored more thoroughly and medieval carvings should be compared, for example, with the existing Hanseatic materials. The research on medieval wooden carvings gives us an overview of the everyday life of the medieval person. Whether the carvings were used for indicating an ownership, inspecting the goods or acknowledging the master's work – wooden carvings are also a significant source for the future work. A more thorough research should be focused on the meaning of specific carvings.

F. V. Bulgarin 64. eluaastal. Portreel pühendus pojale Svjatoslavile 5. aprillist 1859. Portree saadud M. Salupere kaudu.

Puhastverd slaavlane ja tartlane Faddei Bulgarin¹

Malle Salupere

Tuntud psühholoogilises katses antakse kahele katsealuste rühmale ülesanne kirjeldada üht ja sama portreed. Ühtedele öeldakse, et see kujutab tuntud kangelast, teiste teades on tegemist paadunud kurjategijaga. Esimesed näevad õilsa kangelase stereotüüpi (üllad näojooned, julge silmavaade...), teised selle vastandit (eemaletõukav välimus, tige pilk...). Samuti, vastavalt kujunenud/kujundatud arvamusele, hinnatakse igapäevaelus teiste inimeste sõnu ja tegusid, nagu me kõik hästi teame. See küll lihtsustab suhtlemist, aga takistab uue teabe vastuvõtmist ja muudab ümberhindamise äärmiselt keeruliseks.

Igäüks, kes teab midagi Puškini ajastu vene kirjandusest, on kuulnud, et poeedi põhivaenlane ja kiusaja oli alatu, andetu ja ambitsioonikas nuhk Bulgarin, kellest korralikud inimesed ei peagi rohkem teadma. Just sellest, 19. sajandi vene kirjandus- ja kultuurilukku kõige sügavama jälje jätnud tartlasest ja sellest, kas ja kuidas temast sai Puškini ning kõige edumeelse vaenlane, meil juttu tulebki.

Poola rahvusest vene kirjanik, publitsist ja ajakirjanik Jan Tadeusz Krzysztof Bulharyn oli Venemaal Faddei Venediktovitš Bulgarin (1789–1859). Ise ütles ta enda kohta «puhastverd slaavlane, ilma tatari lisavereta», vihjates Venemaast üle käinud mongoli ikkele. Nüüdisaegsed teatmeteosed on tema jaanipäevase sünnipäeva 24. juunil 1789 nihutanud 5. juulile, arvestamata, et sünd on registreeritud katoliku kirikus, kus kehtis Gregoriuse kalender. Tema sünnikoht Poolas, hilisem Minski kubermang, läks Venemaa koosseisu alles 1793. aastal. Alailma kipub isegi ajaloolastel ununema, et protestantlikud ja õigeusklikud maad ühinesid 15. sajandil kehtestatud «paavstliku» ajaarvamisega sajandeid hiljem. Ja nii oli näiteks Poola-aegse Liivimaa kalender Rootsi võimu all oleva Eestimaa omast ees. Edaspidi kasutan tollaegse kalendri daatumeid.

Karlova mõisa ostmisest Tartu külje all 1828. aastal kuni surmani veetis Bulgarin siin kõik suved, pärast ajutist erruminekut 1831. aastal elas kuus aastat pidevalt, suhtles aktiivselt kultuuriringkondadega ja kirjutas palju siinsetest oludest oma väljaannetes, eriti paljuloetavas ajalehes Северная пчела (Põhja

¹ Artikkel on valminud Tartu Kultuurkapitali toetusel.

Mesilane, edaspidi ЦИ).² Tartus Raadi kalmistul on ka tema ja mitme pereliikme hauad.

Viimastel kümnenditel on poolteist sajandit vene ja nõukogude kirjandusteadlaste ning avalikkuse sõimu ja põlguse objektiks olnud Bulgarin hakanud aina rohkem pälvima tõsiteaduslikke uurimusi nii Venemaal kui ka Euroopas ja Ameerikas, koguni Eestis ja Tartus. Arvukalt on ilmunud tema teoste korustrükke, uurimusi ja väitekirju.

Kes ta tegelikult oli?

Sellele küsimusele polegi lihtne vastata. Ta ise armastas öelda, et rahva häält saab pidada jumala hääleks vaid siis, kui kellestki räägitakse head, sest inimestel pole üldjuhul kalduvust teiste kohta midagi head välja mõelda. Kui räägitakse halba, ei tohi seda uskuda muidu kui kindlate tõendite najal; kuni neid aga pole, tuleb süüdistus tunnistada laimuks. Teine sentents, romaanist «Pjotr Ivanovitš Võžigin» (1830): «Pole midagi lihtsamat kui tappa aus inimene laimuga. Halb inimene mõtleb välja, rumalad kordavad järele, aga lõpuks jäävad targadki uskuma, sest – kõik räägivad.»

Põhisüüdistused Bulgarini vastu ongi peamiselt nii sündinud. Tema valgustusajastu ideid kandvad keeruka süžeeaga õpetlik-moraliseerivad romaanid ja jutustused aga illustreerivad nii neid kui ka teisi triviaalseid tõdesid.³ Need meeldisid lugejale, sest Bulgarin oskas arvestada vähenõudlikuma lugejaga, kes on alati ja kõikjal enamuses. Pealegi oli ta andekas ja töökas, valmistades ette nii lugejaskonna kui ka teemad ja tegelased hilisematele autoritele (näiteks Gogol).

Negatiivsed hoiakud muutsid Bulgarini 19. sajandi esimese poole deemonlikuks pahaks vaimuks. Taas teda ennast tsiteerides: tema patte ja patukesti on alati vaadeldud suurendava, teiste omi aga vähendava pikksilmaga.

Muidugi pole Puškini ajastu käsitlemisel Bulgarinist mööda saanud ükski kirjandusteadlane. III osakonna ja tsensuurivalitsuse arhiivides said juba tsaarirajal põhjalikumalt töötada mitmed uurijad.⁴ Nende publikatsioonide põhjal

² Kultuuri- ja poliitikalehe Северная пчела (1825–1864) asutas Bulgarin 1825. aasta algul ja oli selle toimetajaks (alates 1831. a koos Nikolai Gretšiga) ning püsiautoriks surmani. Kuni 1831 ilmus ЦИ kolm korda nädalas, edasi päevalehena. Ainsa eralehena omas õigust ümber trükkida riigi- ja ametkondlikes lehtedes ilmunud poliitilisi uudiseid, kuid ülisuur populaarsus ja loetavus põhines ikkagi toimetaja võimekusel tabada lugeja huvisid ja ootusi. Pärast tema lahkumist ajaleht hääbus.

³ Puškin on ironiliselt öelnud, et ta ei tea midagi kõlbelisemat Bulgarini teostest; tema kaasaegne tuntud luuletaja Jevgeni Baratõnski (1800–1844) loetles ühes epigrammis Bulgarini kaitstavaid moraaltõdesid, lõpetades: *бог с ним, все это к правде близко, / а может быть, и ново для него* (jumal temaga, see kõik on ju tõelähedane, aga temale võib-olla ka uudis).

⁴ Vt М. И. Сухомлинов. Исследования и статьи по русской литературе и просвещению. Т. 2. С.-Петербург 1889; Н. Энгельгардт. Очерк истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703–1903). С.-Петербург 1904; М. Лемке. Николаевские жандармы и литература 1826–1855 гг. С.-Петербург 1909.

oleks võinud mõned suhtumised ka ümber hinnata, aga väljakujunenud hoiakute tõttu sai just Nikolai I aegse ühiskondliku mõtte ja tsensuuri ajaloo uurijast Mihhail Lemkest (1872–1923) neile «dokumenteeritud tõestuste» esitaja. Tegelikult käis ta küll dokumentidega üsna meelevaldselt ümber ja tõlgendas neid veel meelevaldsemalt, jäädes siiski tingiva kõneviisi juurde («ilmselt», «tõenäoliselt», «kes muu kui Bulgarin»). Hiljem aga hakati just temale viidates kasutama kindlat kõneviisi.

Nõukogude ajal võimendusi negatiivsed hinnangud veelgi ja «reaktsionääri» hakati lausa Glavliti suuniste järgi ignoreerima; nii ei sisaldagi veel hiljuti kõrgkooliõpikutena käibinud «Vene romaani ajalugu», «Vene kriitika ajalugu», «Venemaa ja Lääne-Euroopa kirjandussuhted» ja isegi «Vene 19. sajandi ajakirjanduse ajalugu»⁵ õieti midagi Bulgarini ülipopulaarsetest romaanidest, temast kui autoriteetseimast kriitikust kogu Nikolai I kultuurikartlikul ja -vaenulikul valitsusajal (1826–1855), tema teenetest väliskirjanduse tutvustamisel ja avaldamisel ning vene kultuuri ja kirjanduse propageerimisel välismaal. Just Bulgarin oli aga enne Turgenevit ainus vene kirjanik, kelle kõik olulisemad teosed ilmusid juba tema eluajal mitmes võõrkeeles.

F. V. Bulgarin 1825. aastal. Portree saadud M. Salupere kaudu.

Lühibiograafia

Bulgarin sündis Poolas vanas aadliperekonnas, 20 päeva enne 14. juulil 1789 Prantsuse revolutsiooni algust tähistavat ja kogu Euroopat raputanud Bastille' ründamist. Tema isa oli hilisema Poola ülestõusu juhi Tadeusz Kościuszko⁶ sõber ja võitluskaaslane. Pärast ülestõusu lüüasaamist sattus isa Siberisse, poeg jäi aga elu lõpuni Poola patrioodiks.⁷ 1798. aastal õnnestus emal ta anda kadetikorpusse, kus tal tuli esialgu oma välimuse ja kehva vene keele tõttu kannatada

⁵ История русского романа. Т. 1. Москва, Ленинград 1962; История русской критики в двух томах. Т. 1. Отв. ред. В. П. Городецкий. Москва, Ленинград 1958; В. И. Кулешов. История русской критики XVIII–XIX веков. Москва 1972; В. И. Кулешов. Литературные связи России и Западной Европы в XIX веке. Москва 1965; Б. И. Есин. История русской журналистики XIX века. Москва 1989. Vt registrerite järgi.

⁶ Tadeusz Kościuszko (1746–1817) oli poisi vaderiks, nende hilisemate sidemete kohta pole midagi teada.

⁷ Selle kohta vt A. Рейтблат. Ф. В. Булгарин и Польша. – Русская литература 1993, nr 3, lk 72–82.

kaasõpilaste kiusamist. 1806. aastal astus kornetina tsesareevitš⁸ Konstantini, Poola vägede ülemjuhataja ja faktilise asevalitseja ulaanipolku, mille koosseisus sõdis 1807. aastal prantslaste vastu Preisimaal ning teenis vaprust eest III järgu Anna ordeni. 1808–1809 paistis silma Soome kampaanias. Nendele sõjakäikudele on pühendatud oluline osa tema mälestustest.⁹ Hiilgavad väljavaated sõjalisele karjäärile rikkus ta ise vemmälvärssidega tsesareevitši pihta, mis tingis üleviimise Kroonlinna garnisonipolku, sealt aasta pärast Jamburgi tragunipolku. Kuuldused kindlusevangistusest ei vasta tõele, sest nii 1831. kui ka 1857. aasta teenistuslehel on rõhutatud, et ta pole olnud karistatud ega kohtu all.¹⁰ Venemaalt lahkus ta Varssavisse pärast seda, kui oli 10. mail 1811 Vene armeest «halva iseloomustuse tõttu»¹¹ välja arvatud, seega ei tähendanud astumine samal sügisel marssal Suchet' juhitud Poola ulaanipolku vandemurdmist. 1807. aastal sõlmitud Tilsiti rahu põhjal olid Napoleon ja Aleksander I liitlased.¹²

Selle polguga sõdis Bulgarin Hispaanias, mida ta on kajastanud «Mälestustes Hispaaniast» (1823). Vaikimisi on ta aga mööda läinud või otseselt eitanud enda osavõttu 1812. aasta sõjakäigust Venemaale. Siin avanes tal juhus osutada Berezina ületamisel teene taganevale Napoleonile, mis tõi talle Prantsuse kapteni auastme ja Auleegioni ordeni.¹³

Sõda lõppes Bulgarinile 1814. aasta kevadel vangi langemisega Saksamaa pinnal, kus tal oli nähtavasti õnn kohtuda ühe oma noorpõlvesõbraga kadetikorpuse lõpetamise ajast, Andrei Jakovlevitš Storoženkoga (1790–1857), hilisema Varssavi politseiülemaga, kes ilmselt aitas tal vaikselt koju pöörduda.¹⁴ Bulgarin elas mõned aastad põhiliselt Vilnos (Vilnius) ja Varssavis, kuulus loenguid Vilno ülikoolis, sisenes kultuuriringkondadesse ja omandas teatud tuntuse satiiriliste luuletuste ning artiklitega. Sellest perioodist kuni aastani 1819, mil ta asus lõplikult Peterburi, on temast vähe kindlaid andmeid. Oma rikka onu asjaajajana tegeles ta Senatis perekonnamõisate tagasisaamisega. Sealjuures omandas ta palju erinevaid ja vajalikke tutvusi ning õppis põhjali-

⁸ Tsesareevitš oli Venemaal lähima troonipärija tiitel, ametlikult oli selleks keisri järgmine vend Konstantin Pavlovitš (1779–1831).

⁹ Ф. В. Булгарин. Воспоминания. Ч. 4, 5. С.-Петербург 1846.

¹⁰ Вt А. Н[еустроев]. Военная служба Ф. В. Булгарина. 1805–1811. – Русская старина. Т. 1X. 1874, lk 1–4; Н. Гастфрейнд. Материалы для биографии Ф. В. Булгарина. – Литературный вестник. Т. 1. Кн. IV. С.-Петербург 1901, lk 419–421. Siin on publitseeritud 1857. a detailne teenistusleht.

¹¹ Вt А. Н[еустроев]. Военная служба, lk 2. 1811. a atesteerimisleht oli üldiselt positiivne, kuid sisaldas lauset: «По службе ведет себя дурно, способности ума имеет хорошие, пьянству иногда предан, в хозяйстве хорош.» (teenistuses käitub halvasti, vaimselt võimekas, vahel purjutab, majandusküsimustes hea).

¹² Selles lepingus, millega kaanes ka Inglismaa-vastane salaprotokoll, on teatud paralleele Molotovi-Ribbentropi paktiga ning nad lõppesid sarnaselt: 22. juunil 1812 ründas Napoleon Venemaad; samal kuupäeval 1941 käivitus Hitleri Barbarossa plaan. Mõlemad avantüürid, nagu teada, töid ründajale hävingu.

¹³ Sellest räägib Bulgarin ühes hilisemas jutustuses «Встреча с Наполеоном».

¹⁴ Storoženko 6-kõitelise perekonnaarhiivi (Kiiev 1902–1910) I köide sisaldab А. J. Storoženko eluloolisi materjale, päevikuid ja kirjanduslikke katsetusi, sh värsskirja Bulgarinile Hamburgist 2. mail 1814. Vt Стороженки. Фамильный архив. Т. 1. Киев 1902, lk 229–230.

kult tundma kohtusüsteemi telgitaguseid. Positiivne otsus tuli alles 1826. aastal ja saadud vahendusraha ostiski ta 1828. aastal Karlova mõisa Liivimaal, kus pärisorjus oli kaotatud.

Peterburis tegi ta esmalt kaastööd poola väljaannetele ja püüdis 1819 asutada poolakeelset ajakirja daamidele. 1822 asutas Bulgarin esimese Venemaa ajaloo- ja humanitaarteaduste ajakirja Северный архив (edaspidi СА),¹⁵ millele järgmisel aastal tekkis paljuloetav kirjanduslik Литературные листки. СА avaldas palju uudseid ning tänapäevalgi huvipakkuvaid materjale ja liideti 1828 ajakirjaga Сын отечества (edaspidi СО)¹⁶, mille kaastoimetajaks Bulgarin sai 1825. aastal. Nii sai temast koos Nikolai Gretšiga (1787–1867) Venemaa kolme enimloetava, seega tulutoovaima väljaande omanik.

Tolleaegse ajakirjanduse lugemine lõhub meile kogu aeg sisendatud pildi. Mitte Bulgarin ei olnud ründaja, vaid teda rünnati pidevalt, ja kui ta 1830. aastal kannatust kaotades vasturünnaku avaldas, tuli Puškini pamflettide kogupauk (vt allpool), mis sai poolteiseks sajandiks Bulgarini hindamise põhi-kriteeriumiks ja biograafia asendajaks, ilma et keegi oleks vaevunud algallikaid uurima.¹⁷

Esiialgu kirjandusringkondades hästi vastu võetud ja eriti tulevaste dekabristide hulgas palju sõpru leidnud, hakkas Bulgarin «aristokraatide parteid» ärritama siis, kui СА hakkas avaldama poola ajaloo-professori J. Leleveli (1786–1862) väga tasakaalukat kriitikat Karamzini «Vene riigi ajaloo» kohta. Historiograaf ise ei pannud seda pahaks, kuid tema naisevend, «aristokraatide» ideeline juht, Puškini sõber ja keskpärane poeet ning kriitik vürst Pjotr Vjazemski (1792–1878), keda Bulgarin oma kriitilistes artiklites pärikarva ei silitanud, suutis tema, nagu teisedki Karamzini kriitikutest pühaduseotajad, isamaa vaenlaseks kuulutada ja seltskonnast välja tõrjuda. Keisrivahetus ja dekabristide ülestõus 1825. aasta lõpus muutis kogu ühiskonda. Enamik Bulgarini sõpradest kuulus salaühingute juhtfiguuride hulka, tema kohta laekus mitmeid salakaebusi; keisri käsul võeti ta range salajase järelevalve alla. Siiski ei reetnud ta kedagi, julges ainsana suhelda arreteeritud Gribojedoviga ning võtta enda juurde hoiule ja säilitada dekabristide juhina poodud Rõlejevi arhiivi.

Tõenäoliselt päästis Bulgarini suurematest ebameeldivustest keiserliku III ehk salaosakonna kantseleiülemaks saanud lapsepõlvesõber M. von Fock, kel-

¹⁵ Северный архив. Журнал истории, статистики и путешествий. С.-Петербург 1822–1828.

¹⁶ Asutatud N. Gretši poolt 1812. a. patriotismi lainel ja sai õiguse ka poliitiliste materjalide avaldamiseks. Ilmus kord nädalas kuni kord kuus kuni 1852. aastani. Liitmisel ajakirjaga Северный архив: Сын отечества и Северный архив. С.-Петербург 1829–1835.

¹⁷ Need üksikud, kes seda tegid, said samasuguse üllatuse osaliseks nagu kirjandusloolane Semjon Vengerov (1855–1920), kes kirjutas: «Meie ootused said julmalt petta. Sadades Bulgarini jäljetonides (ainus koht, kus sai avaldada ajalehe suunitlus) ei leidnud me ainsatki vastaste süüdistamist ebalojalsuses, ei ühtki vene «liberalismi» võrdlemist sündmustega Läänes. Mis puutub vene olude kiitmisel, ülemate ees lipitsemisel, siis seda esineb nii harva, et seda ei saa kuidagi pidada iseloomulikuks.» Vt Сборник статей по истории и статистике русской периодической печати (1703–1903). С.-Петербург 1903, lk 106–107.

F. V. Bulgarini haud Tartus Vana-Jaani kalmistul.
Foto: Marge Rennit.

lega tal kujunes suurepärase koostöö (vt allpool). Nii vabanes Bulgarin 1826. aasta sügisel Prantsuse erukapteni staatuses, kui keiser, «arvesse võttes tema 10-aastast viljakat kirjanduslikku tegevust», suvatses selle asendada kapteniga võrdse Vene tsiviilteenistuse õuenõuniku auastmega ja määrata ta haridusministeeriumi koosseisu. Teenistus oli vajalik «tööstaazi» ja teenistusastmete saamiseks. Iga aasta mais võttis Bulgarin puhkust «terviseparanduseks», saabus neljaks kuuks Karlovasse ja pikendas puhkust sügisel arstitõendi abil. 1831. aasta sügisel, pärast inetut poleemikat Puškiniga ja von Focki surma, kirjutas keiser, kes isiklikult kinnitas kõik kaadriküsimused, ettekandele: «Pole põhjust reegleid eirata, kui tahab, võib minna erru», kuigi ministrite komitee oli nõus Bulgarini puhkusetootlust

rahuldama, arvestades, et minister polnud vastu ja Bulgarin ei saanud palka. Ei aidanud ka Benckendorfi toetuskiri, mille trafaretses sõnastuses aga on tagantjärele tahetud näha tõendit Bulgarini usinast teenistusest sandarmiülema alluvuses.¹⁸

Solvunud Bulgarin läks erru traditsioonilise aukõrgenduseta, elas järgnevad kuus aastat pidevalt Karlovas, tegeldes ajalooliste uurimustega ja oma teoste väljaandmisega. Storoženkole kirjutas ta 9. septembril 1833: «Elan, nagu elab kask või haab, ainult mul on tunded, neelan sappi ja vaikin. Kirjutan rumalaid, loen tarku asju, jalutan kõrbes, st sakslaste hulgas, kes sünnist surmani räägivad ainult protsentidest ja viinapõletusest, ja igavusest teen lapsi.»¹⁹

Aastatel 1832–1840 sündisid siin tema neli poega (kõigil Poola esimeste kuningate nimed) ja tütar. Karlovasse kogus ta oma hoolikalt koostatud raamatukogu, arhiivi ja kunstigalerii. Kõigest sellest on säilinud vaid raamatukogu riismed Tartu Ülikooli raamatukogus.

Kohaliku vaikelu elustamiseks lülitus ta aktiivselt seltskonnaellu ning kirjutas oma mälestustes: «Minu püsivalt Karlovas elamise ajal (1832–1837) läksid Tartus jälle käima lõbusad koosviibimised ja külalislahkus – võin julgesti öelda, et ka mina suikunud seltskondlikkuse taaselustamisele pisut kaasa aitasin.

¹⁸ RGIA. 733-1-543, l. 3, 21–22, toimik Bulgarini vallandamisest 1831.

¹⁹ Стороженки. Семейный архив. Т. 3. Киев 1908, lk 18.

Nüüd on Tartus jälle külm nagu hauas! Üldse on sakslaste hulgas vaja *ärata-jat*, kuumaverelist prantslast või slaavlast, muidu jäävad sakslased tukkuma.»²⁰ Alates 1837. aastast elas Bulgarin jälle Peterburis ja 1844. aastast arvati teenistusse hobusekasvanduste komisjonis, kus talle lisandus regulaarselt aukõrgendusi, nii et erru läks ta juba tõelise riiginõunikuna, millest kõrgemale salanõuniku astmele kirjanikul olnukski raske tõusta.

1./13. septembril 1859 rabandusse surnud Bulgarin on maetud perekonna-krüpti Vana-Jaani kalmistu Narva maantee poolses servas, kus puhkab ka abi-kaasa Helene (1808–1889) ja noorim poeg Svjatoslav (1840–1874). Teised järeltulijad on Raadi õigeusu kalmistul.

Bulgarin ise on 1846. aastal oma teoste arvuks nimetanud 173 köidet, sellele peale nelja köite memuaaride olulist ei lisandunud. Siia kuulusid 56 köidet ajakirja Северный архив, 80 köidet ajalehte Северная пчела, millest pea ükski number ei ilmunud Bulgarini artikli, retsensiooni, olukirjelduse või följetonita. Ta oli sündinud suhtleja – žurnalist, kes teadis täpselt, mida lugeja ootab, osates vähenõudlikku vormi panna küllalt sügavamõttelise ja alati õpetliku ivaga sisu, väljendatud ladusas ja heas vene keeles.

Eraldi on ta avaldanud 16 köidet romaane, 18 köidet jutustusi, olukirjeldusi, biograafiaid, ajaloolisi artikleid ja reisikirju. Teadustööd ebaõnnestusid: monograafia Suvorovist pidi tulema kaheköiteline, aga tsensuuriraskuste tõttu ilmus vaid üks õhuke raamat. Suurprojektist «Venemaa ajaloolises, statistilises, geograafilises ja kirjanduslikus suhtes», mille koostamisele asus Bulgarin pärast erruminekut 1831 Tartus elades, sai ilmuda vaid pool, s.o kuus köidet.²¹ Neist neli on pühendatud slaavlaste ürg- ja esiajaloole aastani 1054 (Jaroslav Targa surm), kaks esitlevad Venemaa kaasaegset statistikat.

Bulgarini taastulek

Moskvas ilmuva kultuuriajakirja Новое литературное обозрение (edaspidi НЛО) 40. köide (1999) on pühendatud Bulgarinile, sama ajakirja 88. köites 2007. aastal ilmus ülevaade bulgarinistikast ja Bulgarini kohta aastatel 1958–2007²² kirjutatud raamatute ja artiklite kronoloogiline 332 kirje bibliograa-

²⁰ Ф. Булгарин. Воспоминания. Москва 2001, lk 273.

²¹ Россия в историческом, статистическом, географическом и литературном отношениях. Ручная книга для русских всех сословий. История. Ч. 1–4. Статистика. Ч. 1–2. С.-Петербург 1837. See sisukas teos ei haaku kuidagi Bulgarinist maalitud pildiga ega tema massilugejale adresseeritud töödega, seepärast on autorlust püütud omistada kahe statistikaköite koostajale, tollasele Professorite Instituudi tudengile N. A. Ivanovile. Bulgarini autorsuse tõestust vt M. Салупере. Ф. В. Булгарин как историк. – Новое литературное обозрение 1999, nr 40, lk 42–55.

²² Varasemaid materjale vt bibliograafiateatmikus История русской литературы XIX века. Москва, Ленинград 1963.

fia. Enne 1980. aastat on ilmunud 58 peamiselt üldküsimumustele või muudele autoritele pühendatud, Bulgarinit ülekaalukalt vanas võtmes käsitlevat tööd. Erandiks on mitmekülgne ja laia silmaringiga Vene kirjandusinstituudi (Puškini maja) teadur V. E. Vatsuro (1935–2000).²³

Uemas bulgarinistikas on müütilised stereotüübid visad kaduma, kuid samas ilmub aina enam allikakriitilisi eelarvamusvabu uurimusi, millele on oluliselt kaasa aidanud Bulgarini tööde taasavaldamine viimase 20 aasta jooksul. Pärast Bulgarini surma olid tema teosed täiesti tundmatud, teda ennast teati õpikutes ja teatmeteostes avaldatud laimu järgi.²⁴

Kõnesolevas НЛО 88. numbris leidub ajakirja ühe toimetuseliikme, Moskva sotsioloogi ja kirjandusteadlase Abram Reitblati (1949) hävitav kriitika Tartu filoloogi T. Kuzovkina 2007. aastal kaitstud doktoritööle Bulgarinist.²⁵ Reitblat resümeerib: «Meie ees pole niivõrd teaduslik uurimus, kui pamflett. Autor tegutseb ise selles vene kirjanduse žanris, mille säravaid näiteid on loonud kaks rivaali ning oponenti – Puškin ja Bulgarin.»

Abram Reitblat ongi hetkel maailma üks tõsiseltvõetavaimaid bulgariniste.²⁶ Reitblati «Vidok Figljarin»²⁷ väärisk teadusliku viiteaparatuuri ning kommentaaride mahukuse ja sisukuse poolest Bulgarini entsüklopeedia nime. See sisaldab peaaegu kogu Bulgarini peamiselt ühepoolset kirjavahetust Tema Majesteedi Kantselei III osakonnaga, kusjuures ligi kaks kolmandikku materjalidest avaldatakse esmakordselt. Kogumiku 316 dokumendist on ligi kümnendik seotud Tartu ja Liivimaaga. Need annavad ettekujutuse Bulgarini «varjatud tegevusest», ühtlasi tõestades, et spiooniks ja pealekaebajaks oleks teda raske pidada. Suur osa «kirjadest ja agentuuriteadetest» on sündinud Bulgarini ja tema sõbra Maximilian (Venemaal Maksim Jakovlevitš) von Focki (1771–1831)²⁸ koostöös, kes on

²³ Vatsuro, mõistes Bulgarini mitmetahulisust, aga ka kivilinenud hoiakute muutmise keerukust, püüdis otserünaku asemel traditsiooni murendada, «korrosiooni abil», nagu ta väljendus mulle saadetud kirjas, kui olin pärast diplomitöö kaitsmist 1974 röördunud tema kui kaasmõtteleja poole. See kiri on avaldatud minu artiklis «Завораживающая установка и портрет личности (К характеристике Булгарина)». – Лотмановский сборник. 3. Москва 2004, lk 109–120. Ta oli üks Puškini ajastu parimaid tundjaid, kelle paljud tööd jäid kahjuks pooleli. Tema toimetatud teatmeteosed «Русские писатели 1800–1917» (1999) ja «Лермонтовская энциклопедия» (1981, 1999), kus müüte ei rünnata, vaid murendatakse, on suurepäraseks näiteks «korrosioonist».

²⁴ Bulgarini teoseid leidis vaid vähestes arhiiv- ja teadusraamatukogudes, eriti pärast üleminekut parandatud kirjaväisile 20. sajandi algul, mil vanad raamatud autorist sõltumata avalikes raamatukogudes hävitati. Näiteks TÜ raamatukogus leiduvad vaid Сочинения. Т. I–III. С.-Петербург 1836; Россия в историческом, статистическом ... (vt viide 20), paar romaani, СП ja СА komplektid, СО üksikud aastakäigud, mõned juhulikkud uusväljaanded.

²⁵ А. И. Рейтблат. Тартуский «феномен». (Т. Кузовкина. Феномен Булгарина: проблема литературной тактики. Тарту 2007.) – Новое литературное обозрение 2007, nr 88, lk 363–373. Reitblati hinnanguga tuleb kahjuks nõustuda, sest vaatamata mõne uue seose avastamisele on autori interpreteeringud äärmiselt erapooalikud.

²⁶ Tema Bulgarinist koostatud tööde loetelu vt Новое литературное обозрение 2007, nr 88.

²⁷ Видок Фиглярин: Письма и агентурные записки Ф. В. Булгарина в III отделение. Публ., сост., предисл. и коммент. А. И. Рейтблата. Москва 1998.

²⁸ Bulgarin väitis, et tundis Focki lapsest saadik, kuigi N. Gretš teatab oma vastuolulistes, kuid miskipärast Bulgarini omadest usaldusväärsemateks peetavates mälestustes, et tutvustas neid 1826. aastal, misjärel Bulgarinist sai Focki kodus kohe omainimene. Bulgarinil oli õigus: Fock oli üles kasvanud Bulgarini kodumaal, tema õde oli A. J. Storozhenko naine. Viimase kirjavahetus Bulgariniga (vt viide 18) lubab järeldada, et kõik kolm olid noorpõlvesõbrad.

neid omakäeliselt ümber kirjutades lisanud nii omaenda kaalutlusi kui ka oma paljudelt agentidelt laekunud andmeid. See võimaldas tal ja tema materjale omakorda enda omadena keisrile esitaval sandarmiülemal Benckendorfil jätta endast hästiinformeeritu mulje. Pärast von Focki surma 1831. aastal pole Bulgarin sinna kuus aastat saatnud ühtki rida, ja kui 1835 sai III osakonna täidesaatva organi, sandarmite korpuse ülemaks Leonti Vassiljevitiš Dubelt, on kirjade iseloom hoo- pis teine ning puudutab rohkem tema enda probleeme tsensuuri ja oma väljaan- netega, sekka mõni pikem kirjutus olukorrast riigis.

Reitblati määratluse järgi oli III osakond²⁹ «mitte niivõrd repressiivasutus, kui meelsusinformatsiooni talletamise ja mõnes mõttes isegi propagandistlik- kasvatuslikke eesmärke taotlev institutsioon».³⁰ See oli instants, kuhu sai pöör- duda oma probleemidega või häda korral toetust paluda, kus lõplik otsustaja oli keiser isiklikult. Puškin sai selle osakonna kaudu laenu ja muid soodustusi, Bulgarinile aga öeldi ära.³¹

Siiski on kahju, et seni ainus laiahaardeline monograafia on pühendatud just Bulgarini n-ö kõrvaltegevusele ja et tema koht kultuuriloos ootab ikka veel õiglast hinnangut. Siinkirjutajat hakkas see teema huvitama 1960. aastatel, kui sai kogutud materjale väitekirja jaoks Schilleri retseptiooni kohta 1820. aasta- te Venemaal. Tolleaegsest ajakirjandusest torkas silma, et see, millest Bulgarin tegelikult kirjutab, erines kardinaalselt sellest, milles teda süüdistatakse. Kui tahtsin teemat vahetada, selgus, et Bulgarin on N Liidus praktiliselt keelatud kirjanik. Siiski valisin ta oma 1974. aastal kaitstud teise diplomitöö teemaks psühholoogia kaugõppeosakonna lõpetamisel.³² Töö pälvis üleliidulisel üliõpi- lastööde konkursil I preemia.

Viimase 30 aasta jooksul olen muude uurimuste kõrval avaldanud artik- leid ka Bulgarini kohta³³, eesti keeles on ilmunud ülevaade artiklikogumikus

²⁹ Osakonna loomise tegelik ajend oli dekabristidega seotud šokk: valitsusvastasesse vandenõusse olid segatud aad- li ja ohvitserkonna silmapaistvaimad esindajad ja keegi «ei märganud midagi». See põhjendas vajadust kontrolli- da ühiskondlikku arvamust ja meeleolusid.

³⁰ А. Рейтблат. Русские писатели и III отделение. – Новое литературное обозрение 1999, nr 40, lk 179.

³¹ Bulgarin taotles Karlova tagatisel laenu kirjaga sandarmiülem A. Orloville 13. aprillil 1845. Selles loetleb ta oma seniseid teeneid isamaa ees, põhjusi, mis viisid ta raskustesse, ja varem kirjanikele osutatud toetusi. Et äraütli- misele järgnenud kirjas Dubeltile 23. aprillil on ta nimetanud soodustuste saajana Puškinit kui «Gavriliaada» jt keelatud teoste autorit ja N. Polevoid, kelle ajakirja keelas keiser isiklikult (just tema perekonnale taotles pensio- ni Bulgarin ise), on seda kirja peetud järjekordseks tõendiks Bulgarini pealekaebustest, kuigi mõlemat kadunukest oli juba võimatu kahjustada. Bulgarin tõeses lõpetuseks: «Ma ei palunud võimatut, aga nüüd näen, milline koht on mulle pärast 26-aastast rühmamiist määratud Vene riigis, ning häbitatult poen nagu tigu oma kotta.» Vt Видок Фиглярин, lk 471–477.

³² Психологические аспекты литературной борьбы второй четверти XIX века. (Феномен Булгарина). Дипломная работа. Научн. руков. проф. Л. Н. Столович. Заочное отделение психологии ТГУ. Тарту 1974.

³³ Тайный надзор и доносы на журналистов в конце 1820-х гг. – Тезисы докладов научной конференции «Великая французская революция и пути русского освободительного движения» 15.–17. декабря 1989 г. Тарту 1989, lk 45; Неизвестный Фаддей. – Радуга. Таллинн 1991, nr 4, lk 30–41; Ф. В. Булгарин как исто- рик. – Новое литературное обозрение 1999, nr 40, lk 142–155; Ф. В. Булгарин в Лифляндии и Эстляндии. – Русские в Эстонии на пороге XXI века: прошлое, настоящее, будущее. Таллинн 2000, lk 146–161; Заво- раживающая установка и портрет личности (К характеристике Булгарина). – Лотмановский сборник, 3. Москва 2004, lk 109–120.

«Tõed ja tõdemused».³⁴ Kadunud sõjaajaloolane Rein Helme oli samuti veendunud Bulgarini negatiivse legendi kontrollimise vajaduses, kuid ei jõudnud seda teha. Üksikuid katkendeid raamatust «Reis mööda Liivimaad» on avaldanud vene-eesti kultuurikontaktide teenekaim uurija Sergei Issakov.³⁵ Sellega eestikeelne teave Bulgarinist peaaegu piirdubki, kui mitte arvestada õpikutes ja teatmeteostes ning mõnes ilukirjandusteoses või ajalehes sisalduvat äärmiselt kallutatud informatsiooni.

Puškin ja Bulgarin – kas tõesti vaenlased?

Bulgarin on tavateadvusse kinnistunud kui vene rahvusliku uhkuse – Puškini – vaenlane ja antipood. Selles vastasseisus õigustatakse ja õilistatakse kõiki Puškini tegusid ja sõnu, Bulgarini puhul aga otsitakse kõikjal varjatud alatusi ning intriige.

Juba üks tuntuimaid Puškini ajastu uurijaid, teadlane ja kirjanik Juri Tõnjanov (1894–1943) kirjutas moonutatud perspektiivist «igavikulise Puškini» märgi all: «... aga selline on juba kord monumentaalsete kujundite jõud ajaloos – nad on faktidele läbitungimatud ja legend lämmatab ning lamendab ajalugu.»³⁶

Bulgarini ja Puškini vastastikuste solvangutega tüli sai alguse 1830. aastal Anton Delvigi ja Puškini koostöös kirjutatud Литературная Газета artiklist, milles Bulgarinit süüdistati Poola-meelsuses. Viimane vastas paskvill-«Anekdoodiga». Puškin reageeris julma, löövalt sõnastatud pamflettide seeriaga Bulgarini ülipopulaarse romaani «Ivan Võžigin» ainetel, utreerides kõiki kuulujutte Bulgarini ja tema perekonna kohta. Need pamfletid on kõigile tuntud ning osutunud siiani põhiallikaks Bulgarini kirjeldamisel ja hindamisel, arvestamata pamfletžanri olemust ning Puškini temperamenti.

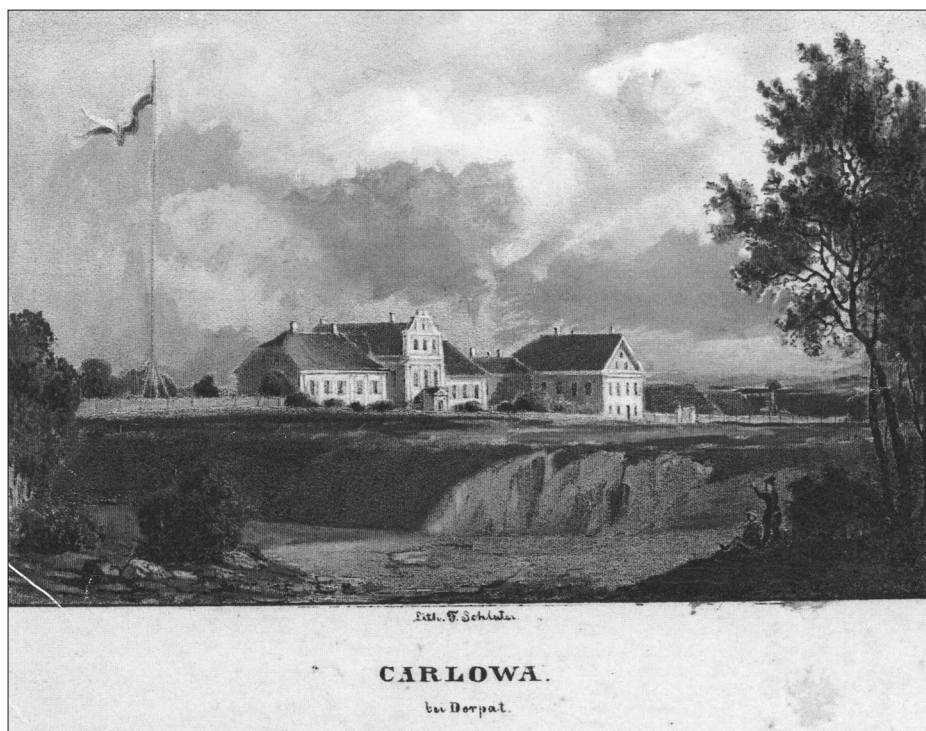
19. sajandi algul kirjutatud artiklis «Puškin ja Severnaja ptšela»³⁷ loendas P. Stolpjanski ajalehes ЦП Puškini eluajal ilmunud 265 artiklit ja muud pea läbinisti positiivset märkust tema kohta. Üles puhutud on kolme publikatsiooni tähendus, kuigi neile järgnesid jälle positiivsed. Veel mõni nädal enne Puškini surma kirjutas Bulgarin temast kui suurimast vene kirjanikust, kelle pisimaidki teoseid ka saja aasta pärast uuesti trükitakse.

³⁴ Ärapõlatud Faddei Bulgarin. Vaatame legendi taha. – Tõed ja tõdemused. Sakste ja matside jalajäljed nelja sajandi arhiivitolmus. Tartu 1998, lk 331–352; Ärapõlatud tartlasest. – Edasi 1989, 28. oktoober.

³⁵ Postitõllaga läbi Eestima. Eestima vene kirjanike kujutuses (XVIII sajandi lõpp – XX sajandi algus). Koost. S. Issakov. Tallinn 1971, lk 230–251.

³⁶ Ю. Н. Тынянов. Пушкин и его современники. Москва 1968, lk 166–167.

³⁷ П. Столпянский. Пушкин и «Северная пчела» – Пушкин и его современники. Вып. XIX–XX. 1914; XXIII–XXI. 1916; XXXI–XXXII. 1927. Bulgarin loendas 1843. aastal, et teda on kõigis väljaannetes kokku rünnatud 723 korda, aga kinnitas, et ta ei lase end sellest häirida.

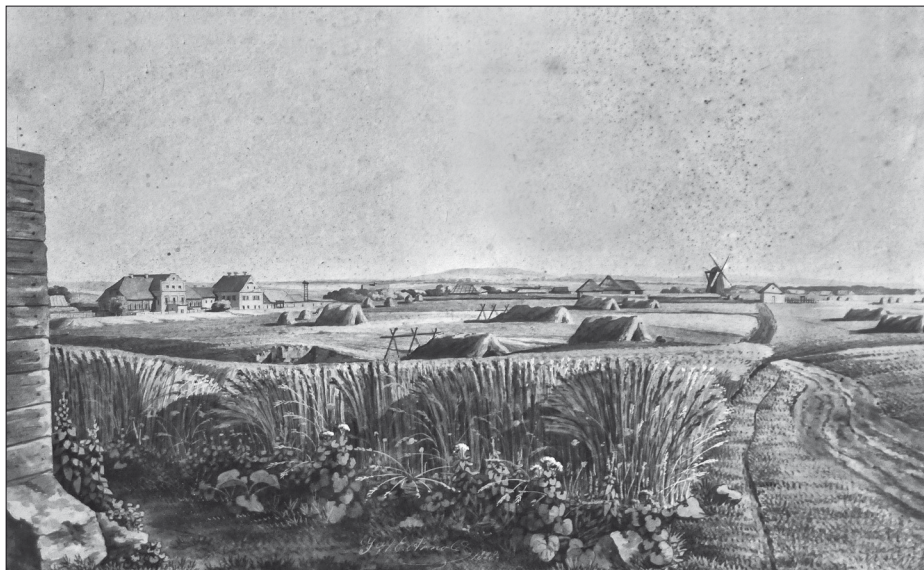
G. F. Schlateri litograafia Karlova mõisast 1820. aastate lõpus või 1830. aastate alguses, enne Bulgarini alustatud mõisa ümberehituse töid. Vaade praeguse Pargi tänava kohalt. Litograafia on Bulgarini järeltulijate valduses. Koopia saadud M. Saluperelt.

Bulgarini 40 aastat kestnud kirjanduslik edu ja sissetulekud ei andnud rahu autoritele, kelle publikuks oli aristokraatlik vähemus. Bulgarini ja kirjanike-aristokraatide lugejaskonna erinevusi analüüsinud A. Reitblat³⁸ tõdes, et sensatsiooniline edu põhines nii ühiskondlikul tellimusel kui ka sellele vastanud Bulgarini andekusel.

Elu Karlovas

Karlova ei olnud ajalooliselt «päris» rüütlimõis, vaid Tartu linna rõngana ümbritsenud Tähtvere mõisa omanik eraldas sellest 1793 linna lõunapiiril omaette üksuse müümiseks 13 000 hõberubla eest Karl von Krüdenerile, kelle hüüdnimeks oli Karl der Kluge (Tark). Tema järgi hakati uut mõisa Karlovaks nimetama. Ta laiendas endist (eestlasest suurkaupmehele Pabole kuulunud) talumaja, ehitas suure saaliga lõunatiiva, mis kujunes üheks Tartu kultuurielu keskuseks, ja jõudis 1811. aastal enne kolimist Peterburi kinkida praeguse Tähe tänava füüsikahoone kohal asuva krundi pedagoog M. Asmussile Pestalozzi tüüpi era-

³⁸ А. И. Рейтблат. Булгарин и его читатели. – Чтение в дореволюционной России. Москва 1992, lk 55–56.

Juri Arnoldi guaššjoonistus Karlova mõisast 1828. aastal. TM 443 K17.

kooli ning aia rajamiseks. Selle kooli hoones asus esimese laulupeo ajal Vane-
muise Selts ja toimusid peoüritused.

Targa Karli poeg müüs Karlova 1828. aastal Bulgarinile üsna kõrge hinna, 150 000 assignaatrubla eest sularahas³⁹, mistõttu ei leidunud soovijat eesots-
tüügust kasutada.⁴⁰ Balti provintside rüütelkondades ei sallitud võõraid, eriti
vene aadlikke. Bulgarin oli pikka aega ainus siinmail mõisa ostnud mittebalt-
lane, kuigi leidis neid, kes olid pärast Põhjasõda maavaldusi kingiks saanud.
Vaatamata püüdlustele ei õnnestunud tal saavutada enda immatrikuleerimist
kohalikku rüütelkonda. Seevastu püüti hoopis ta elu kibedaks teha.

Juba 1830. aastal avaldas Bulgarin CIIs vaimustatud kirjelduse Tartust ja
selle elanikest, järeldades: «Üldse on haritud inimesel, kes armastab loodust, ei
ole auahne ega omakasupüüdlik, vaid otsib rahu ja vaikust intelligentsete ini-
meste keskel, teaduste, kirjanduse, kaunite kunstide rüpes, võimatu leida pare-
mat elupaika kui Tartu.»⁴¹ Hiljem osutus see elu küll vähem idülliliseks, kuid
Tartu patrioodiks jäi Bulgarin elu lõpuni.

Bulgarini ja Tartu üliõpilaste suhete üle otsustatakse kõige sagedamini tun-
tud muusiku Juri Arnoldi (1811–1898) värvika kirjelduse põhjal üliõpilaste põl-
gusavaldusest Bulgarinile, mis on ära toodud ka S. Issakovi koostatud raamatus
«Mälestusi Tartu ülikoolist». Arnoldi vanas eas kirjutatud memuaarides on pal-

³⁹ Vt H. v Hagemester. Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. Bd II. Riga 1837, lk 5, 11.

⁴⁰ Kohalikel aadlikel oli nimelt aasta jooksuks õigus «võõra» käest mõis sama ostuhinna eest omandada.

⁴¹ Северная пчела 1830, nr 76.

ju ebatäpsusi ja kompilatiivseid fantaasiaid, mis tulenevad mälu füsioloogilistest omadustest. Nimelt võivad nii vananemisprotsessid kui ka hilisem teave ja suhtumised mälu pilte kustutada, liita, tekitada ja kombineerida, nii et memuaristi otse valetamises süüdistada oleks ebaõiglane. Tõenäoliselt mäletas Arnold analoogilist juhtumit lapsepõlvest oma gümnaasiumiõpetajast isaga, liitis sellele kuuldused Bulgarini konfliktist ja stereotüüpsed suhtumised ning oli kindel, et just nii kõik toimuski. Arnoldi arvates juhtus lugu 1826. aastal, pärast seda, kui tudengid «olid teada saanud, et Bulgarin oli jälle nende peale kaebuse meisterdanud».⁴² Bulgarin ostis Karlova 1828. aastal, kuni 1831. aasta tülini Puškiniga oli ta igal pool lugupeetud ja populaarne ning väljaspool literaatide- aristokraatide kitsast ringi säilitas selle maine ka pärast poleemikat.⁴³

Issakov kahtles Arnoldi dateeringus, aga mitte faktis.⁴⁴ Reitblat leidis Vene Riigiarhiivis dokumendid 1832. aastal toimunud kokkupõrke kohta, kuid pidas võimalikuks, et neid oli rohkem.⁴⁵

Ülikooli kohtu materjalidest selgub, et Bulgarin ja Raadi omanik Liphardt olevat 1832. aasta augustis omavahelises vestluses nimetanud korporante «poisikesteks ja valerahategijateks» (kevadepool olid kohalike nahast käibemarkade järeletegemisega vahele jäänud Kuramaalt pärit tudengid, vennad vürstid Gidrovs'id). Vestlus Raadi lõunalauas oli valesti edasi antud ja see ajas kõik korporatsioonid ärevile. Rektoriks oli Parrot noorem, kes avaldas 5. septembril 1832 järgmise teadaande:

«Kommilitonid!

Kõigil on veel värskelt meeles siinsete üliõpilaste väljaastumine 28. augustil. Uskudes üheainsa inimese sõna endi hulgast, läks kahe- või kolmesajapealine hulk nõudma aru neilt, keda nad pidasid enda solvajateks, pannes ühe vastust andma oma maja ees ja sees, teise keset tänavat, unustades sealjuures, et taolises olukorras ka kõige tagasihoidlikum ja lugupidavam küsimus omandab käsu või ähvarduse ilme, unustades, et mingi üldiselt loomuliku noorusliku äkkreaktsiooni mõjul oleks mõtlematu või tahtmatu asjaolu võinud vallandada suure õnnetuse. Et seadus kaitseb nii süütu kui süüdlase isikut, peaks niisugune jäme jumaliku ja inimliku õiguse rikkumine tooma kaasa kõige karmimad meetmed,

⁴² Воспоминания Юрия Арнольда. Вып. 1. Москва 1892, lk 151–153; Mälestusi Tartu ülikoolist. (17.–19. sajand). Koost. S. Issakov. Tallinn 1986, lk 437–438.

⁴³ Delvigi ja Puškini ühiselt välja antud Литературная газета tiraaž oli paarsada eksemplari; Puškini hinnangul oli sel vaevast sada tellijat CII tuhandete vastu, mida pealegi loeti ka kollektiivselt.

⁴⁴ Mälestusi Tartu ülikoolist, lk 437–438.

⁴⁵ Видок Фиглярин, lk 601.

kui selle oleks korda saatnud täiskasvanud mehed. Praegu piirduti eestvedajate karistamisega ja ülejäänute karmi hoiatamisega.»

Kolm üliõpilast heideti välja, mõnele määrati kartserikaristus.

Piiloogiks sai kohtuotsuse väljakuulutamise tähistamine tavalisel tudengi kombel: 12. oktoobril visati Karlovas sisse üks aken, kivi lendas magamistuppa ja ehmatas Bulgarini lapseootel naist – esikpoeg sündis 5. novembril. Peremees pöördus kuraatori poole ning nõudis asja ranget uurimist. See lõppes veel kahe üliõpilase väljaheitmisega.⁴⁶

Bulgarini suhted talupoegadega laabusid paremini. Juba 1827. aasta esmalmuljed kohalikest olid teiste autoritega võrreldes üliposiitiivsed.⁴⁷ «Suvises jaluuskäigus mööda Soomet ja Rootsit 1838. aastal» iseloomustab ta eestlasi nii:

«Eestlased erinevad lõbusatest ja teravmeelsetest lätlastest, nende tantsud meenutavad karude tammumist ja laulud kaeblikku oigamist. Kõrtsid on julm satiir Kuramaa ja Euroopa trahteritele, kõikjal räpasus, viletsus ja joomine. Eestlastele pole sakslaste puhtuse- ja korraarmastus vähematki mõju avaldanud, nende räpasus on kirjeldamatu.

Siiski on eestlased loomult andekad, mis vajab vaid äratust. Enamik linnade kodanikkonnast põlvneb eestlastest, kes nimetavad end sakslasteks. Paljud neist on haritud ja edasi jõudnult kolivad nad enamasti Peterburi või Moskvasse. Neist on tõusnud ka mitu kindralit, nagu Michelson või Erikson. Mitmed eestlased on saanud auväärsete vene-saksa aadlisuguvõsade rajajateks. Eestlaste kindel iseloom, mis haritute puhul muutub püsivuseks, annab neile silmad ette mitte ainult lätlaste, vaid isegi venelaste ees seal, kus vajatakse kannatust.»⁴⁸

Ligi 20 aastaga olid Bulgarini suhted kohalike aadlike ja ametnikega märgatavalt teravnenud, nagu kinnitab tema pikk kaebus siseminister Perovskile 1846. Kuna see pole saadetud III osakonnale ega sisaldu Reitblati raamatus, peatume sellel pikemalt.

Bulgarin kirjeldab Karlova ostmist, mis kohalikele mõisnikele ei meeldinud ja teda hakati mitmel moel kiusama. Nii leiti ordumeistri korraldus, mille alu-

⁴⁶ EAA 402-8-220, publikatsioonid ja protokolliväljavõtted üliõpilaste käitumise küsimustes.

⁴⁷ EAA 402-8-1492, uurimine Karlova mõisa elumajas akende sisseviskamise asjus; EAA 402-8-1493, uurimine kollegiumiassessor Bulgarini ja kreisisaadik von Liphardti solvamise asjus.

⁴⁸ Vt Postitõllaga läbi Eestimaa, lk 237–239.

sel oli keelatud linnast toiduaineid välja viia, ja arreteeriti turul Karlova teener. Teine kord aga taheti mingi vana kaardi alusel Karlovat linnaga liita. Kassitoomel karjäärist müüdi liiva ja kruusa kõigile, aga Bulgarinile sellest keelduti jmt. Teravate repliikidega seltskonnas ja oma artiklites teenis Bulgarin venesõbraliku, seega ohtliku inimese kuulsuse.

Kaebuse ajendiks oli see, et Karlovasse oli seadusvastaselt majutatud 10 kasakat koos rittmeistri, selle perekonna ja kuue teenija ning 50 hobusega, samal ajal kui 20 korda suuremasse naabermõisa Ropkasse ei pandud kedagi. Valitsejale oli öeldud, et Bulgarin peaks kallite kaasmaalaste üle rõõmustama. Viimane aga pärib, millega on ta niisuguse sõjalise hõivamise rahuajal ära teeninud:

«Minu talupojad pole kunagi olnud sõnakuulmatud; seitseme Tartu kreisi mõisa hulgas, kes on säilitanud magasiadid ja pole kunagi vajanud kroonu abi, on minu Karlova ja Sarakuste. Võin julgelt öelda, et talupoegade eest hoolitsetakse minu mõisates eeskujulikult, mida vastumeelselt tunnustavad ka liivimaalased. Ma kinkisin talupoegadele pooled tööpäevad, kõik naturaalandamid ja 200-verstase voorikohustuse, mis tagas nende rahulolu. Peale selle abistan ma neid loomade huku või ikalduse korral, ravitsen haigeid ja ehitan omal kulul maju. Naabrite arvates on niisugune käitumine kahjulik ja annab halba eeskuju – ja nii otsustatigi lõhkuda minu pesa, andes selle kasakate kätte, et mitte lasta mind siia suvepuhkusele.» Peterburis 27. aprillil 1846⁴⁹

Ei õnnestunud välja selgitada, kas sel kirjal oli tulemusi. Bulgarin saabus müidugi mais nagu tavaliselt, aga neil aastail veedeti suved Sarakustes.

Võib mõista kaasmõisnike ärritust halva eeskuju mõttes. Andes talupoegadele vormiliselt vabaduse ja maad endale jättes vabanesid nad kohustustest oma senise elusinventari ees ja võisid vastavalt «vabatahtliku lepingu» ideoloogiale rentniku igal ajal välja ajada. Bulgarin aga toimis kui peremees, keda huvitab suhtumisest sõltuv tööviljakus. Ta oli, nagu tuleneb tema valitsusele esitatud märgukirjadest, millest kaasaegsed midagi ei teadnud, pärisorjuse kaotamise järjekindel pooldaja, kuid ei jõudnud seda ära oodata – Venemaal kaotati pärisorjus 1861. aastal.

Vaatamata rüütelkondade ebasõbralikkusele ja Karlova kohta levivatele halvustavatele kuuldustele, kulutas Bulgarin palju energiat ja raha uusehitistele, häärberi ümberehitusele ja pargi rajamisele. Sajandi keskpaigast pärineb G. F.

⁴⁹ Летняя прогулка по Финляндии и Швеции в 1838 году. С.-Петербург 1838, lk 32.

G. F. Schlateri gvaššjoonistus Karlova mõisast 1854, pärast mõisas tehtud ümberehitustöid. Peasissekäigu kohal asuval röödul on kunstnik kujutanud Bulgarini perekonda. Fragment joonistusest. ERM K 4712.

Schlateri akvarell neogootika stiilis ümber ehitatud Karlovast praeguse Pargi tänava poolt, kus tollal oli liivane järsak selle põhjas oleva veekoguga. See pilt, mis enne sõda rippus Bulgarinite Filosoofi tänava maja nr 1 võõrastetoas, asub praegu Eesti Rahva Muuseumis.

Seltskondlikul, teravmeelsel ja külalislahkel Bulgarinil oli muidugi ka sõpru. Isegi negatiivse eelhäälestusega inimesed muutsid arvamust temaga tutvudes. Ilmekad on V. A. Storoženko kirjad isale pärast külaskäiku 24. juunil 1843 (Bulgarini 54. sünnipäev): «Me veetsime aega väga meeldivalt, sest Bulgarin on lõbus

ning südamlik peremees. Üldse, mida rohkem teda tundma õpid, seda enam leiad temas häid külgi, rääkimata tema mõistusest; ta on hea inimene, valmis abistama, sõpradele ustav ning üllameelne. Tasakaalukust on raske nõuda inimeselt, keda kimbutavad asjaolud.» Aasta hiljem kirjutab ta: «Olen kindel, et ta on oma reputatsioonist palju kõrgemal, kuid eks ole inimest tundmata loomulik lähtuda üldisest arvamusest?»⁵⁰

Storoženko kuueköiteline publitseeritud perekonnaarhiiv sisaldab palju põnevaid materjale, sh isa ja poja kirjavahetust ning Bulgarini kirju neile mõlemale. Kuigi Bulgarin arvestas kirjavahetuse kontrolli, on ta kirja-des noorpõlvesõbrale ning selle pojale tavalisest avameelsem. Veebruaris 1844 kirjutas ta nooremale:

«Käin otseteed ning tahes-tahtmata riivan teelolijaid. Nüüd kiitsin Tartut ja ülikooli – ning Te saate näha, või juba näetegi, et sain sellega rohkem vaenlasi kui sõpru. «Miks kiideti seda, aga mitte toda, miks pannakse mind ühele pulgale teisega, kes teda palus?» jmt – vaat mida Te kuulete. Need, kes said kiita, hakkavad minu üle tänitama, ainult näitamaks, et nad pole seda taotlenud. Kõike seda teadsin ma ette, kuna olen korduvalt kogunud – ja ma sülitän nii inimeste kiitusele kui ka laitudele! Peaasi, et tõde oleks au sees!»⁵¹

Ajaloorhiivis on säilinud saksakeelne juhuluuletus Bulgarini sõpradelt 1855. aasta sünnipäevaks. Nähtavasti kaasnes sellega praegugi järeltulijate valduses olev petrooleumilamp (nüüd elektrilambiks kujundatud) pronksjalal, mis kujutab puud sellele nõjatuva Faddei Venediktoviši ilmeka figuuriga.⁵²

Samas on säilinud Tartu katoliku vaimuliku A. Leštšinski matusekõne⁵³, selles tsiteeritakse ka Bulgarini ladinakeelset sünnitunnistust, kus mainitakse tema põlvnemist 15. sajandi Albaania rahvuskangelasest Skanderbegist. Selle koopia on

Arvatavasti 1855. aastal sõprade poolt Bulgarinile sünnipäevaks kingitud petrooleumilamp pronksjalal, mis kujutab puud sellele nõjatuva Faddei Venediktoviši figuuriga. Nüüd elektrilambiks muudetud mälestuse on Bulgarini järeltulijate valduses. Foto saadud M. Saluperelt.

⁵⁰ Е. А. Морозкина. Письмо Булгарина к министру внутренних дел Перовскому. – Исторический вестник 1882, lk 722–724.

⁵¹ Стороженки. Семейный архив. Т. 2. Киев 1903, lk 137.

⁵² Стороженки. Семейный архив. Т. 4. Киев 1906, lk 257.

⁵³ Zum Geburtsfeste des Herrn Staatsrathes von Bulgarin, Carlowa am 24. Juni 1855. Dorpat 1855.

välja antud Minski roomakatoliku eparhias 1831. aastal, kui Bulgarinil tekkis vajadus Liivimaa rüütelkonnale tõestada oma aadlipäritolu. Oleks huvitav kontrollida originaalsissekannet, kas seal on tõesti loetletud nii palju esivanemaid. Igatahes on Scanderberg (*sic!*) lisatud Bulgarini nimele ka esikpoja ristimise sissekandes, milleks Karlovasse tuli kohale Tallinna roomakatoliku vaimulik.⁵⁴ Kohalik kogudus tekkis – mitte ilma Bulgarini kaasabita – kümmekond aastat hiljem.

Bulgarini pärandi saatus

Bulgarini pärand jäi Liivimaale ja selle koosseis kajastub tema kaks aastat enne surma, pärast erruminekut koostatud saksakeelses testamendis, mille originaal on Saksamaal elavate järglaste käes.

Testamendi järgi läheb kogu varandus armastatud naisele, kes teeb edasised korraldused. Pärand on omal jõul soetatud (st mittepäritud), koosneb Karlova mõisast koos Ruhentaliga (Lemmatsi), hinnalisest raamatukogust koos maalingaleriiga, märkimisväärsest vallasvarast väljaspool Liivimaad ja kindlustussummast, mis makstakse välja pärast pärandaja surma ja mille osa katab väikese mõisal lasuva hüpoteegi.

Uue abielu korral jääb abikaasa ilma pärandituludest ning seda hakkab haldama vanem poeg Boleslav, kes peab maksma öde Helene von Aleksandrovi-tšile, kes on juba saanud väerika kaasavara, kindlustusmaksest sularahas 15 000 hõberubla. Poeg Metsislav, kes kaldub korratute eluviiside poole, hakkab elu lõpuni saama 600 hõberubla aastas.

Kuna abikaasa on pärandaja nõusolekul juba pärandanud talle kuuluva Sarakuste mõisa nooremale pojale Svjatoslavile, on viimane piisavalt kindlustatud ega tohiks pretendeerida ülejäänud pärandile.

Karlova koos Lemmatsiga, raamatukogu ja kunstikogu tuleb säilitada ja gamatult vanemate poegade ühisvalduses. Kui aga asjaolud peaks nõudma jagamist, siis läheb mõis, raamatukogu ja galerii vanemale pojale ja sõltumatute ekspertide hinnangu alusel kuulub pool väärtusest sularahas väljamaksmisele, kusjuures vennad kooskõlastavad kokkuleppelised väljamakse tingimused.

Lõpuks on Bulgarin veendunud, et Karlova ruumikas härrastemaja pakub alati ulalust igale lapsele, kes peaks kuidagi hätta sattuma.⁵⁵

⁵⁴ Rede, am Tage der Beerdigung des wirkll. Staatsraths und Ritters Thaddeus von Bulgarin gehalten am 5. September 1859 in der Römisch-Katholischen Universitäts-Kirche zu Dorpat von Pater Alphons Leschtschinski. Dorpat 1859.

⁵⁵ Testamendi koopia on artikli autori kasutuses, originaal Hamburgis. Üks originaaleksemplar oli talletatud ka Liivimaa kohtupalatis, mille materjalid on Läti Riigiarhiivis, kuid 1950. aastate arhiivipuhastuste käigus läksid makulatuuri ka «parunite» testamendid, nagu kinnitavad lehekülgede kaupa nimistutesse löödud tempel «выбыло» (kustutatud).

Karlova mõis 1901. aastal. Foto on Bulgarini järeltulijate valduses.

Bulgarin suri kaks aastat hiljem. Nooremad pojad Metšislav (1836–1862) ja Svjatoslav (1840–1874) surid vallalistena, vanemad olid abielus õdede Olhinitega, kuid Vladislavi (1834–1894) naine suri varakult ning seni oli andmeid vaid Boleslavi (1832–1911) järglastest, keda viiendas põlvkonnas on Eestis, Saksamaal, Hollandis ja Kanadas teada üle kolmekümne. Sama perekonnanimega meesliin on säilinud vaid Eestis. Kas tütar Helenel (1838–?) oli lapsi, pole õnnestunud välja selgitada. Küll aga ilmus paari aasta eest Tartusse Vladislavi vallaspoja lapselaps Inglismaalt, kes oli internetis sugupuud koostades jõudnud emapoolse esiisa sünnitunnistuseni ja seni pidanud end puhtaks baltisakslaseks. Tartus selgus, et tema isapoolsed esivanemad Mattissonid on maatõugu köstrid Kagu-Eestist.

Revolutsiooni- ja sõjasündmuste ajal 1917–1919 oli perekond nähtavasti Tallinnas, Boleslavi vanem poeg Vjatšeslav (1881–1941) aga võitles Loodearmees, hiljem Balti pataljonis, seega Eesti eest, mistõttu Karlova jäi Eesti Vabariigi maareformi käigus võõrandamata. Aastavahetusel 1918/1919 oli linn punaste käes ning revolutsioonilised sõdurid korraldasid mõisas pogrommi, millest anti teada mõnede kunstnike eestvõttel ja Jaan Anvelti loal moodustatud Tartu Kunstikaitse Toimkonnale. Toimkonna aruande kohaselt toimus ööl vastu 22. detsembrit Karlova mõisas rüüstamine, kus arvukatest «sisseseatud vanastii-

lis mööblist, maalist, skulptuurist ja portsellaanist jäid järele ainult riismed ja – mingisuguse imega – raamatukogu. See asjaolu andis põhjust päästmise idee tekkimisele. Rev. komiteele tehti ses suhtes ettepanekud, kuid asjata. [...] Bulgarini raamatukogu, millest sõjaväelased viimastel seesoleku päevadel ahju kütteks raamatuid tarvitasid, veeti ülikooli raamatukogusse».⁵⁶

Et ülikooli varad olid 1916 viidud sõja eest Voroneži, oli raamatukogu hoonetoon Toomel tühi ja sinna toodi ümberkaudsete mõisate ning isegi Petseri kloostri varasid. Üks suuremaid oli Bulgarini kogu 5318 eksemplariga, neist 3469 köidetud. Karlova kunstikogu jäänused sisaldasid vastavalt hoiule andmisel koostatud nimekirjale 834 vasegravüüri ja litograafiat, kümmekond õlimaal, üksikuid ajaloolise väärtusega esemeid, nagu Napoleoni korgitser ja Peeter Suure käe kipsäljend.⁵⁷ Nimekirjas olnud perekonnaportreedest on järeltulijatel säilinud signeerimata maal «Kornet», mis kujutab 20-aastast Boleslavi. Nimekirjas olnud *m-me* ja *m-lle*, seega naise ja tütre portreede saatus pole teada, nagu ka muude asjade, millest mõned kandsid inventari- või järjenumbrit üle 200.

Omanikel lubati oma varad ära viia 1920. aasta algul, kuid Bulgarinid pakusid raamatukogu 160 000 marga eest vastavatut eesti ülikoolile. Asi venis, kuna raamatukogu juhtidele näis, et bibliofiilsest kogust on ülikooli õppetöös vähe kasu. Vastne direktor F. Puksov (Puksoo) teataski 4. veebruaril 1920 aräütlemisest, kuid juba 16. veebruaril otsustas hariduskomisjon eesotsas minister K. Treffneriga kogu 105 000 marga eest siiski osta ning ülikoolile kinkida.⁵⁸

Kiirustades koostati ostetavate raamatute nimekiri, mis ei sisalda ilmumisandmeid ega muid iseloomustusi, kuid milles on palju kordusi. Ilmselt olid raamatud läbisegi, aga neid registreerisid käekirja järgi otsustades vähemalt kolm inimest, arvatavasti raamatukogu töötajad.⁵⁹ Selline «inventeerimine» andis suurepärase võimalused kuritarvitusteks: koostatud nimekiri võimaldas köiteid asendada, mis on kaasa toonud selle asjatundlikult kogutud kollektsiooni hilisema alavääristamise.

Karlova ning raamatukogu esmakirjeldus ilmus juba 1847. aastal, oletatavalt Bulgarini initsiatiivil, praegu üliharuldases illustreeritud ajakirjas *Иллюстрация*, mille ümbertrüki koos kahe Karlova vaatega avaldas 1884. aastal üks ajalooajakiri. Kirjelduse anonüümne autor läks koos sõbraga läbisõidul olles parki imetlema ja väiksemat kasvu, parajalt kogukas peremees, kelle nime ta sai teada alles lahkudes, kutsus nad lõunale. Ta kirjeldab nähtut nii:

⁵⁶ ERA 1108-5-18, l. 16, Tartu Kunstikaitse Toimkonna materjalid 1918–1920.

⁵⁷ Samas, lk 74–75.

⁵⁸ ERA 1108-5-39, l. 14.

⁵⁹ TÜR KHO 4-2-55, Bulgarini raamatukogu nimekiri, 1920.

Karlova mõis 1983. aastal. Foto: O. Kõll.

«Me imetlesime kauneid vaateid, käisime läbi aia, kasvuhooone, osa lähedasi põlde ja majandushooneid – mõisnike vaimustus on ju teada, aga seekord see mind ei tüüdanud. Peremehe jutt oli erakordselt elav, parajalt nalja ja sarkasmiga vürtsitatud, sisaldas mõndagi helget mõtet või tabavat tõdet; tema märkused olid asjakohased, kaleidoskoopiliste teadmiste mitmekesisus ei lasknud huvil vaibuda.

Kui olime väljas kõik üle vaadanud, astusime majja. Ei jälgegi tühisest toretsemisest sisustuses, kuid kõik oli kvaliteetne: mugavus ja soliidsus olid hea maitse peamised väljendajad. Kogu tiibhoonet, mille fassaadi kohal on kolm tornikest, täidab raamatukogu, mida tuleks õigusega nimetada üheks Venemaa parimaks erakoguks. On palju haruldasi ja hinnalisi raamatuid; on ka tähelepanuväärseid kollektsoone, näiteks kõik Venemaa kaardid alates Godunovi-aegsetest kuni kõige uuemateni; samas ka kõik haruldased raamatud Venemaa ja slaavi rahvaste ajaloo kohta piiskop Helmoldist kuni Karamzinini. Sama oluline on ka sõnaraamatute kogu kõigis Euroopa keeltes; üldse on filoloogia, ajaloo ja statistika osa väga rikkalik. Ilukirjanduse osas sisaldab raamatukogu kõi-

ki ladina, saksa, inglise ja prantsuse klassikuid, samuti kõike väärtuslikku, mis on ilmunud vene keeles. Palju on vanaveene trükiseid; käsikirjade ja autograafide kogu pole mitte ainult rikkalik, vaid ka väga väärtuslik – tunnistan, siin oli, mida vaadata, ja mul hakkas juba kahju, et väravas ootasid postihobused. Suurepärase töökabinetis polnud mitte vähem huvipakkuv portreekolleksioon, mis kujutas kuulsaid ja teenekaid venelasi, kes on silma paistnud sõja- või tsiviilteenistuses, teaduses, kirjanduses, kunstis jne. Suures, märkimisväärselt hea akustikaga saalis on seni veel mittetäielik büstide kogu, mis peab küündima arvult viiesajani. Keskmise torn, tõeline observatoorium, on varustatud suurepärase (Fraunhoferi) refraktoriga, mille on peremehele hankinud kuulus astronoom Struve.»⁶⁰

TÜ raamatukokku toodi 5318 köidet, ostetud on 5216. Lõplikust nimekirjast puudub rida haruldusi, mis on nimetatud lektor Boris Pravdini põhjalikus arvamuses 27. veebruarist 1920. Ta kirjutas, et veendus kollektsiooni olulises antikvaarses väärtuses ja loetles 22 mitmekõitelist kapitaalset väljaannet (koos ilmunisandmetega). Neist kümme ei kajastu ostetud raamatute nimekirjas. Puuduvad Adam Oleariuse reisikirjelduse 1659. aasta Pariisi väljaanne, Diderot' entsüklopeedia 1778. aasta esitrükk (see oli asendatud hilisema odava ümbertrükiga), Novikovi «Древняя Российская Вивлиофика», Štšerbatovi «История Российская» jmt.⁶¹

Bulgarin oli raamatute alal asjatundja ning kogus neid kui kapitali, mille väärtus aja jooksul ainult suureneb. Karlovas, nagu ta ise kirjutas, kaitsesid kassid neid rottide ja kaugus pealinnast sõprade eest.

Oma 1852. aasta kireva sisuga «Kirjades Liivimaalt» tõreleb Bulgarin sõbra ning kaastoimetaja Gretšiga, kes pärast tunnikest viibimist M. Pogodini muinsustekogus soovitas ajalehes ЦП inimestel teatada Pogodinile enda käes leiduvatest haruldustest:

«Gretšile ei meenunud, et ka mina juba üle 20 aasta kogun ajaloolisi, kirjanduslikke ja muid haruldusi. Paljud lugupeetud inimesed, keda mul isegi pole au tunda, on mulle saatnud ülihuvitavaid käsikirju ja vanu raamatuid kõigis keeltes. Mul pole muinsuskogu, kuid on nurgake minu Karlova raamatukogus, kus ma hoian oma haruldusi. Gretš oli vaid

⁶⁰ Vt Карлово в сороковых годах. – Исторический вестник 1884, lk 637–638.

⁶¹ ЕАА 2100-4-453, l. 8–9, rektoraadi kirjavahetus haridusministeeriumiga 1919–1920.

Eravaldukes olev Karlova mõis augustis 2009. Esiplaanil renoveeritud hooneosa. Foto: Mirjam Rennit.

ammu üks kord Karlovas, kui see polnud veel korras, aga kui ta seda nüüd näeks, siis oleks ta soovitanud neile, kes võiks rikastada erakogu asjadega, mis ei ole neile väga kallid, et nad ei unustaks tema seltsimeest. Olen valmis vastastikust teenet osutama, nagu suudan, aga tänu hoian südames. Minu kollektsioon on Venemaa jaoks ja jääb Venemaale.»⁶²

Pole põhjust kahelda ei selle ega ka ülaltoodud kirjelduse tõele vastavuses. Peale paari tuhande säilinud raamatu ei tea me aga midagi kaartide, autograafide ja käsikirjade saatusest. Viimaseid esindab mitmevärviline araabia käsikiri XIV sajandist, mille Bulgarin oli kinkinud ülikooli raamatukogule ja mis pärast uue raamatukoguhuone valmimist 1983. aastal ilutses kaua selle raamatumuuseumi vitriinis. 1832. aastal oli ta ülikoolile kinkinud kogumi väärtuslike Venemaa ajalugu puudutavaid peamiselt XVII sajandi käsikirju. Need jäid ülikooli varade reevakueerimisel pärast Tartu rahu Voroneži ülikoolile ja nendegi saatus pole teada.

Kõige suuremaks kaotuseks on kultuurilooliselt üliväärtusliku Bulgarini arhiivi kaotsimine. Ta pidas kirjavahetust kõigi kultuuritegelastega ja sai tohutul

⁶² Ливонские письма. Письмо XIV. – Северная пчела 1852, 4. september, lk 795.

hulgal kirju lugejatelt. Ta säilitas järelpõlvede jaoks teadlikult oma väljaannete veerge tsensorimärkustega, mis, nagu ta ühele neist kirjutab, tekitasid oma kiuslikkusega tahtmise nutta. Üht-teist kirjavahetusest sattus tsaariaegsetesse publikatsioonidesse märkusega «Bulgarini arhiivist», kuid tundub, et uurijaid ei võetud Karlovas väga lahkelt vastu, vahest häbenedes oma peksupoisist esivanemat, ja ka perekonnas ei tundnud keegi arhiivi vastu huvi.

Kuulsin Boleslavi pojapojalt Nikolailt (1916–1981) 1975. aastal repliiki: «Oleks me teadnud, mida need paberid väärt olid!» Ta polnud tol päeval väga kontaktne, aga minu järgmine külastus jäi hiljaks... Tema Tallinnas elanud vend Vjatšeslav (1919–2005) ja Hamburgis asunud õde Valeria (1914–2000) ei teadnud midagi paberitest, mis olevat asunud Filosoofi t 1 maja pööningul ja läinud ahjuläiteks juba pärast sõda.

Selles 1971. aastal lammutatud majas elasid Bulgarinid Eesti Vabariigi ajal, jätkates vene kultuurikolde traditsioone Tartus. Omaaegsed kaasõpilased mäletasid, et tütreid nimetati vürstitarideks. Nooremal põlvkonnal polnud ettekujutust ei esivanemast ega arhiivist. Boleslavi lapselapsed, kellega õnnestus rääkida, mäletasid vaid, et elutoas oli väiksem kapp, mille sahtlis olid vanad paberid ja kirjad, ning oletasid, et need võidi ära võtta isa Vjatšeslav Boleslavovitši (1881–1941) vahistamisel 1940. aasta suvel. Tema toimik (perekonnal on sellest väljavõte) aga võetust ei kinnita.

Kui V. B. Bulgarini naine Valeria Rokossovskaja (1884–1945), Tambovi ja Soome kubernerite tütar, vahetult enne sõda tütardega Saksamaale asus, võttis ta kaasa paki varalisi õigusi puudutavaid dokumente, mis on praegugi Hamburgis. Pole usutav, et ta ei osanud hinnata sahtlis leiduvate dokumentide väärtust, mille nimekirja on omal ajal koostanud eesti-vene kirjanik Juri Šumakov (1914–1997), kes sageli oli Bulgarinite külaliseks ja sai neid vaadata. Kui mina temaga kohtusin, ei mäletanud ta enam, mis seal leidis. Sain selle nimekirja ülalmainitud Vjatšeslav Bulgarini käest ja avaldasin koos kõigi nime- ning keelevigadega 2000. aastal.⁶³ Väidetavalt leidisid seal Gribojedovi kirjad oma tööst komöödia «Häda mõistuse pärast» juures ning viimase käsikiri pühendusega Bulgarinile; Rõlejevi, Žukovski, Puškini, vürst Odojevski ja saksa literaadi ning Gribojedovi komöödia tõlkija Karl Knorringu kirjad; Rõlejevi, Žukovski (läkitus Löwensternile), Jazõkovi ning Vojeikovi luuletused ja mõned Bulgarini enda käsikirjad.

Selle nimekirja analüüs ei mahu artikli raamidesse, aga ei Šumakov ega ammuigi perepoe ei saanud tunda kõiki esinevaid nimesid, kes kuulusid Bulgarini

⁶³ Vt M. Салупере. Ф. В. Булгарин в Лифляндии, lk 158.

tutvuskonda. Selle loetelu olulisem, samas arhiivi ilmselt väärtuslikem ja mingil põhjusel varjatuim osa pole siiani teaduskäibesse sattunud.

Karlova härrastemaja müüsid Bulgarinid linnale lasteaiaks 1928. aastal, pärast sõda on seal olnud nimesid vahetanud pedagoogilise seminari ühiselamu ning kojamehe, endise härraste aedniku korter. Naabripoosid otsisid keldreist ja pööninguult lossi peidetud varandust, kuid kasvasid üles midagi leidmata.

Kümne aasta eest tuli ajalooarhiivi keegi tundmatu ja pakkus 1000 dollari eest müüa Bulgarini reljeefse perekonnavapiga pitsatit. See kujutas endast tuvimunasaaurust peenelt graveeritud mäekristallist muna, mis oli millegi küljest ära murdunud. Pitsatsõrmuseks tundus see suurevõitu, nii et võis kuuluda kirjutuslaua garnituuri. Kaup jäi katki, küsimusele, kust pakkuja selle sai, oli vastus, et ostis täikalt. Pikema risküsitluse peale kujunes järgmine (oletuslik) pilt. Ka tema oli üks varandusi otsivatest poistest ja oli kohal, kui 1983. aastal puhkes hiljuti surnud aedniku korteris tulekahju. Tuletõrjujad avastasid seinas peidiku, milles oli hulk kaustu paberitega. Oma sõnul tema rohkemat ei näinud, aga pole raske arvata, et seal oli ka mõndagi muud, mis omavahel ära jagati, ja kõik vaikisid, aimamata, et leid oluaks sensatsiooniline.

Karlovat taastab eraomanik ja uus perenaine näitas lahkelt maja. Aedniku-kojamehe kunagise poolkeldrikorteri seinas on süvend ahjust aknani, mis on lausa loodud topeltseina jaoks. Ehitada see truu teenija korterisse oleks isegi väga mõistlik. On aga kummaline, et maja linnale müües peidikut ei tühjendatud. Võib-olla hoopis jäeti asjad sinna Teise maailmasõja ajal, kui NKVD oli perekonnapea juba arreteerinud ja perekond sõitis järelümberasujatena Saksamaale. Arhiivide ja väärtasjade väljavedu oli ju piiratud, need koguti Saksa saatkonda, kellele vene aadlikud vaevalt tahtsid kingitusi teha.

Kuidas asjad päriselt olid, seda ei saa me ilmselt kunagi teada, aga et väärtuslik arhiiv, mida Bulgarin järelopõlvede õiglasele kohtule lootes hoolikalt talletas, on mitme põlvkonna teadmatuse ja hoolimatuse tõttu hävinud, selles võime nähtavasti kindlad olla.

Bulgarini seotust Eestiga ei saa eitada. 1996. aastal taasavastasid ta enda jaoks soomlased, kes koostasid kogumiku tema mälestuste Vene-Rootsi sõda ja Soome suurvürstiriigi loomist puudutavatest peatükkidest ning 1838. aasta «Jalutuskäigust Rootsis ja Soomes».⁶⁴ Bulgarini Eesti ja eestlaste kohta käivatest materjalidest oleks võimalik koostada enam kui ühe kogumiku. Ja miks mitte mõelda ka mõne Bulgarini ilukirjandusliku teose tõlkimisele?

⁶⁴ Faddei Bulgarin. *Sotilaan sydän. Suomen sodasta Engelin Helsinkiin*. Helsinki 1996.

Faddey Bulgarin – a pure-blood Slav and citizen of Tartu

Summary

The year 2009 marks the 220th birth anniversary of Faddey Bulgarin (1789–1859), a Polish-origin popular Russian writer and journalist, contemporary of Alexander Pushkin, the owner of Karlova Manor in the vicinity of (at present in) Tartu (Dorpat), Estonia, as well as one and a half centuries from his death. The negative attitude towards him as an informer of the tsarist government, which took rise already in his lifetime, only intensified throughout generations – so in Soviet time Bulgarin's work was about to be banned, and his half-mythical status of an agent cast a shadow on his undoubted merits and achievements as a leading critic as well as his work in the field of literature and journalism for more than thirty years.

In the last decades Bulgarin and his work have become a popular research subject both in Russia and elsewhere in the world. In 2007 the cultural magazine *Novoe literaturnoe obozrenie* (New Literary Review) published in Moscow, with Abram Reitblat, one of the leading Bulgarinists, on the international editorial board, dedicated half a hundred pages to Bulgarin under the heading “Bulgarin as a Challenge”. The article gives a survey of the main tendencies of modern Bulgarinistics and a chronological bibliography on the books and articles written about Bulgarin in the years 1958–2007 with 332 bibliographical descriptions, demonstrating a noticeable movement from general issues to the estimation of his creative work, which can be explained with the fact that his works have been republished during the last twenty years.

From the year 1828, when Bulgarin bought Karlova Manor in the vicinity of Tartu, until his death he spent all his summers there, and after his temporary retirement in 1831 resided there permanently for six years, developing contacts with cultural circles and writing about local conditions in periodicals; he also sent reports passing his opinions and presenting descriptions about local people's state of mind to the 3rd department of the Gendarmerie. Bulgarin's correspondence with this authority was published with thorough commentaries in the collection compiled by A. Reitblat entitled “Vidok Figljarin” (1998). From the 316 documents included, about a tenth is related to Tartu and Livonia. Bulgarin himself and several of his family members are buried in Tartu.

The public mind has always considered Bulgarin as the enemy and antipode of Alexander Pushkin – the national pride of Russian people. Due to their mutual insults a quarrel broke out in 1830, and, as a result, Bulgarin retreated to Karlova, retired and for the following six years lived permanently on the manor, engaging himself with historical studies and the publication of his works. He only returned to St. Petersburg after Pushkin's death in 1837. After 1830 he never attacked Pushkin and considered his works as the best ever written in Russian. The extremely popular newspaper initiated by Bulgarin entitled *Severnaya pchela* (The Northern Bee) published 265 articles on Pushkin, and only three of them had a negative undertone; however, these are the only ones that have attracted the attention of the following generations. Actually it was namely Bulgarin who was the first to mention Pushkin's ingenuity, and he kept talking about it until his death.

In Tartu Bulgarin developed active contacts with cultural circles and also made attempts to enliven social life himself. The destiny of Bulgarin's heritage and archive that remained in Tartu is rather vague. In his will he considered his book and art collection as the most valuable parts of his heritage and was concerned about its indivisible preservation. In December 1918 the Red Army units devastated Karlova Manor – furniture, sculptures, paintings and china were broken, books were set to fire. However, the Bulgarin family succeeded in stashing most of the library items in the university library and in 1920 they offered to donate them to the university. As for a long period the collection had not been in anyone's possession, it was greatly abused, so that the part that is currently preserved at Tartu University Library fails to give a truthful overview of the competently compiled collection of the past times.

Before the revolution a few researchers managed to publish some materials from Bulgarin's archive, which was extremely valuable from the cultural-historical point of view; however, after the Second World War it disappeared without a trace.

Bulgarin's materials about Estonia and Estonians would make it possible to publish a book even more popular and successful than "*Sotilaan sydän*" (Soldier's Heart), which came out in 1996 in Finnish and was dedicated to Bulgarin's reminiscences about the Finnish War in 1808–1809 and his later trips to Finland and Sweden.

Чистокровный славянин и тартусец Фаддей Булгарин

Резюме

В 2009 году пройдет 220 лет от рождения и 150 лет со дня смерти одного из популярнейших современников Пушкина. Русский писатель-журналист польского происхождения Фаддей Венедиктович Булгарин (1789–1859), с 1828 года до смерти помещик имения Карлово под Тарту/Дерптом уже полтора века известен с негативной стороны как шпион и гонитель Пушкина. Эта установка со временем усиливалась, до того, что в советское время он оказывался чуть ли не запрещенным писателем и его мнимый статус тайного агента полностью заслонил его огромные заслуги и достижения на поле русской литературы, журналистики и критики в течение почти сорока лет.

За последние десятилетия Булгариным активно заинтересовались и российские и зарубежные исследователи, обращая все больше внимания и на другие аспекты его деятельности кроме связи с III отделением жандармского управления, с которым он активно сотрудничал всего пять лет. После смерти своего друга, начальника III отделения М.Я. фон Фока в 1831 году, он 6 лет не посылал туда ни строчки, а когда начальником стал Л.В. Дубельт, характер писем совершенно изменился, касаясь преимущественно его собственных проблем со своими изданиями и с цензурой, плюс несколько записок о положении дел в государстве.

Журнал *Новое литературное обозрение*, в международную редакцию которого входит один из ведущих булгаринистов мира Абрам Ильич Рейтблат, посвятил в 2007 году Булгарину полсотни страниц, содержащих обзор основных тенденций современной булгаринистики и библиографию публикаций о нем за годы 1958–2007 с 332 записью, причем заметно возрастающее движение от общих проблем к оценке творчества. Этому способствует переиздание сочинений Булгарина в последнее 20-летие. До того он как автор был совершенно неизвестен, но всем известен по брани в каждом учебнике и справочнике.

Купив имение Карлово под ученым Дерптом в 1828 году, Булгарин проводил здесь каждое лето, в 1831–1837 жил постоянно, много писал о здешнем крае в своих изданиях, также сообщал о местных обстоятель-

ствах в III отделение. Переписка Булгарина с этим ведомством опубликована в 1998 году в сборнике *Видок Фиглярин* с подробными комментариями А. Рейтבלата. Из 316 документов десятая часть касается Тарту и Лифляндии. Булгарин похоронен в Тарту. В его прижизненной и посмертной судьбе обнаруживается много общих черт с эстонским писателем-журналистом И.-В. Яннсенем.

Булгарин закрепился в обыденном сознании как гонитель русской национальной гордости – Пушкина. Оправдываются и облагораживаются все слова и дела Поэта; Булгарину же ни в чем не доверяют. Конфликт 1830 года исходил из лагеря *Литературной газеты* Дельвига-Пушкина, на что Булгарин отреагировал пасквильным *Анекдотом*. Пушкин разразился жестоким залпом памфлетов на темы романа *Иван Выжигин*, обыгрывал все слухи и сплетни о Булгарине и его семействе. Забывая о специфике жанра, эти всем известные памфлеты стали основным источником последующих оценок Булгарина, игнорируя его сочинения, публицистику, переписку и все свидетельства современников в его пользу.

Больно задетый Булгарин вышел в отставку, прожил в Карлове 6 лет почти безвыездно, занимаясь историческими исследованиями и изданием своих сочинений. В Петербург он возвратился после смерти Пушкина, творчество которого он попрежнему превозносил. Подсчитано, что в редактируемой им более 30 лет газете *Северная пчела* при жизни Пушкина о нем писали 265 раз, раздуто же значение трех отрицательных публикаций. Булгарин первый провозгласил Пушкина гением и остался при этом до самой смерти.

Карлово стоит от Тартуской ратуши и университета на расстоянии с километр. Булгарин активно общался с просвещенными людьми и сам пытался расшевелить местную скуку. Одна беседа с владельцем имения Раади в 1832 году взбудоражила дерптских студентов. Помещики же его невзлюбили как «чужого», который к тому же разными облегчениями сумел завоевать расположение крестьян, что сочли дурным примером.

В судьбе оставшегося в Эстонии наследства Булгарина много неясного. По завещанию он считал его ценнейшей частью библиотеку и художественное собрание. В ходе погрома революционных солдат в Карлове 22 декабря 1918 были разбиты мебель, скульптуры, картины и фарфор, сожжена часть библиотеки, основную часть которой удалось свести в университетскую библиотеку. В 1920 году Булгарины предложили ее купить для университета. Невзирая на сомнения в целесообразности (большая библиофильская ценность, но непригодность для учебной работы), покупка состоялась. Длительная беспризорность и небрежная инвента-

ризация допускали злоупотребления, так что ныне выявленная часть из двух тысяч книг никак не характеризует этого в свое время прославленного собрания.

Ценнейший архив Булгарина, из которого отдельным исследователям до революции удавалось кое-что опубликовать, пропал из поля зрения к концу Второй мировой войны. Напрасно искал его и Ю. М. Лотман. Потомки Булгарина, которых в пятом колене известно во всем мире более 30, презренным прадедом не интересовались и не имели представления о ценности старых бумаг, судьба которых явно так и останется тайной.

Материалы Булгарина об Эстонии и эстонцах позволили бы составить еще более удачную книгу, чем изданная в 1996 году в Финляндии *Sotilaan sydän* (*Солдатское сердце*) с воспоминаниями о финской войне 1808–1809 и последующих «прогулок» по Финляндии и Швеции.

MUSEOLOGIA

Kuidas teha kollektsiooninäitust? Näituse «Kangas hansalinnas» ettevalmistamisest

Arvi Haak

Käesolev artikkel püüab avada ühe näituse ettevalmistamise köögipoolt, keskendudes raskustele, mida kätkeb vaatajale suhteliselt võõra materjali esitamine, ning kaalumisel olnud lahendustele. Ehkki valitud eksponeerimisvahendid on võrdlemisi lihtsad, on näitus kavandatud mitmeplaanilisena ning loodetavasti pakub edasimõtlemise võimalusi ja võiks olla sammuks samalaadse materjali väljapanemisel veelgi paremate lahendusteni jõudmisel.

Näituse «Kangas hansalinnas» kavandamine algas umbes poolteist aastat enne planeeritud avamisega. Põhiline mõjutaja oli Lödöse muuseumi kesk-aegete tekstiilide näitus «Det dyrbara yllet» («Kallis kangas»), millega Tartu Linnamuuseumi arheoloogid tutvusid Turus Aboa Vetuse muuseumis 2007. aastal. Esialgu plaanisime selle näituse Eestisse tuua ning väljapanekut siinsete leidudega täiendada (sellise lahenduse oli Soome materjali esitamisel valinud Aboa Vetuse muuseum). Kui see kava osutus liigkulukaks ning jäi katki, keskendusime Tartu (või laiemalt Eesti) leidudel põhineva väljapaneku koostamisele. Seetõttu tuli mõelda ka uuele kontseptsioonile, sest plaan väljus varasema näituse täiendamisega paratamatult seonduvatest raamidest.

Näituse idee kujunemine

Näitus «Kangas hansalinnas» on eeskätt kollektsiooninäitus, mis tutvustab Tartu Linnamuuseumi kogudesse kuuluvaid keskaegseid arheoloogilisi tekstiilileide. Mõte neist näitus koostada tekkis Tartu Ülikooli doktorandil Riina Rammol, kes on 2005. aastast tegelenud just Tartu jäätmekastidest kogutud arvukate leidudega. Selle materjali esitamine oli nii muuseumi kui ka uurija huvides, mis pani aluse koostööle, et ühiselt jõuda parimate eksponeerimisvõimalusteni.

Keskaegseid tekstiilileide on säilinud mitmetes Põhja-Euroopa tolleaegsetes linnades, kuid kõigist toonastest linnadest on see kergesti häviv materjal säilinud vaid murdosal juhtudest. Orgaanilisele ainesele sobivalt niisket kultuurkih-

Näituse «Kangas hansalinnas» avamine 8.05.2009. Foto: Joonas Õunapuu.

ti leidub ennekõike jõgede läheduses. Seega pole Tartu tekstiilide kogum maailma mastaabis ainulaadne, kuid see on siiski küllaltki harvaesinev materjal, mida Eestis eksponeeritakse esmakordselt. Vähemalt asjaosalistel ei tekkinud seetõttu kordagi kahtlust, kas selle materjali põhjal näituse koostamine on ikka vajalik.

Järgmise sammuna tuli otsustada, millisele aspektile keskenduda. Kas teha näitus Eesti arheoloogilistest tekstiilileidudest läbi aja või keskenduda kitsamale, kuid arvukama materjaliga esindatud perioodile, s.t keskajale? Kas vaadelda kangaste «elukäiku» valmistamisest äraviskamise ja taasleidmiseni või püüda edasi anda nende kasutamise tausta? Otsuste tegemisel sai määravaks soov keskenduda just Tartust kogutud materjalile, anda edasi selle omadusi, tähtsust ja tähendusi. Näituse põhiteemadeks valisime keskaegsete linnatekstiilide valmistamise, kasutuse ja tekstiilikaubanduse, esitades need Tartu materjali näitel. Seega tuli sisse tuua laiem Lääne-Euroopa taust, sest enamik siin kasutusel olnud tekstiilidest pole kohapeal valmistatud. Näituse põhiideed toetavate teemadena otsustasime esitada uurija rolli ja rekonstruktsiooni valmistamisega seonduva info ning ekskurssidena kaks muinasjutuepisoodi: Okasroosikese värtnajuhtumi ning Robin Hoodi rohelise Lincolni kalevi loo. Viimatimainitud lugudega lootsime köita nooremate vaatajate tähelepanu.

Eksponeerimisprobleemid

Tekstiilileidude esitamine näitusel on seotud mitmete raskendavate asjaoludega, mida lihtsuse huvides jagame kahte rühma. Esmalt tuleb leida selline eksponeerimismoodus, mis teeks leidudele võimalikult vähe kahju. Ka konservee-

ritud tekstiilikatked on tundlikud nii valguse, ultraviolettkiirguse kui ka liigse kuivuse suhtes. Ehkki kavandatud näituseruumis on võimalik kasutada UV-filtriga aknakatteid ning lokaalset niisutit, oli suvise eksponeerimisaja valikul üks argument, et suhteline õhuniiskus on siis keskmisest suurem. Valgusprobleemile seevastu rahuldavat lahendust ei leidunudki. Ehkki vähendasime võimalikult leidudele langevat valgust ning asetasime vitriinidesse soojenemist vältivad LED-valgustid, pole pikaajaline eksponeerimine leidudele siiski soovitatav.

Teise probleemiderühma võtab kokku tõdemus, et jäätmekastidest kogutud tekstiilikatked pole tavavaatajale eriti kõnekad. Ehkki paljudes muuseumides on püsinäituse osaks tekstiiliruumid, on seal enamasti välja pandud tervikliku(ma)lt säilinud kirikutekstiilid. Arheoloogilise materjali tähtsuse väljatoomiseks on vaja neis sisalduv info vaatajale arusaadaval ja huvipakkuval viisil välja tuua.

Eksponeerimisvahendid

Selle ülesande lahendamiseks kasutasime kahte ammu traditsiooniliseks kujunenud vahendit. Sisustustekstiilide, pakkekanga ja purjede rolli püüdsime edasi anda keskaegsete altarimaalide vahendusel, rõivastusega seonduvate leidude tausta ning tähtsuse rõhutamiseks otsustasime rekonstrueerida 14. sajandi keskpaiga mehe tervikkostüümi, mille kõrvale asetatud vitriinis on välja pandud selle detailidele aluseks olevad Tartust pärinevad leiud. Käsitsi valmistatud rekonstruktsioonis nägime ka näituse peamist atraktsiooni, selle paigutamine käimla prill-lauale (mis taasloodi muide Tartu arheoloogilistel kaevamistel leitud detailide ning Johann Jakob Wicki 16. sajandist pärineva joonise põhjal) rõhutab aga jäätmekastide kui prügihooldlate ja lampkastide rolli tekstiilileidude tänapäevani alalhoidumisel.

Kuidas selgitada pruunide tekstiilikatmete tähtsust näitusekülastajale? Uurijale traditsioonilisim väljendusvahend on tekstiline seletus, mis oli ka Eesti muuseumides veel 1970.–1980. aastatel valdav. Paraku ei mõju pikad tekstid kuigi kutsuvalt ning ka juhul, kui need räägivad vaatajat huvitada võivat lugu, purustab see üksluine väljendusviis näituse tegemise põhilise eesmärgi. Püüdsime selle ülesande lahendada võimalikult palju pildimaterjali kasutades. Kunstnik Jaana Ratas valmistas 13 teemakohast illustratsiooni, mida täiendasid fotod rekonstruktsioonist, juba mainitud altarimaalid ning mõned detailifotod. Näitusestendid said ajastupõhiste käsikirjalehekülgede kuju ning esmulje esitatud infost on vähemalt tegijate arvates meeldiv ja huvipakkuv.

Asjaosalisel on raske hinnata, kuivõrd õnnestus seletada tekstiilileidude tähtsust ning nendes sisalduvat infot. Näituseesemete ja teksti sidumine on ülesanne, mis harva õnnestub ideaalselt. Vahel püütakse esemed asetada teksti juurde, «oma kohale», mis nimetatud leidude puhul polnud mõeldav. Nii tuli loota, et tekstilised sidemed said vaatajale piisavalt köitvad ning tähelepanu vääriv vääriliselt esile toodud.

Tulemus

Näituse tegemist alustades lootsime, et suudame vaatajale edasi anda, et

- absoluutne enamik Eesti keskaegsetest tekstiilileidudest on leitud Tartust;
- keskajal oli tekstiilide valmistamine keerukas ja aeganõudev tegevus, kus osalesid mitmed meistrid;
- enamik Tartu leide on sisse toodud Lääne-Euroopa tekstiilitootmise keskustest.

Lisaks ülalloeletud «miinimumprogrammile» arvasime, et see näitus aitab esile tuua arheoloogilise uurimise peidus poolt ehk laboriuuringuid ja nende põhjal kujuneva teadmise olulisust. Tekstiilihuvilistele lootsime pakkuda teadmisi ja lugusid, võimalust kaasa- ja edasimõtlemiseks. Näitusetekstidest veelgi põhjalikumat infot sisaldab näitusega koos valminud trükis, mida traditsioonidele truuks jäädes nimetame näitusekataloogiks. Sisuliselt võiks selle pigem liigitada teemakohaseks populaarseks trükiseks kui kataloogiks selle sõna kitsamas tähenduses.

Ilmselt pöörasime liiga vähe tähelepanu vaatajale, kes eestikeelset teksti jälgida ei jõua või ei suuda. Võõrkeelse info esitamist käsilehel andnuks lahendada paremini. Soovitud mitmeplaanisus siiski täielikult teoks ei saanud ning *helekollane keskaja-unelm* tuleb vaatajal «meeldib / ei meeldi»-skaalal sobivale kohale asetada.

Järeldusi edaspidiseks

Usun, et muuseumil on edaspidigi oluline oma näitusetevivuses keskenduda teadusuuringute tulemuste võimalikult huvipakkuvale esitamisele, sealjuures otsida koostööd teistes asutustes tegutsevate uurijatega. Ehkki muuseumi seisukohalt on esmatähtis oma teadurite uurimistulemuste edastamine, tuleb rohkem tegelda just värskete ja muuseumi tegevusvaldkonda hõlmavate uu-

Vaade näitusele. Mannekeeni seljas on 14. sajandi mehe rõivad. Foto: Eero Heinloo.

ringute tulemuste avalikkuse ette viimisega, sõltumata sellest, millise asutuse egiidi all need sündisid.

Muuseuminäituste teadlik vaatajaskond on paratamatult väike. Seetõttu on muuseumi üks olulisi ülesandeid leida lahendusi, kuidas muuta näitused haaravaks juhuküllastajale. Ainult nii on võimalik jõuda näituste eesmärgini: tutvustada visuaalselt vähearaktiivse, kuid inforikka materjali läbitöötamise tulemusi, s.t vahendada teadustulemusi avalikkusele põneval ja harival moel. Et see põnevus ja värskus kaduma ei läheks, on teadustulemuste tutvustamisel koostöö uurijatega (ja siinkohal ei pea ma silmas ainuüksi arheolooge) hädavajalik ka edaspidi. Ehk tekib siis ka vaatajaid, kes leiavad põhjuse taaskord muuseumi tulla.

Näituse koostaja Riina Rammo (Tartu Ülikool).

Kunstnik-kujundaja Jaana Ratas.

Konservaator Kristel Kajak (Tartu Ülikool).

Kostüümi rekonstrueeris Eve Valper.

Rekonstruktsiooni kangad kudus Astri Kaljus.

Näituse valmimist toetasid kultuuriteooria tippkeskus, Eesti Kultuurkapital, ha-sartmängumaksu nõukogu ja Tartu Kultuurkapital.

On the preparation of an exhibition of medieval urban textiles in the Tartu City Museum

Arvi Haak

Summary

The article discusses the background of exhibition techniques chosen and prepared in connection with the exhibition on display from May to September 2009. The author stresses that he considers the inclusion of results of recent scientific investigations in the exhibition programme absolutely necessary, but remains uncertain of a “proper” way to make the exhibition of scientifically significant, but visually less attractive material more inspiring for the general public. However, the search for such a way remains crucial for the concept of an archaeology museum to retain a publicly accepted role.

COLLECTIONES

Represseeritute seotud materjale Tartu Linnamuuseumi arhiiv- ja fotokogus

Eevi Kärkla

Järjest enam on Tartu Linnamuuseumi kogudesse annetatud sedalaadi materjale, mis kajastavad Eesti lähiminekiviku üht tahku – nõukogude võimu poolt küüditatute ja represseeritute ning vastupanuliikumisest osavõtnute elu ja saatust nõukogude režiimi ajal. Sellealase materjali, nii esemete, arhiivmaterjalide kui ka fotode tänuväärset kogumist korraldab Tartu Linnamuuseumi filiaalina 2001. aastal loodud KGB kongide muuseum, esitades kogutut oma püsinäitusel ja arvukatel ajutistel näitustel. Eelkõige peegeldavad need materjalid nõukogude võimude poolt arreteeritud eestlaste elu Nõukogude koonduslaagrites GULAGis aastatel 1940–1958.

2008. a laekus antud teemaga seotud materjale arhiivkogusse 58 säilikut ja fotokogusse 127 fotot, ajaloolisse kogusse 31 eset ja kunstikogusse üks joonistus.

Käesolevas artiklis vaadeldakse lähemalt arhiiv- ja fotokogusse lisandunut. Arhiivkogusse jõudnud materjal on sisult üllatavalt mitmekesine. Leidub nii mälestusraamatuid (valdavalt autorite pühendustega muuseumile), artiklikogumikke, käsikirjalisi näidendeid ja mälestusi, küüditatute kirju, kirjaümbrikuid; jõulu-, uusaasta- ja sünnipäevakaarte; dokumente (vangilaagrite vabastamis- ja kinnipidamistõendid, postipakkide saatelehed, tööarvestusraamatud) jms.

Arhiivkogu juurde kuuluv arhiivraamatukogu täienes kolme raamatuga: Silver Silliksaare «Sinasilmitsi Siberiga», Tiiu Lehtmetza ja Douglas Hoile'i «Sentence: Siberia. A Story of Survival» ja Mart Nikluse «Mind ei tapetud õigel ajal».

S. Silliksaare teos «Sinasilmitsi Siberiga» heidab valgust Eesti ühiskonnas seni vähem teatud Jehoova tunnistajate ja nende sugulaste küüditamisele Siberisse 1. aprillil 1951. Sel päeval sunniti püssimeeste valve all oma kodudest lahkuma 280 Jehoova tunnistajat ja nende pereliiget (teiste seas ka 9-aastase poisikesena S. Silliksaar), kes viidi rongidega Eestist Tomski oblastisse Tugani rajooni. Teel Siberisse nähti ka ronge oma Bessaraabia (Moldaavia NSV) kodusdest küüditatud usuvendadega.

Raamat «Sentence: Siberia. A Story of Survival» käsitleb 1941. aasta juuniküüditamist ja naisvangide elu Tomski oblasti Novo-Vasjugani rajoonis. Seni

Eestlastest vangid Inta vangilaagris, 1950ndad. TMF 1261: 14.

vaid ingliskeelsena ilmunud mälestusteraamat põhineb Ann Lehtmetsa (1904–2000) Siberi-päevikul, mille tema tütar T. Lehtmets ja selle austraallasest abikaasa D. Hoile on üheskoos raamatuks vorminud.

A. Lehtmets, Rakvere gaidide vanem ja aktiivne kohaliku elu tegelane, küüditati koos oma abikaasa Elmar Lehtmetsaga, kes oli ajalehe Virumaa Teataja toimetaja ja Riigikogu liige, 14. juuni ööl 1941 Siberisse. Koolivaheaja tõttu kodunt eemal olnud kaks last pääsesid, põgenesid hiljem sõjakeerise keskelt Läände. E. Lehtmets lasti poliitvangina maha 17. juunil 1942 Sosva vangilaagris. A. Lehtmets pääses Eestisse tagasi alles 1957 ja ühena vähestest sai ta 1960. aastal lahkuda ka NSV Liidust, seda tänu oma laste järjekindlale asjaajamisele ning erinevate diplomaatiliste teenistuste ja organisatsioonide abile. Pärast 19 aastat lahusolekut oma lastest asus ta elama tütre juurde Austraaliasse.

Ometi võttis selle raamatu trükisõnas ilmumine aega üle 30 aasta. A. Lehtmetsa sõnul hoidis hirm kahjustada oma sõpru ja sugulasi, kes elasid raudse eesriide taga, teda tagasi oma mälestusi varem avaldamast. Raamatu esmatrükk ilmus alles 1994 ja leidis Läänes hea vastuvõtu. Hiljem on ilmunud sellest kordustrükke ning teos on huvilistele kättesaadav ka Eesti suuremates raamatukogudes.

M. Nikluse raamat «Mind ei tapetud õigel ajal» sisaldab nõukogude režiimi aegse tuntud dissidendi artikleid, kõnesid, avalikke kirju ja intervjuusid aastast 1992–2003.

Vangilaager nr 6 Intas. Esiplaanil kartserite maja, 1956. TMF 1260 : 7.

Muuseumikogusse on jõudnud mõned pikemad 14. juunil 1941 küüditatute kirjad. Need valu ja muret väljendavad koltunud kirjad on kirjutatud Petseri ja Põlva jaamas, kus küüditatuid tulvil rongid tegid enne Venemaale suundumist lühikese peatuse.

17. juunil kirjutab Udo Silvere (1904–1993), kes oli mööblitööstuse Areng (asus Tartus Uueturu tänavas) omanik, EÜSi liige, oma õele muu hulgas valusa irooniaga: «Meie praegune sihtpunkt peab vist olema keskväönd Venemaal, igatahes paremas kliimas, kui meil. Nõnda igatahes ütles halastajaõde, kes käis meie vagunis ühte sõitjat vaatamas, kel jalg haige on.» (Tartu Linnamuuseumi arhiivkogu, TM 3089: 1 ar)

Teine kiri pärineb Marie Silverelt (1884–1964). Ta oli abielus tööstur Ants Silverega, kellele kuulusid Tartu õlletehas Livonia ning Jõgeval lauatehas, villavabrik ja jahuveski. Tütrelle ja omastele kirjutatud kirja lõpetab ta järgmiselt: «Tervita [---] ja teisi tuttavaid. Olgu õnnelikud, kui saavad väiksele kodumaale jääda. Meie läheme suuremat otsima. [---] Teile õnnelikku kojujäämist soovides teie ema.» (TM 3089: 2 ar)

Erich Talve käsikirjalised näidendid «Hallid müürid» (TM 3148: 1 ar) ja «Kuulus ja kummaline KGB» (TM 3148: 2 ar) tuginevad autori läbielatud. E. Talve (enne nime eestistamist Timpmann) oli Valga raudteedepoo töölisnoor, kes arreteeriti 1940. aasta septembris osavõtu eest vastupanuliikumisest.

Kaevandus nr 11 Intas, 1956. TMF 1260: 3.

Karistuseks mõisteti talle kuus aastat sunnitööd Vorkuta kivisöökaevanduses ja seejärel veel pool aastat sundasumist samas piirkonnas. Saanud olla paar aastat Eestis tagasi, mõisteti ta 1949. aastal sundasumisele Kasahhi NSV Akmolinski oblastisse, kust vabanes alles 1956.

Näidendi «Hallid müürid» kirjutamise ajendiks sai Valga luterliku Jaani koguduse kiriku seinal olnud Paju lahingus langenud soomepoiste mälestustahvli lõhkumine 1940. aasta augustis uue nõukoguliku linnavalitsuse juhi ja parteiorganisatsiooni juhi korraldusel ning sellele järgnenud kohalike noorte vastupanuliikumise aktiivistumine. Autor kirjeldab näidendi peategelase, kelles ei ole raske näidendi autorit ennast ära tunda, arreteerimist, ülekuulamisi Valgas, Tallinna vanglas ja Leningradi jaotusvanglas ning tapisõitu Vorkutasse.

Näidend «Kuulus ja kummaline KGB» (kirjutatud u 1997) kujutab ühelt poolt KGB meeste jõhkraid töövõtteid, leidmaks iga hinna eest igalt poolt rahvavaenlasi (näidendi alguses toimub tegevus aastal 1963), teiselt poolt tõdeb autor kibedusega endiste kagebeelaste kohanemisvõimet ja oskust sulanduda edukalt äri valdkonda taasiseseisvunud Eesti Vabariigis.

Teise maailmasõja järgses Eesti vastupanuliikumises osales hulk koolinoorte põrandaaluseid organisatsioone. Miia Jõgiaasa käsikiri «Lugu ühest põrandaalusest Tartu koolinoorte organisatsioonist 1946–1951» kirjeldab 85 leheküljel

organisatsiooni Sini-Must-Valge kujunemist, tegevust ja lõppu. Autor on kasutanud nii enda kui ka oma kaaslaste mälestusi, abikaasalt Tõnis Jõgiaasalt kuulnud jutustusi ja tema kirjalikke ülestähendusi. Lisatud on koopiaid mitmetest dokumentidest ja fotodest.

M. Jõgiaas kirjutab oma meenutustes: «Me ei saanud istuda käed rüpes «valget laeva» oodates. Oli tarvis näidata rahvale, et on olemas jõud, kes on valmis astuma vastu sellele vägivallale. Oli tarvis sisendada rahvale lootust, et veel pole kadunud kõik, et vaba maailma abil taastatakse peagi õiglus ja Eesti saab taas vabaks. Uskusime seda tookord tõesti. Meie arvates oli iga aus eestlane kohustatud vastu hakkama ülekohtule. Aeg oli küps SMV tekkeks.» SMVlased kogusid relvi, levitasid lendlehti, õöl vastu 6. novembril 1949 lasti õhku Raadi pargis seisnud punasõduri-vabastaja ausammas.

Punavõimude poolne pikk uurimis- ja jälitustöö viis selleni, et 10. novembril 1950 algas SMV liikmete massiline arreteerimine. Nende esialgseks kinnipidamiskohaks Tartus sai nn hall maja – moodsa arhitektuuriga, halli värvi terrasiitkrohviga kaetud elumaja Riia ja Pepleri tänava nurgal, mis oli 1940.–1950. aastatel muudetud NKVD/KGB Lõuna-Eesti keskuseks. Hoone kelder oli kohandatud vangikongideks. Muuseumikogusse jõudnud vanast koltunud kirjast, mille kirjutab oma emale üks SMV liikmetest, 18-aastane Päivu Kull halli maja keldrist 1950. aastal, võib lugeda: «Ära minu pärast üldse muretse, natuke mul süüd on, kuid küll ka see laheneb.» (TM 3109: 1 ar) Veel ei teadnud need kongides istuvad neiud ja noormehed, et nende edasine tee viib Venemaa koonduslaagritesse.

Praegu on sama maja keldris paikneva KGB kongide muuseumi ühel seinal kaselaudadest valmistatud mälestustahvel kõigi 38 liikme-aatekaaslase nimega. Endi sõnul kogunevad nad selle juurde iga aasta 10. novembril seni, kuni on alles veel viimane SMVlane...

Mitmed Sini-Must-Valge liikmed on annetanud muuseumile oma vangilaagriagadest alles jäänud esemeid, dokumente ja fotosid.

Muuseumikogus leidub küllalt palju vangilaagrites valmistatud kaarte – nii jõulu-, uusaasta- kui ka sünnipäevakaarte. Esimestel on traditsioonilised talve- ja jõulumotiivid, sünnipäevakaartidel head soovid omastele. Sünnipäevakaarte kinkisid vangid ka vastastikku üksteisele. Kaardid on nii mustvalged kui ka värvilised, kusjuures viimastes tulevad sageli esile värvikombinatsioon sini-must-valge ja rahvuslikud mustrid. Ühe jõulukaartidest on 1953. aastal joonistanud poliitvangina Inta vangilaagris viibinud kunstnik Herman Heinla.

Koos fotode ja isetehtud õnnitluskaartidega on muuseumikogusse jõudnud mitmed käsitööna valmistatud fotoalbumid – kaaned kaunistatud kas lihtsa pliiaatsijoonistusega või muude käepärast olevate materjalidega, nt intarsiateh-

nikas kasutatud õlega, muustrilise riidega. Seejuures korduvad ikka ja jälle eesti-pärased motiivid. Üldse torkab silma, et vangilaagri aegadest pärit kirjakestest, kirjadest, üksteisele kingitud kaartidelt ja fotoalbumitest, fotode tagaküljele kirjutatud isamaalistest luulesalmidest võib korduvalt välja lugeda eestlastest vangide ühtehoidmise tunnet ja püüdu olla sõnade abilgi kaaslaste toeks.

Muude dokumentidega võrreldes leidub enam vangilaagrist vabastamise tõendeid NSV Liidu siseministeeriumi blankettidel. Sisult on need üsna lakoonilised: kirjas on vabakslastu isikuandmed, karistuse kestus, vabastamise aluseks olnud paragrahv, elamiseks määratud või lubatud paik Eestis või sundasumise korral linn Venemaal, vabakslastule kaasa antud rahasumma rongisõiduks koju või võimude ostetud rongipileti maksumus.

Juhan Sootsiga seotud arhiivi- ja fotomaterjal puudutab polaarjoonetagust Norilski vangilaagrit (nõukoguliku sõnastuse järgi parandusliku töö laagrit). J. Soots (1922–2003) vangistati NKVD poolt Viljandis 1944, kandis 10 aastat karistust ja vabanes 1954/1955, viibides seejärel sundasumisel samas paigas 1956. aastani.

Oma luuletuses «Vangid polaaröös» (TM 3113 ar), kirja pandud 1952 Norilskis, kirjeldab ta rusuvalt vangide tööga Norilski linna ehitamist põhja tundrasse. Luuletuse lõpus avaldub lootus:

«Kui lõpeb võitlus õige ja hävib kommunism,
ja maailm saab teada tõde, mis teinud stalinism.»

Vangide töö kohta vangilaagris heidab valgust Arhangelski oblasti Jertsevo vangilaagris kasutusel olnud tööarvestusraamat (TM 3091: 4), mis kuulus poliitvang Helga Hinnole. See hõlmab aastaid 1954–1955 ja 1956. aasta kolme esimest kuud ning selles on järgmised lahtrid: plaani täitmine (märgitud kas sõnalise hinnanguna või protsentides), arvestatud tööpäevi kuu ja kvartali kohta, laagrist vabanemise tähtaeg. Viimane märgiti iga kuu lõpul uuesti ja see lühenes üksnes kuuplaani ületamise korral.

1954. aasta kuuplaani täitmine on märgitud vaid sõnalise hinnanguna – «rahuldav», «hea», «väga hea», kusjuures vangistusaega lühendas vaid viimane. 1955. aasta juunist algab tööarvestusraamatus kuuplaani täitmise märkimine protsentidena; hoopiski kaob ära tööpäevade arvu märkimine. Võrreldes eelmise aastaga toob see muudatus endaga kaasa selle, et plaani ületamise eest hakatakse arvestama senisest vähem vangistusaega lühendavaid päevi. Raamatukesest ei selgu, missugust tööd naine tegi.

Oma ajastu pitsarit kannavad kirjaümbrikud, milles on omastele Kargasoki vangilaagrist (Tomski oblast) kirju saatnud Silvia Jaas; ta küüditati Tar-

Ahto-Toots Liik ja Päivu Kull (paremal) Omski kombainitehase ehitusel, 1954. TMF 1262: 1.

tust 1941. aastal. Teise maailmasõja aegsed ümbrikud on leidnud korduvkasutamist. Vana ümbrikupaber on lahti harutatud ja ümber pööratuna sellest uus, mõõdetult juba väiksem ümbrik valmis tehtud. Ümbrikute tegemiseks on kasutatud ka tööarvestusblankette ja muud sellelaadset.

Kui kaua liikus kiripost Eestist vangilaagrisse? See olenes kindlasti ka laagri kaugusest. Näiteks Tartust saadetud trükipostkaart oli Arhangelski oblasti Jert-

sevo vangilaagrisse teel ligi nädal aega: 28.01.1953 kirjutatud kiri kannab Tartu postitemplit daatumiga 30.1.1953 ja Jertsevo postitemplit daatumiga 3.2.1953.

Käesoleva artikli teemat kajastavad fotod pärinevad peamiselt aastatest 1954–1958. Seda sel põhjusel, et pildistamine sai lubatuks ja võimalikuks vangilaagrites ja ümbruskonnas laiemalt alles pärast Stalini surma 1953. aasta märtsis. Diktaatori surma järel leevendati vangide kinnipidamistingimusi, kõigele liiks said vangid õiguse teha isetegevust ja sportida. Selliseid fotosid vaadates võib vahel isegi hämmingut tunda vangide leidlikkuse üle. Nii näiteks on ühel Endel Kaseojalt saadud 1955. aasta fotol (Tartu Linnamuuseumi fotokogu, TMF 1258: 13) kujutatud Omski vangilaagri orkestrit, mille eestlastest pillimehed on frakkides ja kivilipsudega. Foto tagaküljele kirjutatud selgituse kohaselt olid jalarättidest õmmeldud frakid valmistatud naaberlaagris asuva tartlasest muusiku Aadu Regi kavandite järgi, kes ainukesena tundis frakki.¹

Muuseumi fotokogusse jõudnud fotod näitavad eestlastest vangide ja sundasunike elu erinevaid tahke: missugust tööd tehti (metsatööd talvises Siberis, kaevuritöö Inta ja Vorkuta kaevandustes, ehitustööd, erinevad ametid tehastes jms); missugustes laagribarakkides, majaubrikutes või palkonnides elati; missugust riietust kanti; kuidas sirgusid Siberis sündinud lapsed jms.

Kohavaated on sisult väga erinevad: sunnitööl olnud inimeste pildistatud fotodel on näha kohapealse elu viletsust peegeldavaid agulivaateid, Vorkuta ning Inta tööstus- ja kaevandusmaastikke, loodusvaateid. Seevastu Inta ja Norilski ametlikud postkaardid näitavad tööstuslinna, kus on uhkete kivimajadega ääristatud laiad prospektid ja Lenini mälestussammas keskväljakul, kõrgusse sirutuv veetorn ja võimas tossava korstnaga tehasehoone. Nõukogude propaganda väitis pikki aastaid, et need vangilaagritesse mõistetute orjatööga ehitatud linnad rajasid kommunistlikud noored lööktöö korras.

Vähesel määral on muuseumi fotokogus ka metsavendlust kajastavaid, eelkõige Jakob Ellervee nimega seotud fotosid. J. Ellervee oli metsavend, kes arreteeriti 1959. aastal ja kandis oma vangistuse Mordva ANSVs, vabanedes 1966. aastal.

Kokkuvõtteks võib öelda, et nõukogude režiimi ajal Eestist küüditatute, represseeritute ja vastupanuliikumisest osavõtnute elu ja saatust kajastavate materjalide jõudmine muuseumikogudesse on väga vajalik. Ühelt poolt tagab see nii esemelise kui ka kirjaliku materjali ning fotode säilimise, teiselt poolt annab muuseumidele võimaluse näituste, trükiste ja uurimistööde kaudu näidata üldsusele stalinismi inimsusevastast palet ja kommunistliku režiimi kuritegelikku olemust.

¹ Aadu Regi (sünd. 1912) on tegutsenud kutselise muusikuna alates 1930. aastast, olnud Vanemuise sümfooniaorkestri, puhkpilliorkester Tartu jt kollektiivide dirigent, töötanud pikka aega Heino Elleri nimelises Tartu Muusikakoolis klarneti ja dirigeerimise õppejõuna. 2005. aastal valiti ta Tartu linna aukodanikuks.

Materials relating to repressesees in the archival and photographic collection of the Tartu City Museum

Eevi Kärkla

Summary

The article is concerned with the materials that have reached the archival and photographic collections of the Tartu City Museum during the past few years and which reveal one of the aspects of Estonian recent past – the life and destiny of the people who were deported or repressed by the Soviet authorities or participated in the resistance movement during the Soviet regime. Throughout 2008 the museum collections increased by fifty-eight museals in the archival collection and 127 photos on this subject. These materials reflect, above all, the life of Estonians arrested by the Soviet authorities in GULAG – Soviet concentration camps – in the years 1940–1958.

The material that is preserved in the archival collection is relatively varied by its content – there are books of reminiscences, collections of articles, manuscripts of plays and memories, letters from deportees, envelopes; Christmas, New Year and birthday cards; varied documentation (release and detention certificates, waybills for parcels, employment record books), etc.

As pupils' underground organizations had a certain role in the resistance movement in the post-World War II Estonia, the article also dwells on the youth organization "Blue-Black-and-White", which operated in Tartu in the years 1946–1951.

The photographs mentioned in the article mainly date from the years 1954–1958. This is due to the fact that it was only after Stalin's death in March 1953 – after which prisoners' detention conditions were alleviated – that people in prison camps and their surroundings were allowed and were able to take pictures to a larger extent.

The black-and-white photos in the museum photographic collection vividly depict the different aspects of Estonian prisoners' and deportees' life – what kind of work they did (lumbering in wintry Siberia, mining in Inta and Vorkuta mines, construction work, various factory jobs, etc.); what kind of barracks, shacks or log huts they lived in; what kind of clothing they wore, how children

born in Siberia grew up, and so on. To a certain extent also views are represented, which differ much as to their content – photographs taken by the deportees themselves present slum views reflecting the poverty and misery of local life, as well as Vorkuta and Inta industrial and mine landscapes and some nature views.

The museum's photographic collection also includes photos of Forest Brothers in post-World War II Estonia; yet, they are not very numerous.

TEXTUS

Eda Tootsoni mälestused oma elust Jaani t 16 aastatel 1937–1944

Saatesõna

Eda Tootson (sünd. Toomasson, 1936. a eesindatud Toovere) sündis 14. juulil 1927. aastal Tartus ja elas siin aastani 1944, samuti hiljem aastatel 1948–1954 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas õppides.

Tartu Linnamuuseum otsustas publitseerida Eda Tootsoni kirja pandud mälestused kunagisest kodust Jaani tänaval majas nr 16, kus tema pere elas aastatel 1937–1944. Praegu asub samas hoones Tartu Linnamuuseumi harumuuseum – Tartu 19. sajandi linnakodaniku muuseum.¹

Eda Tootsoni mälestused on ilus pilgus ühte Eesti Vabariigi lõpuaastate kodusse läbi lapse silmade; järgnesid Teine maailmasõda ja sellega kaasnenud okupatsioonid. Need on armsad ja lihtsad igapäevased sündmused, mis jäid lapse mälu ajast, kui ta oli 10–17-aastane – uisutamine talvises Tartus, esimesed kontsaga kingad, jänese pidamine kodus, kolimine, pioneerilaager, suvitamine Elvas...

Mälestused on Eda Tootson linnakodaniku muuseumi kuraatori palvel kirja pannud 1994. aastal, mil ta oli 67-aastane. Tähelepanu väärib on kirjutaja detailimälu. Peensusteni on kirjeldatud tubade sisustust: mööblit, valgusteid ... Mälestuste juurde on Eda Tootson lisanud plaani mööbli paigutusest korteris ning kirjeldatud mööbliesemete joonised. Põnev on jälgida sündmuste käiku, olles tuttav muuseumi hoone ja teiste mälestustes kirjeldatud sündmuste tegevuspaikadega Tartu kesklinnas. Mälestuste publitseerimisel on säilitatud autori kirjaviis.

Mälestuste puuduseks ajalooallikana peetakse subjektiivsust ja inimese mälu valikulisust, kuid inimlik mõõde muudab nad lugejale lähedaseks. Nii on ka Teise maailmasõja aegsed sündmused Tartus perekonna igapäevaelus kajas-

Mälestuste autor Eda Tootson 1972. aastal. Foto saadud Eda Tootsonilt. TMF 1256: 116.

¹ E. Tootsoni mälestuste käsikiri asub Tartu linnakodaniku muuseumi teaduslike abimaterjalide kogus.

Jaani tänava vaade aastal 1914. Foto: Johannes Pääsuke. TMF 50: 106.

tatuna palju elulisemad ja arusaadavamad (elu varjendis, kaevikute rajamine, pommitamine, hirm, sõjaväelaste majutamine).

Kõnealused mälestused on üks kild Tartu linnakodaniku muuseumi hoone 265-aastasest ajaloost, samuti Tartu linna ajaloost.

Eda Tootson on praegu 82-aastane ja elab Viljandis.

Kristi Musteikis

MINA, EDA TOOTSON (sünd. Toomasson, 1936. a. eestindatud Toovere) elas praeguses Tartu linnakodaniku majamuuseumi hoones 1937. a. sügisest 1944. a. sügiseni. Tookordne maja aadress oli Ülikooli 62. Maja koosnes kuuest toast, esikust ja köögist. Majas puudus veevärk, vett tuli tuua hoovis asuvast pumba-kaevust. Kuivkäimla asus õues maja tagaukse kõrval. Mäletan, et seal põles siine lamp, mis oli nii väikese võimsusega, et ei pidanud üldse voolu tarbima, kuid valgust ta ka ei näidanud. Varsti see asutus likvideeriti ja ehitati köögi nurka kapp, mis laeni ei ulatunud. Seinaga taga väljas oli jäme ventilatsioonitoru, nii et aroomid kööki ei tunginud. Kahjuks puudus selles «kapis» üldse valgustus, pidi kasutama taskulampi. Selles majas elasime neljakesi.

Isa: Valdur Toovere (kuni 30.03.1936. a. Voldemar-Heinrich Toomasson), sünd. 2.09.1898. a. Tartus, surn. 26.03.1941. a. Tartus.

Ema: Mare Toovere (kuni 30.03.1936 Friida-Armilda Toomasson, neiuna Eichenbaum) sünd. 8.03.1902. a. Valgas, surn. 10.10.1980. a. Viljandis.

Lapsed: Eda, sünd. 14.07.1927. a. Tartus. Hele-Mall, sünd. 17.06.1934. a. Tartus, surn. 2.08.1943. a. Tõlliste vallas.

Elukorteriks jäi neli tuba, kuna esikust vasemal olevad kaks tuba sisustati ooteruumiks ja töötoaks. Maja välisukse kõrval seinal oli valge emailleeritud silt pealkirjaga

Valdur Toovere
mehaaniline saapapealsete
tööstus

Tööstus oli selle töötoa kohta küll liiga kõrgelennuline väljend, sest seal töötasid isa ja ema kõrval ainult üks sell ja õpipoiss. Enne sellesse majja kolimist andis töötuba küll väiketööstuse mõõdu välja, sest seal töötasid peale isa ja ema veel kolm selli ja õpipoiss. Töötuba oli vähemalt 40 ruutmeetrit suur ja masinaid oli rohkem. Nendesse ruumidesse lihtsalt rohkem töötajaid ja masinaid ei mahtunud. Masinate müra tõttu ei saanud aga tööstust paigutada majja, kus elas ka teisi inimesi.

Milleks selline nimetus – saapapealsete tööstus? Peamiselt valmistati individuaaltellimusel kingapealseid. Meilt käisid tellimas Tartu peenemad daamid, aga ka mõni kaugemalt. Minu arust elasime siis juba selles korteris, kui isa sai Tartu tööstus- ja põllumajandusnäitusel oma tööde eest diplomi ja väikese kuldauraha. Meil oli hulk žurnaale kingamoodidega, sealt võis igaüks meelepärase valida. Värviliste nahkade valik oli suur, lisaks veel krokodilli- ja ussinahad. Olid ka mingisuguste suurte troopikakonnade nahad, nende päid võis kingade kaunistuseks kasutada. Tol ajal korraldati palju balle, eriti kuulus oli nn «Viie ball». Sinna said ka isa ja ema vahel kutse. Ega siis ballil kaks korda ühe kleidiga käidud ja tavaliselt lasksid jõukad daamid valmistada kingad ballikleidi materjalist, milleks oli siid või brokaat. Kellel raha vähem, tellis kuld- või hõbenahast kingad, neid võis korduvalt kanda. Meil valmistatud kingapealsetest tegi kingad valmis tavaliselt kingsepp Aleks (Aleksander) Mill, kes töötas koos oma tädipoja Johannes Viitungiga ja elas Narva tänaval Peetri kiriku vastas. Tema valmistatud kingad olid väga kerged, mugavad ja elegantsed. Teine moodsate kingade tegija oli kingsepp Setzen, kes elas Kroonuaia tänava jõepoolses otsas ühe kolmekorruselise maja viimasel korrusel. Tema töötas koos abikaasaga. Räägiti, et nende valmistatud kingad olid kenad, kuid vähe vastupidavad. Setzenid olid väga lõbusad noored inimesed, oskasid tellijatega hästi suhelda ja tööst neil puudus polnud. Nad pidasid end baltisakslasteks ja lahkusid 1939. a. Saksamaale. Teiste kingseppadega meil nii tihedaid suhteid polnud.

Eda Tootson koos isa Voldemar-Heinrich Toomassoniga (eestindatud Valdur Toovere) uisutamas Raadi tiigi jääl. Foto saadud Eda Tootsonilt.

Peale eratellimuste tegid minu vanemad väikeste partiidena kingapealseid kingaäri omaniku Benno Goldbergi tellimusel. Tema äri asus Rütli tänavas Gildi tänava nurgamajas. Nurgapealne pood kuulus kondiiter Antsoville, selle kõrval oli Goldbergi kingaäri. Kui mõni ostja soovis kiiresti uusi kingi, mida ta poest parasjagu ei leidnud, siis ostis Benno Goldberg Antsovi juurest tordi või karbitäie kooke ja saatis jooksupoisiga meile, ise aga tuli varsti järele. Ta teadis isa magusaarmastust, sest isa ei pruukinud alkoholi ega suitsetanud. Tordi saatis selleks, et tellimus saaks kiiresti täidetud. Benno Goldberg oli juut, kuid suhtus eestlastesse väga hästi, tihti kutsuti meid külla. Ta elas Uueturu tänavas. Sõja puhkedes olevat jäänud tema pere Tartusse ja Saksa okupatsiooni ajal hukatud koos teiste juutidega. Võib-olla kartis ta Venemaale evakueeruda see pärast, et oli mõne aasta eest Venemaal käinud, sealset elu näinud ja koduteel lasknud end rongis paljaks varastada.

Missugune siis nägi välja meie «tööstus»? Ooteruumis oli isa enda valmistatud mööbel. Oli tumeroheline vahatatud plaadiga ümmargune laud, millele punased metalltorust jalad. Selle juurde kuulusid 3 metalltorudest jalgadega tumbat, mis kaetud tumerohelise paksu ja krobeline villase dekoratiivriidega. Daamidele enese imetlemiseks oli suur trümoopeegel. Nahad rippusid metalltorudel vastavas kapis, mis oli pealt samuti dekoratiivriidega kaetud. Tellimus-

te vormistamiseks oli sama riidega kaetud kumeraotsaline lett, mille pealispinnaks tumeroheline vahatatud puit.

Töötoas oli vasemat kätt töölaud ja paremat kätt masinad reas. Nende vahele jäi vineerist painutatud kumer «mold», kuhu masinaga töödeldud või alles õblemist ootavad detailid pandi. Minule meeldis väga seal mollis istuda, vanemate tööd jälgida ja neid abistada. Et kingapealsed kergesti ei laguneks, tuli õmbluste alguses ja lõpus niidiotsad tõmmata pahemale poole, sõlmida ja dekstriinliimiga naha külge kleepida. See oli lapsele kõigiti jõukohane töö. Vasemas nurgas ukse kõrval oli särfimismasin, millega naha ääri õhemaks lõigati, et neid hiljem pukkimismasinaga saaks kahekorra keerata. Selleks tuli eelnevalt detailide ääred määrida kummiliimiga ja lasta kuivada. Siis kinnitati detailide äärde kummiliimiga immutatud pooleklõigatud vitselpael. Järgnes pukkimine. Lihtsaid detaile sai särfida ja pukkida masinaga, väikesi ja keerulisi detaile tuli töödelda käsitsi nahanoa ja haamri abil. Meil oli olemas ka õöside panemise masin.

Töölaua taga seinal oli puitliistudest alus, kus naelte otsas rippusid tsinkplekist põhilõiked numbrite järgi nii madala, poolkõrge kui ka kõrge kontsaga kingade pealsete jaoks. Nende põhjal sai konstrueerida igasuguse moega pealseid. Detailide juurdelõikamiseks oli ca 25 cm paksune spetsiaalne plokkidest kokkuliimitud juurdelõikuslaud mõõtmetega umbes 70 korda 70 cm, mille pealispinda lasti aeg-ajalt siledaks hõõveldada, kui nuga teda liialt konarlikuks oli muutnud.

Oli kaks nahaõmblusmasinat, üks tavaline õmblusmasin ja veel kingsepa lappmasin. Taga paremas nurgas oli mootor, mis transmioonivõlli abil kõiki masinaid käivitas.

1940. a. suvel tööstus likvideeriti, masinad natsionaliseeriti. Räägiti, et kõigi taoliste tööstuste natsionaliseeritud vara baasil sai alguse praegune Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat, mis asus siis Rüütli tänaval ühe maja teisel korrusel.

Tööstuse likvideerimist ma ise ei näinud. Me suvitasime igal aastal Elvas ja ka selleks suveks oli korter üüritud. Olin juba küllalt vana ja nii olimegi õega kahekesi Elvas. Isa ja ema tegid Tartus nädal aega tööd, nädalavahetuseks sõitsid Elvasse. Kui sügisel linna tulime, oli meil alles ainult üks nahaõmblusmasin, see seisis söögitoa nurgas ja töötegitajaks oli põhiliselt ema. Isa põdes tuberkuloosi ja oli 1939. a. sanatooriumis. Küllap rohtude vähesus ja vara kaotus süvendasid protsessi ja isast töötegitajat enam polnud. Ta suri 26.03.1941. a.

Meie tööstuse all olnud ruumidesse oli kolinud vangivalvurina töötav Aleksander Suureäär koos abikaasaga. Nad olid väga vaiksed inimesed, neid ei kuulnud ega näinud. Kuna töötoa ahi oli ka kahekohalise keeduvõimalusega, siis kööki neil vaja ei läinud. Käimlasse pidid nad kõndima aga õuemaja teisele

korrusele. 1941. a. osales see vangivalvur vangide hukkamisel ja oli Saksa okupatsiooni ajal tagaotsitav. Siis polnud naist ka linnas näha.

Milline oli siis meie elukorter? Esikust paremale jäi elutuba, see oli kõige suurem ruum. Sealts viis uks söögituppa. Esikust viis kitsas uks magamistuppa (kus praegu on köök). Magamistoa ja söögitoa vahel ust ei olnud, oli korstnjalgadest moodustuv võlvkaar. Magamistoa ja köögi vahel oli aken, mille parempoolne alumine ruut avanes õhuaknana kööki. Võib-olla oli eelmisel üürnikul siin söögituba, läbi akna oli hea toitu köögist tuppa ulatada. Söögitoast viis uks lastetuppa, sealt kööki ja köögist (ning ka töötoast) tagumisse esikusse, kust pääses õue või redeli kaudu pööningule.

Kolme toa ja esiku kohta oli üks suur valgest kahhelkivist ahi, mida tuli kütta magamistoaast. Selles ahjus sai küpsetatud nii praed, saiad kui ka küpsised, ju oli siis parem kui köögi praeahi. Ahi andis hästi sooja, korter oli soe. Lastetuba küttis pliidi truup ja talvel kippus öösiti tuba jahedaks minema.

Minu mäletamist mööda oli meie korter küllalt mugav ja kena. Seintel olid heledad tapeedid, mis muutsid ruumid nagu avaramaks. Ainult lastetoas oli punase põhjaga tapeet, sest mööbel oli kreem ja punaste kantidega. Põrandad olid värvitud helepruuniks. Sii korterisse kolides muretses isa uue mööbli, vana müüs maha. Mööbel valmistati tistler Hüva töökojas. Ema arvates ei olnud sellel meistril õiget silmamõõtu, mööbel oli liiga massiivne. Isal oli parem maitse. Lastetoa kappriiuli ehitas isa ise ja see sai minu meelest väga ilus. Ka ootetoa mööbel oli isa valmistatud ja meeldis mulle, sest siis läks torujalgadega mööbel moodi. Köögiriiuli ehitas ka isa. Eelmise korteri töötoas oli suuri riuleid mitu, nendega oli seal osa ruumist eraldatud. Siin korteris nad aga töötuppa ei mahtunud ning see materjal tuli muuks otstarbeks ära kasutada. Isa oli iga asja peale meister, minu arvates oskas kõike teha.

Elutuba

Esikust tulles vasemat kätt oli ahju ja söögituppa viiva ukse vahel diivan. Selle ees oli must tammepuust neljakandiline kumerate otstega diivanilaud, mille pealispind oli diagonaalidega neljaks jaotatud ja seda kattis pruun lakeeritud vineer, millel puusüü oli mustriks kokku seatud. Laual oli ca 5 mm paksune klaasplaat. Diivani juurde kuulusid kaks puust käetugedega tugitooli ja kaks pehmet tumbat. Diivani kate oli telliskivi värvi, pruuni- ja mustakirju. Põrandal oli ristpistes tikitud suur vaip. See oli vanaema näputöö. Ta oli kunagi jalavigastusega aheldatud aastaks voodisse, siis ta tikkiski endale ja meile põrandavaiba. Vaip oli tikitud paksule jämedakoelisele villasele riidele, nii et oli küllalt paks põrandavaibaks. Paremal ukse kõrval nurgas oli roosa siidvarjuga põrandalamp, mille alaosas ümmargune laud. Sellel seisis Telefunkeni raadio. Kahe akna vahel oli

Jaani t 16 hoone aastal 1970 (tollal Ülikooli t 36). Foto: ARC Projekt.

tualettlaud trümoopeegliga, selle ees vastav järi. Need lihtsalt ei mahtunud magamistuppa. Tagumise akna all oli otsapidi kirjutuslaud, selle taga kirjutuslaua tool. Vastu otsaseina oli kombineeritud kapp. Selle oli keegi tisler Hüvalt tellinud lastetoa riidekapiks, kuid jätnud välja ostmata. Selle ustel võlvus mingi lilleline nikerdus, mis hästi tolmu kogus. Isa laskis kapi mustaks värvida ja peale ehitada kahe uksega klaasvitriini. Seal hoidis ta iluuisutamises saadud auhindu. Isa hobiks oli talvel iluuisutamine ja suvel mootorpaadiga Emajõel kihutamine. Meil oli ilus tumepunane statsionaarse mootoriga paat, mis kandis minu nime ja mahutas kaheksa inimest. Kui isa tervis halvenes, müüs ta selle ühele Pärnu mehele. Klaasvitriinis oli palju hõbedast joogitopsikuid, mitmes suuruses lusikaid, paar kahvlit jm. Nad olid vastava suurusega mustadel puust alustel. Selle kapi kohal seinal oli vapikujuline musta sametiga kaetud plaat ja sellel rinnamärkidekujulised auhinnad. Mulle meeldis kangesti üks märk, mille küljes rippus hõbeketikesega pisikene uisk. Lapsena palusin seda endale mängimiseks, kuid isa ei lubanud. Seal kapis oli ka üks minu isiklik auhind iluuisutamises, nimelt ülekulutatud hõbedane koogilabidas, mille sain 1935. a. Isa viis mind juba nelja-aastasena uisuteele, tahtis minust teha teist Sonia Heniet, kuid ei tulnud välja, sest mina kartsin väga kukkumist. Seetõttu tegime isaga paarissõitu. Mind oli ju kerge hüpitada ja keerutada. Mind pandi iluuisutamise nimel ka klaveritundi ja Tiina Kapperi studiosse tantsu õppima. Minu varasemad auhinnad olid olnud suured Kawe šokolaadi tahvlid ja üks kreem flanellist mängukaru, sest kasvult olin ma väike ja pole senini 150 cm pikemaks kasvada suutnud. Peale koogilabida ma

väärtuslikke auhindu pole saanud. Isa viimane auhind Eesti talispordimängudelt on suur hõbedane kulbitaoline lusikas 1937. a. Kuna isa põdes tuberkuloosi, jäi uisuteel käimine järjest harvemaks, võistlustest ei saanud enam osa võtta. Pärast isa surma käisin ainult ühe korra uisuteel. Siis tuli kooli au eest väljas olla ja ma tulin tütarlaste kiiruisutamises teisele kohale, kuigi sõitsin iluiskudega. Võistlused toimusid Raadi tiigil. Mulle meeldis rohkem suusatamine, kuid see ei meeldinud jälle isale. Tol ajal tegelesid iluuisutamisega peamiselt täiskasvanud inimesed. Tartu meestest oli korduvalt Eesti meister hr. Reeder (kellele kuulus Vabaduse silla juures paadisadam mitme suure, palju inimesi mahutava mootorpaadiga). Mäletan veel hr. Danieli ja Gustav Poksi. Viimane töötas meil sellina. Naistest on meelde jäänud prl. Markus ja prl. Peterson. Need preilid ei olnud aga enam kõige õitsvamas nooruses. Mulle tegi iluuisutamise vastikuks asjaolu, et pidevalt tuli teha nn. kooliharjutusi, igasuguseid kolmesid ja silmuseid ja klambreid, topeltsilmuseid ja topeltklambreid ja nn. vahetuskaari ja veel palju muud. Nende joonised pidid täpselt eelmistega klappima. See oli nii tüütu, igaüks tahab ju kohe midagi rohkemat saavutada. Iluuisutajad harjutasid peamiselt botaanikaia uisuteel, seal jäi tiigil oleva saare ja silla taha kõrvaline sopp, kuhu noored uisutajad ei trüginud. Botaanikaia kõlakojas mängis õhtuti muusikat puhkpilliorkester. Muusika soodustas harjutuste paremat väljatulekut. Botaanikaia oli hea rõivahoid ja meeldiv puhvet, kus pakuti kuuma sidruniga teed ja igasuguseid maiustusi. Mulle maitsesid väga suured kolmnurksed täidisega vahvlid.

Söögituba

Elutoast tulles jäi paremale suur puhvetkapp, mille alaosas oli kolm ust, neist keskmine hästi lai, ülaosal oli neli klaasust. Keset tuba oli ümmargune söögilaud, mida kahe vaheplaadi abil võis pikaks muuta. Sellel laual oli ainult üks neljakaniline jalg, selles asus kapp. Ma arvan, et tisler projekteeris selle peremehe jaoks pudelite säilitamiseks. Meil seisis see kapp tühi, sest kellelgi polnud lusti laua alla ronida. Pealegi ei tarvitanud isa üldse alkoholi ega olnud suitsumees. Laua juurde kuulus kuus tumerohelise kunstnahast põhjaga tooli, neist neli seisis tavaliselt ümber laua, kaks mujal. Elutoa ja söögitoa mööbel oli tammepuust ja musta värvi. Söögitoa akna all oli ainuke vanast mööblist jäänud mälestus – must tammepuust ja nikerdustega postament. Potilille seal otsas küll polnud, kuid suvel seisis vaas lilledega, talvel tavaliselt männiokstega. Eelmises korteris oli meil palm – kuhu see jäi, ei tea. Siin oleks ta söögitoa nurka ära küll mahtunud.

Magamistuba

Esikust tulles jäi vasemale kolme poolega riidekapp. Otse oli lai voodi. See koosnes kahest poolest, mida ühendas läikiv pähklivineeriga kaetud liist. Kummalgi pool voodit oli öökapp. Rohkem mööblit siia tuppa ei mahtunud. Magamistoa mööbel oli hele, mahagonipuust ja pähklipuu kantidega.

Lastetuba

Söögitoast tulles jäi vasemale reguleeritava pikkusega raudvoodi. Paremale jäi kappriiul mänguasjade ja koolitarvete jaoks. Akna all oli laud ja kaks tooli. Riili, laua ja toolide servad värvis isa punaseks, muud pinnad olid kreemid.

Köök

Lastetoast kööki minnes jäi vasemale nurka pliit, paremale ukse taha suur riil, mille alaosa oli laiem ja moodustas laua. Selle all oli vist kolm suurt ja sügavat sahtlit kuivainete hoidmiseks. Riili all hoiti pliidipuid ja seisis korv kartulitega. Akna ja välja viiva ukse vahel oli kapitaoline ehitus – kuivkäimla. Köögi vasemas seinas oli magamistuppa avanev aken, selle all laud pesukausi ja pangega. Laua alumisel riilil seisid potid ja pannid.

Valgustid

Mulle meeldis väga elutoa armatuur. Pruuni puust korpuse külge oli nikeldatud metalltorude abil kinnitatud kolm apelsinivärvi klaaskuplit, mis meenutasid kooritud apelsine.

Kirjutuslauale meisterdas isa ise lambi. See oli mustaks peitsitud puust alusega, peal valgest piimklaasist kuubikujuline kuppel.

Söögituppa tegi isa ka oma meele järgi armatuuri, ja tuli nii odavam. See koosnes kolmest eri suurusega mattklaasist kettast, mille vahel oli kolm pirni ja all nikeldatud muna.

Lastetoas, magamistoas ja töötoa eesruumis olid munakujulised valgustid, esikus kellukesekujuline, köögis pealt roheline, alt valge plekk-kupliga lamp. Töötoas olid samasugused plekk-kupliga lambid töölaua ja masinate kohal, kuid need olid tellitava kõrgusega.

Minu esimesed mälestused sellest korterist on seotud kolimisega. Olin tolal kümneaastane ja käisin Tartu Linna V Algkooli kolmandas klassis, kool asus Lina tänav 2. Koolist tulles oli üks kraamikoorem peal ja läksime kohe

uude korterisse. Tol ajal ei kolinud autoga, vaid hobusega. Olid sellised laiad plaanvankrid. Kui kraam oli maha laaditud, läksid ema ja isa järgmist koormat tooma. Jäime kolmeaastase õega kahekesi. Korteri ei olnud elektrit, sest armatuurid olid paika panemata. Meile jäeti küünlad ja tikud. Arvan, et kolisime oktoobri lõpu poole, sest vara läks pimedaks, kuid lund veel maas polnud. Kui pimedaks läks, hakkas meil suurtes, tühjades ja võõrastes ruumides hirm, sest tol ajal räägiti lastele ikka hirmu- või tondijutte. Mäletan, et eelmises korteris meeldis isale ise ahju kütta. Tavaliselt istusime isaga kahekesi ahju ees pikal ja-lapingil ja isa jutustas vanapaganast ja rehepapist või Kaval-Antsust ja vanapaganast ning teisi taolisi lugusid. Nüüd siis hirmu sunnil läksime õega elutuppa, mis oli veel täiesti tühi. Ahi oli köetud. Panin küünla põlema ja asetasin aknale. Ise istusime ahju äärde põrandale. Läbi akna paistis sisse ka tänavavalgustus. See meid ei häirinud, et möödakäijad aknast sisse vaatasid, oli isegi julgem. Kui isa-ema siis kraamikoormaga tulid, ei jõudnud nad ära naerda ja küsisid, mis matuseid meie peame. Akendel olid küll luugid, aga neid ei taibanud ma kinni panna ja võib-olla ei julgenuski.

Järgmine episood on seotud minu 12. sünnipäevaga. Ma olin väikest kasvu ja väga lapsik, mängisin kaua nukkudega. Tädi küsis, mida ma sünnipäeva kingiks soovin saada. Mina prahvatasin, et tahan saada «Väikest Entsüklopeediat». Isa ja ema pidid ehmatuses minestama, võib-olla tädi ka. See oli siis väga kallis raamat. Tädi mõtles kindlasti, et soovin mõnda uut nukku või juturaamatut. Tol ajal käis kooli kaudu entsüklopeedia ettetellimine ja see ilmus vihikute kaupa, pärast tuli lasta kokku kõita. Selle maja perepoeg, kus me Elvas suvitamas käisime, käis H. Treffneri Gümnaasiumis, ja kui rong läks hiljem, tuli ta meile aega parajaks tegema. Temal ma nägingi neid entsüklopeedia vihikuid ja üle öla piiludes neis värvilisi pilte. Kui ma siis tädi pühendusega poolnahkköites «Väikese Entsüklopeedia» kätte sain, oli mu pettumus suur, sest see raamat osutus minuvanusele liiga raskeks, ma ei osanud temaga midagi peale hakata. Sõja ajal sai see raamat rohkem seigelda kui ma ise, kuid tänu tädi sisikirjutatud pühendusele jõudis ta lõpuks minu kätte tagasi.

Sellest perioodist on veel üks otsustava tähtsusega sündmus meelde jäänud. See oli 5. juunil 1941. a. Käisin siis Tartu Linna XVI Algkoolis. Olin väga õnnelik, sest 6. klassi lõpetamise puhul olin emalt kingiks saanud uued beežid samsskingad ja siidipõlvikud ja ei jõudnud neid ära imetleda. Koolis sain ka Lenini ja Stalini pildiga kiituskirja. Kogu seda uhkust oli vaja kellelegi näidata ja nii otsustasin sõita Tallinna vanaemale ja vanaisale külla. Ema läks linna külakosti ostma. Siis tuli üks noormees ja teatas, et mind kui oma kooli parimat pioneeri on otsustatud saata Krimmi pioneerilaagrisse «Artek». Eestist pidi sõitma 25 pioneeri. Mina ütlesin, et ei saa minna, sest sõidan täna Tallinna. Tema ütles, et Tallin-

nast algabki reis. Mina keeldusin kategooriliselt. Järgmist kandidaati nii kiiresti ei õnnestunud vist leida. Aastaid tagasi lugesin raamatust «Kõige pikem tuusik», et sõitis 24 pioneeri. Nad ei saanud «Artekis» õieti ollagi, puhkenud sõja tõttu evakueeriti neid ühest kohast teise ja koju pääsesid nad alles pärast sõda. Kui ema oleks olnud kodus, oleks mul kindlasti tulnud minna. Ema oli väga kartliku loomuga ja tema pärast pidin ma ka pioneeriks astuma, sest peale tööstuse nationaliseerimist võis karta Siberi teekonda. Praegu ma kahtlen, kas ma uute kingade rõõmus emale minu jaoks nii vähetähtsast asjast kui Krimmi reis üldse rääkisin. Parima pioneeri tiitli sain aga selle tõttu, et meie kooli direktor Seeru oskas korraldada igasuguseid võistlusi õppeainete paremaks omandamiseks ja nendel võistlustel mul lihtsalt vedas. Matemaatikavõistlustel sain auhinnaks isegi fotoalbumi. Vene keelega olid lood nii, et neid võõraid tähti ei saanud ma algul kuidagi selgeks, aga kui kord selgeks sain, siis jäid sõnad kergesti meelde ja hinded tulid head. Võõrkeeltega mul raskusi pole olnud. Ma kuulusin ka kooli seinalehe toimetusse, kirjutasin lehte mitu artiklit ja isegi ühe luuletuse.

Sel mälestusväärsel päeval, 5. juunil, sõitsin ma tõesti lõunase rongiga Tallinna. Seal selgus, et samal päeval oli vanaisa surnud. Selle ajaga, mil me vanaemaga matuseasju ajasime, kulusid mu uute kingade kontsapplekid läbi ja koju jõudes tuli neid kohe parandama hakata. Ma olin neisse kingadesse sellepärast nii armunud, et need olid mu elu esimesed poolkõrge kontsaga kingad, seni olin kandnud ainult madala kannaga kingi.

Vanaisa matustega olid ka kentsakad lood. Vanavanemad elasid varem Tartus. Vanaisa oli Tartu Pauluse koguduse hingekirjas ja tahtis, et teda maetakse Tartusse. Tol ajal oli ainuke võimalus surnut transportida rongiga. Selleks pidi tavalise kirstu sees olema veel tsinkplekist ja pigitatud kirst, et kui surnu roiskub, ei reostaks vagunit ega levitaks nakkusi. Kodus käis sanepidjaama esindaja, kontrollis kirstu üle ja andis tõendi. Matuserong liikus surnuvankri taga Kopli kaubajaama. Sinna oli tohutu pikk maa minna. Kaubajaamas anti surnu jaoks hästi must ja räpane Vene päritolu kaubavagun. Vanaema sellest keeldus. Pistise abil saime ilusa puhta Eestist pärit vaguni. Kirst sai paigale, selle liikumise takistuseks taoti ümber jalgade põrandasse naelad. Lillepotid pakiti sisse, asetati vaguni nurka ja naelte abil tõmmati neile nõõr ette. Vagun pitseeriti kinni, vanaemale anti kviitung ja öeldi, et surnu saabub järgmisel päeval ja tuleb jaamast kohe ära viia, sest surnute transporti raudteel vene valitsus ei sallinud. Meie sõitsime öise reisirongiga Tartusse. Tartus need sündmused siis arenema hakkasid. Onu oli jaamas pidevalt valves vanaisa saabumist ootamas. Surnuaial sai plats muretsetud, haud kaevatud, õpetaja sobivaks ajaks tellitud ja suguselts kokku kutsutud. Ainult surnu ei suvatsenud saabuda ja mingeid selgitusi jaamas ka ei antud, sest juba siis oli raudtee riik riigis. Ei aidanud muu, kui et onu hakkas viina ja konjakiga ülemusi «määrima». Lõpuks selgus,

et Tapani oli see vagun tulnud, aga ei saadetud Tartu poole, vaid Narva suunas ja seal edasi. Põhjus oli selles, et kuna see vagun oli väliselt ilus ja puhas, arvati, et selles on toiduained, ja oli haagitud kahe võivaguni vahele ja saadeti Leningradi poole teele. Kaugele ta jõudis, me ei tea. Vanaema ütles, et elu ajal oli vanaisa unistuseks soov pääseda kord Leningradi, nüüd peale surma sai see peaaegu teoks. Kolm päeva kogunes matuseseltskond surnuaiale, enne kui surnu maetud sai. Ilmad olid juba sel ajal väga palavad, kuid tõenäoliselt tänu pigitatud tsinkkirstule säilis surnu hästi ja imekombel olid lilled ka veel ilusad.

Mida siis veel meenutada sellest ajast?

Varsti pärast isa surma astus uksest sisse üks poolsõjaväeliselt riidetatud atleetliku kehaehitusega eesti soost mees ja teatas, et tema jääb nüüdsest meile elama. Tol ajal ju korteripuudust polnud ja möbleeritud tube oli külluses saada. Oma nime ta ei öelnud ja millega tegeleb, ka mitte. Võib-olla oli ta NKVD-st ja pandud meid kontrollima, ikkagi buržuid, vaja vaadata, millest elavad. Ta seadis end sisse meie elutoas ja laskis panna telefoni. Varsti peale vanaisa matuseid see mees lahkus sama ootamatult, kui oli tulnud, ilma sõnagi lausumata. Telefon jäi ja oli ka Saksa okupatsiooni ajal. Meil polnud kahjuks kellelegi helistada, tutvusringkonnas polnud ühtegi telefoniomanikku. Võib-olla oli ta sel ajal hoopis välja lülitatud, sest maksu meilt keegi ei nõudnud.

Kui me sellesse majja kolisime, oli majaomanikuks Masing, vähemalt see nimi vanemate jutus figureeris. Kes ta oli ja kus ta elas, ma ei tea. Millal pere-meheks sai Peterson, ma samuti ei tea. Minu isa surma ajal elasid Petersonid õue peal asuvas suures majas alumisel korrusel. Ema läks perenaiselt nõu küsima, mida surnuga ette võtta, kuid too kartis surnuid, ei osanud mingit nõu anda ja nii tuli meil emaga kahekesi surnu pesta ja riietada.

Petersonid olid minu mäletamist mööda ca 50-ndates aastates abielupaar. Kas neil lapsi oli, ei tea, vähemalt Tartus neid näha polnud. Sõja ajal elasid nad peamiselt Jõgeval, kus neil oli maja. Kas Tartu majad natsionaliseeriti, ma ka ei tea, sest minuealist tol ajal niisugused asjad ei huvitanud ja neist ei räägitud ka. Eesti ajal majaomanikele ei meeldinud, kui üürilised üksteisega suhtlesid, seepärast me ei teadnudki, kes suures majas elasid. Tuttavaks saime alles sõja ajal, kui mured inimesi lähendasid ja õhuhäired koos varjendisse sundisid.

Mäletan, et peale kolimist olid meil köögis hiired. Isa ütles, et need tulevad õuemajas asuvast kohvitööstusest, mis asus paremat kätt alumisel korrusel. Kes oli omanik või mis nime see kandis, ma ei tea. Hiiri sai pidevalt lõksudega hävitatud. Kui see kohvitööstus kadus (kas kolis, likvideeriti või natsionaliseeriti, ei tea), kadusid ka hiired. Millal see oli, ei mäleta.

1941. aastal sõja lähenedes anti käsk kaevata majade juurde kaevikvarjendeid, mis kaitseksid pommikildude eest. Kuna õu oli munakivine, siis sinna

kaevata ei saanud. Õuepealse maja taga oli aed, sinna võis kaevata küll, kuid sinna oli raske igal ajal pääseda.

Peab veidi tutvustama õuepealset maja. See oli kahekorruseline. Alumise korruse korteritesse viis kaks ust, nende vahel olevast keskmisest uksest pääses teisele korrusele. Oli veel üks uks pumba juures, mis viis ülakorruse parempoolse korteri kööki. Õuest pääses ka keldrisse.

Allkorrusel vasemal elas abielupaar Pöldur. Naise nimi oli Erna, mehe nime ei tea. Nad pidid olema laadakaupmehed. Nende kõrval oli Petersonide korter. Võib-olla oli see varem olnud üks korter, sest kuivkäimla oli neil ühine, asus aiapoolses küljes ja sinna pääses mõlemast korterist. Kuna Petersonide-poolne uks oli unustatud sulgeda, siis pääses Pölduri korterist käimla kaudu Petersoni korterisse ja sealt aeda. Seda teed me ohu korral ka kasutasime.

Paremal pool allkorrusel elas perekond Karm, st ema, täiskasvanud poeg ja tütar Aime. Aime õppis muusikakoolis, millega teised tegelesid, ei tea. Nende korterist vist pääses ka aeda.

Ülakorrusel vasemat kätt elas proua Uusvell oma õe ja tütre Hiljaga. Nemad olid vist Tudulinnast pärit, vähemalt Tudulinna sageli mainiti. See oli väga sümpaatne perekond. Nende juures elas veel Paula või Pauline Luige, kes vähemalt pärast sõda töötas Tartu Naistekliinikus operatsiooniõena. Teiste tegevusalasid ma ei tea.

Ülakorrusel vasemat kätt elas proua Kuruk (või Kurruk). Temal oli kaks poega ja tütar. Mees oli surnud. Olevat olnud Prantsusmaa aukonsul Eestis. Vanem poeg abiellus ja läks koos abikaasaga Saksamaale, noorem vist võeti sõjaväkke ja tütar Manja evakueerus koos juudist kavaleri ja ema väärtasjadega Nõukogude Liitu, unustades ema sellest informeerida. Manja tuli pärast sõda koos mehega tagasi ja töötas vist Tartu Nahakombinaadis Kroonuaia tänaval. Millest proua Kuruk elas, ma ei tea, ta oli umbes 60-aastane ja tööl ei käinud. Varem oli ta elanud Vabaduse puisteel Vabaduse silla ligidal suures korteris. Nüüd oli tal mööbel üksteise otsa laotud, tubades oli raske liikuda. Tema oli kahe maja peale ainus inimene, kellel sõja ajal kõigiga pistmist oli ja kes vaatamata pommitamisele oma varanduse keskelt ei lahkunud, vaid püüdis seda igati suurendada. Seetõttu käis ta Saksa okupatsiooni ajal igal õhtul Jaani kirikus oma patte andeks palumas. Ta oli haritud inimene, valdas mitut võõrkeelt. Ta suri umbes 1949. a.

1941. a. juuli algul, kui sõda lähenes, tuli meil mitugi korda istuda aias kaevikus. See oli pealt laudadega kaetud ja seal oli väga kitsas. Kui aga Kivisild ja Vabaduse sild õhku lasti ja vangimajast oli kuulda laskmist ja inimeste karjeid, kolisime üle Lossi tänavale püssirohukeldrisse. Seal oli siis varjend ja palju rahvast. Meie olime parempoolses keldris. Ülikooli tänavas, meie maja vastas oli toidupood, sealt sai kaasa võtta, mis veel järele oli jäänud. Varjendis olime mitu päeva. 13. juuli öö-

sel, kui Lossi tänav põles ja suits tungis varjendisse, aeti meid välja ja kästi lahkuda linnast Näituse tänava kaudu. See minek oli hirmus. Ega meil kaasas ka midagi ei olnud, sest keegi ei arvanud, et varjendist enam koju ei saa. Toit oli ka otsas. Varjendis oli meil paar tekki kaasas, riideid küll mitte. Enne varjendisse minekut sai suure maja alla keldrisse viidud tavotiga kokkumääritud õmblusmasin ja plekkvanniga toidunõud. Kelder oli niiske, riideid sinna viia ei saanud.

Varjendist lahkudes nägime, et Toomeorus oli mingi motoriseeritud saksa väeüksus. Teisel pool jõge olid vene väed, kes linna pidevalt tulistasid. Ümberringi põles linn. Näituse tänav oli täis klaasikilde ja igasugust risu, mida pommitamine oli tekitanud, kuid põlenguid seal polnud. Läksime linnast välja mööda Ilmatsalu teed, pidades seda Viljandi maanteeks. Hommiku saabudes istusime maanteeäärsel kraavi pervele ja vaatasime Tartu poole. Linn oli üleni tule- ja suitsupilves. Oli tunne, et linnast ei jää midagi järele. See suvi oli väga kuiv, mitu kuud ei sadanud vihma ja päike kõrvetas selgest sinisest taevast. Maa oli nii kuiv, et isegi kastet polnud maas. See kõik soodustas tule levikut.

Meil oli juba eelmisel aastal kaubeldud suvekorter ka selleks aastaks Elvasse, sinna me nüüd pääseda püüdsimegi. Ilmatsalust läksime Rõhule, mis asub Viljandi maantee ääres, sealt edasi Elvasse. Rõhu meiereis olid venelased valanud juustukerad üle petrooleumiga, sest ei jõudnud neid enam kaasa võtta. Petrooleum lahustas vaha, kuid kuigi sügavale polnud tunginud ja juust kõlbas veel süüa. Muud meil süüa polnudki. Kõik teed olid põgenikke täis, ega taludes jõutud neid toita. Öösiti magasid põgenikud talude õuemurul, koos oli julgem olla. Mitmepäevase rändamise järel jõudsime lõpuks Elvasse. Selgus, et ka see maja oli põgenikke täis, kuid ära meid mahutati. Elvas olime mitu nädalat. Raha eest turult mingit toitu ikka sai ja metsas küpsesid marjad. Muide, kogu Saksa okupatsiooni vältel kehtis paralleelselt idarahaga ka vene raha, kuid igaüks katsus sellest lahti saada. Igaüks muretses, kas kodu on veel alles. Minu ema lohutas, et kui pole, tulge meile, küll me ära mahume. Kui siis ükskord Elva jõe raudteesild ära parandati ja me Tartusse pääsesime, selgus, et pole endalgi kuskil olla. Lastetoa seinas haigutas suur auk, seal oli lõhkenud kahurimürsk. Kõik asjad olid hunnikus vastu pliidi soemüüri. Elutoas elas saksa ohvitser, söögi- ja magamistoatäht olid vallutanud sõdurid. Seda sõjaväe majutamist oli juhatanud proua Kuruk, kes arvas, et oleme kuskil surma saanud. Söögitöököök aknaklaasid oli mürsk purustanud, sinna oli ette pandud pruun papp. Kõik paremad riided ja pesu oli kadunud, kuhu jäid, ei tea. Ka keldris olevast vannist olid pooled nõud kadunud. Minu entsüklopeedia leiti majaomaniku raamatukapist. Kust ta sinna sattus, ei tea keegi.

Emä käis sõjaväe komandantuuris palumas ja nii saime söögi- ja magamistoatähti tagasi. Saime kätte ka oma hea kõlaga raadio. Kui algas sõda, korjati elani-

kelt raadiod ära. Need tuli viia Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi, mis asus Kalevi ja Riia tänava nurgal. Need raadiod, mis asusid kooli võimlas, põlesid ära. Meie raadio oli koolimaja osas ja jäi alles. Nüüd seisib ta magamistoa öökapi peal.

Meie elutuppa jäi elama saksa ohvitser edasi ja seal vaheldus neid mitu. Esikust sai toodud elutuppa peegialune laud, sellele pandud fajansist pesukauss ja -kann. Pr Kuruki köögis ja vist ühes toas elasid saksa sõdurid, sinna oli eraldi sissekäik kaevu juures olevast uksest. Uusvelli juures elas ka saksa ohvitser, teiste juures polnud vist sobivat pinda. Pr Kuruk püüdis ennast sättida sõduritele koristajaks, nii teenis ülalpidamise.

Meil oli veel üks üüriline. See oli kodujänes, kes elas kööginurgas kastis. Isa oli selle 1940. a. lihavõtteks ostnud. Kaela oli seotud roosa lehv ja selle külge kinnitatud kingituspakid. Ta pani jänese ukse taha, helistas uksekella ja lippas ise töötuppa. Emal käskis meil ust avama minna. Nagu ma ukse avasin, hüppas jänes ise esikusse. Hiljem tahtis emal jänest ära anda, kuid õde ei lubanud, hoidis jänest väga. Nii ta meil siis elaski, sõi kaeru ja leiba, ja sõi vahetpidamata. Kui läksime püssirohukeldrisse varjendisse, ei teadnud me, kauaks sinna jääme. Viisime jänku põõningule. Kõik kaerad, mis kodus olid, sai ette antud, suure nõuga sai vett pandud. Me olime varjendis umbes 4–5 päeva, siis kulus Elvasse jõudmiseks ka mitu päeva ja seal olime 2–3 nädalat. Kui koju jõudsime, ei julgenud emal põõningule vaatama minna. Mina läksin. Jänes oli veel elus, kuid nii kurnatud, et venis korstnaja tagant välja. Eks ta sõi kindlasti paari päevaga kogu kaera ära, vesi aga auras suure palavuse tõttu ära. Jänes sai jälle kööki toodud ja üles poputatud. Sõja ajal oli meil veidi peenramaad Laias tänavas. Ma ei tea, kas see kuulus peremehe aia juurde või mitte. Seal oli üks väike kuur. Emal viis jänese sinna ja muretses veel teisi juurde, et nahkadest saaks õele kasuka. Jäneseleha emal ei söönud, selle jagas teistele. Nahad seisid pappkastis käimlakapi otsas, kuni ükskord hakkasid sealt lendama koid. Nahad tuli ära visata ja jänesekasvatus sai likvideeritud. Sellelt väikeselt aiamaalapilt saime aga suvel supirohelise, herne- ja porgandipeenar oli ka olemas.

Sõjapaost tulles sai õmblusmasin keldrist välja toodud ja lastetuba töötoaks muudetud. Emal väikest viisi tööd jätkus seni, kuni nahatagavara otsa sai. Siis pidi tellijal juba oma materjal olema.

Meie õnneks kolis meile üks ohvitser nimega Berndt. Kas see oli ees- või perekonnanimi, ma ei tea. Ta oli ebamäärastes aastates ülbe ja inetu mees ja muudkui kamandas mind ja jooksuputas igale poole. Mul sai süda täis, otsisin sõnaraamatust söimuseõnu ja lugesin need talle kõik ette. Üldiselt sain tema söimamisega saksa keele võrdlemisi selgeks, sest koolis oli ka seda õpetatud. Berndt oli ametis mingi majandusmehena või varustajana. Ta nägi, et meie elu pole kuigi roosiline, ja pakkus emale tööd – hakaku emal parandama sõjaväe

pesu. Pesu toodi kohale ja viidi ära ka, samuti niit ja lapid. Nahaõmblusmasin oli parandustööks väga sobiv, sest parandada tuli tööriivaid, pakse linaseid kuubi ja pükse. Nahaõmblusmasinal on alumine osa nagu käsivars, mida saab pista käisesse või püksisäärde, ja nii on hõlbus paiku õmmelda või lihtsalt edasi-tagasi teppida. See väeosa paiknes Laias tänavas endises õpetajate seminari ruumes. Seal oli ka köök. Kui ma polnud koolis, lippasin sinna lõunasöögi järele. Sõduritele valmistati toitu enamasti lihaga ja magustoiduks oli pea iga päev puding. Ema küll ei tihanud toidu järele minna. Viimasel Saksa okupatsiooni aastal sain mina ka ema aidata, sest siis käisime koolis ülepäeva ja kolmes vahetuses, kuus kooli H. Treffneri Gümnaasiumi majas. Teistes koolimajades paiknesid sõjaväe laatsaretid. Suvel pidid kooliõpilased tegema jõukohast tööd ja selle kohta esitama kooli tõendi, muidu ei lubatud koolis käia. Kool muretses ka õpilastele töökohti. 1943. a. varakevadel sain kooli kaudu tööle ülikooli pesumajja, mis asus jõe ääres Soola tänava lõpus. Töötasin seal aurukalendri peal ja ka kuivatuskappide juures. Maal oleks olnud kasulikum töötada, oleks saanud tasuks söögikraami. Onul oli küll Valgamaal talu, kuid tal endal oli kolm last, kes samuti tõendit vajasid. Õde oli minust seitse aastat noorem, tema töökoostuse alla veel ei kuulunud, tema võis onu talus olla. Pesumajas sain töötada umbes kuu aega. Siis soovitas üks tuttavate tuttav minna mul karjuseks Alatskivile Tõruvere külla Moori tallu. Läksingi. Perenaine oli tore ja hakkama sain hästi. Järgmisel aastal olin samas talus juba tüdrukuks. Siis oli karjakuningannaks ühe meie tuttava tütar Linda Rebane. Päris sügiseni me olla ei saanudki, sõda kippus ligi. Linda ema tuli meile järele. Perenaine pahandas küll, et kuhu ta peab nüüd minema, kas karja või põllu peale, kuid Linda ema ütles, et lapsi ta sõja jalgu ei jäta. Mäletan, et rukkilõikuse ajal tulid vene lennukid madallennul ja tulistasid kuulipildujaist põllul töötavaid inimesi.

Varsti tuli meil jälle kodust lahkuda sõjapakku. Kui venelased Tartu vallutasid, hõivasid nad ka meie korteri. Sinna asus elama vene vangivalvur. Meile öeldi, et oleme buržuid ja meie koht on Siberis. Vanaema oli mul kange naine, tema päästis nende käest osa mööblit ja võttis vene naise seljast minu ema hommikuleidi. Selle oli vanaema ise emale õmmelnud. Minu «Väikese Entsüklopeedia» sai ta ka kätte, selles oli tädi pühendus sees. Meie aga läksime Valgamaale onu juurde, sealt kolisime hiljem Tõlliste I Hobulaenutuspunkti, kus mina töötasin põllutöölisena ja ema tallimehena. Ema valdas vabalt vene, saksa ja prantsuse keelt, kuid ühtegi paremat tööd ei julgenud ta ka edaspidi vastu võtta, kartis, et ei saa hakkama. Mina tegin suvel tööd, talvel käisin koolis, viimased kaks aastat Tallinnas, elades vanaema juures. 1948. a. astusin Tartu Ülikooli arstiteaduskonda, ülikooli lõpetasin 1954. a. 1949. a. kolis ka ema Tartusse.

Mida ma sõja ajast veel mäletan? Õhuhäireid oli tihti, kuhugi kukkus ka pomme, enamasti väljapoole linna. Igapäevast elu see eriti ei häirinud. Siis aga tuli 27.01.1943. a. Vist üksik lennuk. Ta tahtis hävitada Vabaduse silda, kuid pommid läksid veidi kõrvale. Üks sattus botaanikaaeda, sellest hukkus professor Teodor Lippmaa ja tema perekond. Teine pomm sattus Rüütli ja Laia tänava nurgal asuva Ülikooli apteegi keldrisse ja ei lõhkenud. Järgmine pomm (räägiti, et isegi kaks) sattus Laiale tänavale äsja kolinud kunstimuseumi ja hävitas selle. Mäletan, oli õhtu, me istusime emaga elutoas ahju ääres tumbadel ja tegime mingit näputööd. Oli järelikult saksa ohvitseride vaheline aeg, et võisime selles toas olla. Äkki kerkisime mõlemad istmelt, aknaluugid lendasid prahvatades lahti, siis alles kuulsime kõva mürtsu. Õhuhäire tuli mõne aja pärast, kui juba kõik oli möödas. Ega me teadnudki, mis juhtus. Kui läksin luuke kinni panema, polnud tänaval midagi kahtlast näha. Alles hommikul selgus. Kunstimuseum asus ju õuepealse maja aia taga. Olime mitu päeva ärevil ega julgenud magada, sest seal kaevati öösel prožektorite valgel, otsides rusude alt inimesi. Me kartsime, et see valgus on järgmise rünnaku puhul heaks orientiiriks.

Kui oli õhuhäire, kogunes õuepealse suure maja rahvas tihti meile. Istusime siis meie magamistoas, sest see asus maja keskel. Naised arvasid, et kui maja pihta saab, on väikese maja rusude alt pääsemise lootus suurem. Magamistoas oli kaks korstnajalga. Nad ütlesid, et hävinud majadel on korstnajalad püsti, ehk kaitsevad nad meid ka. Tegelikult jätab ainult kahjutuli korstnad püsti.

26.03.1944. a. õhtul tulid teatrist. Kui tulid üle Jaani kiriku esise platsi, langesid esimesed pommid. Häire tuli jällegi hiljem. Jooksin koju. Ka õuemaja naised tulid meile. Laias tänavas telefonivõrgu katusel hakkas töötama õhutõrjekahur. Väljas oli raginat palju ja see kestis kaua. Kui lõpuks vahe tuli, jooksid naised Laia tänavasse seminarihoonesse varjendisse. Ema jäi veel mingeid asju otsima, et neid kaasa võtta. Kui tahtsime kodunt lahkuda, hakkas õhutõrjekahur uuesti tulistama. Ütlesin, et kildude alla mina küll ei lähe. Jäime emaga kahekesi pimedasse majja. Õues karjus hirmsa häälega pr. Karmi kass. Sellel olid väikesed pojad ja küllap mõjus tulistamine pahasti ka temale. Kui siis peale keskööd tulistamine vaibus, läksime meie ka teistele järele. Seminarihoone ümbrus oli klaasikilde täis, ka sinna oli kukkunud mingi väike pomm, erilist kahju tegemata. Varjendis istuda oli hullem kui kodus. Maa oli külmunud ja pommide lõhkemise lööklaine kandus mööda pinnast edasi. Oli tunne, nagu lõhkeksid pommid siinsamas. Tegelikult langes palju pomme linna ümbrusse, linna vähem. Selle pommitamise ajal põles peamiselt Tööstuse tänava kant.

Saksa okupatsiooni ajast on ka meeldivamaid mälestusi. Aime Karm õppis muusikakoolis. Vahel tulid talle koolikaaslased külla. Siis musitseeriti koos

Jaani t 16 hoone aastal 1989 vahetult enne renoveerimistöde algust. 19. sajandi Tartu linnakodaniku majamuuseumi avati selles majas 7.07.1994. Foto: ARC Projekt.

ja kutsuti ka majarahvast kuulama. Vahel käisime Kartuli tänaval tuttavatel külas. Seal kogunes jälle majarahvas kokku ja lauldi igasuguseid, peamiselt aga lüürilisi sõjaaegseid laule. Kõigil oli keegi omastest sõjaväljal, ükskõik siis, kummal pool. Külas käies pidi aga arvestama, et kodust väga kaugele ei läheks ja ka seda, et enne komandanditundi tagasi jõuaks. Meie ei saanud oma kodus lõbusaid külalisi vastu võtta, see oleks häirinud kõrgest saksa soost allüürnike. Tol ajal aga käidi külas tihti. Sõõmist-joomist siis polnud, sest tavaliselt olid koos ainult naised. Erilist masendust ja muret tuleviku suhtes ei tuntud, inimesed püüdsid endale ja teistele sisendada optimismi. Tööpuudust ei olnud ja nälga keegi ei surnud. Esmatarbekaupu sai orderiga ja toitu turult. Liha, võid ja suhkrut sai ainult sahkredades. 1944. a. suvel, kui sakslastel vist juba transpordiraskused tekkisid, anti leivatšekkidega leiva asemel samas koguses võid.

Mida ma majaanikest tean? Ei teadnud siis ega tea praegugi, millega nad tegelesid või kaua seal olid elanud. Võib-olla ema teadis rohkem, kuid lapsed tavaliselt vanemate jutte pealt ei kuulanud, tegelesid oma asjadega. Pärast sõda Aime Karm töötas vist muusikakoolis õppejõuna. Erna Põldur elas naabermajas (praegu Jaani 20) teisel korrusel vasemat kätt kaasüürilisenä. Miks ta oma kahetoalisest korterist loobus, ei tea. 1949. a. ta küüditati, oli ostnud Siberis maja ja tagasi tulles oli olnud jõukam kui enne. Pr. Kuruk suri vist ka 1949. a. Hilja Uusvell abiellus, kuid tema mees suri lastehalvatusse, kui Eestit tabas epideemia. Teistest pole ma midagi kuulnud.

Eda Tootson's reminiscences about her life at 16 Jaani Street in the years 1937–1944

Summary

The Tartu City Museum has decided to publish Eda Tootson's reminiscences about her former home at 16 Jaani Street in Tartu, where the family resided in the years 1937–1944. At present the building houses a branch of the Tartu City Museum – the 19th-Century Tartu Citizen's Home Museum.

Eda Tootson was born in Tartu in 1927 and lived here until 1944, and then again in the years 1948–1954, when she was studying medicine at the University of Tartu. Her memories give us a picture of a home in the last years of the Republic of Estonia through a child's eye. This period was followed by the Second World War and the concurrent occupations. Eda Tootson's reminiscences were written down in 1994, when she was 67 years old. They constitute a fragment of the 265-year history of the building of the Tartu Citizen's Home Museum as well as the history of Tartu.

At present Eda Tootson is eighty-two years old and lives in Viljandi.

CALENDARIUM

Calendarium¹

FRIEDRICH KONRAD GADEBUSCH, jurist, Tartu linna sündik ja justiitsbürgermeister, valgustusaja õpetlane, Liivimaa ajaloo uurija, 290 aastat sünnist. Sündis 29.01.1719 Balti mere Rügeni saarel (Mecklenburg-Vorpommern, Saksamaa), suri 20.07.1788 Tartus.

Õppis Greifswaldi ja Königsbergi ülikoolis õigusteadust ja ajalugu. Alates 1748 Liivimaal koduõpetaja ning 1750 Tartu kreisi sillakohtu notar ja Tartu maa- ja linnakohtu advokaat. 1766–1771 Tartu sündik ja 1771–1783 justiitsbürgermeister. 1767 esindas Tartu linna ülevenemaalises seadusandlikus komisjonis Moskvas.

Koostas Liivimaa esimese entsüklopeedilise biograafia «Livländische Bibliothek» (1777) ning esimese Baltimaade ajaloo ülevaate, 9-osalise «Livländische Jahrbücher» (1780–1783).

Friedrich Konrad Gadebusch, lawyer, syndic and burghermeister of justice of Tartu, scholar of the Enlightenment, researcher of Livonian history; 290th birth anniversary.

JOHANN MICHAEL GERHARD GRENZIUS, Tartus tegutsenud trükkal ja kirjastaja, 250 aastat sünnist. Sündis 16.01.1759 Saksamaal Stendalis, suri 13.02.1822 Riias.

1786 rentis Pöltsamaal trükikoja, 1789 kolis selle Tartusse ning 1791 ositis endale. Koos J. G. Findeiseniga andis aastast 1789 välja ajalehte Dörptsche Zeitung. 1791 sai selle toimetajaks; ajaleht ilmus stabiilselt 1863. aastani. Alates 1796 andis välja rahvakalendrit ning 1796–1806 Tartu maa rahva Näddalli-Lehte, kirjastas eestikeelseid raamatuid. 1792 avas Tartus raamatukaupluse ja 1793 selle juures laenuraamatukogu. 1800 sai lõunaeestikeelsete raamatute väljaandmise eesõiguse. 1802–1818 oli Tartu ülikooli trükkal, 1817 müüs oma trükikoja J. C. Schünmannile.

Johann Michael Gerhard Grenzius, typographer and publisher operating in Tartu; 250th birth anniversary. Beginning from 1789 published newspaper Dörptsche Zeitung. In the years 1802–1818 typographer of Tartu University.

¹ Daatumid esitatud uue kalendri järgi.

ADO GRENZSTEIN (pseudonüüm A. Piirikivi), eesti ajakirjanik ja kooliõpetaja, 160 aastat sünnist. Sündis 5.02.1849 Viljandimaal Tarvastus ja suri 20.04.1916 Mentonis Lõuna-Prantsusmaal.

Asutas 1881 Tartus rahvusliku liikumise alalhoidliku suuna häälekandjana ajalehe Olevik, mis oli peale C. R. Jakobsoni surma eesti tähtsaimaid nädalalehti. Olevik ilmus aastatel 1881–1906, 1910–1915. 1883 avaldas esimese maleõpiku ja võttis eesti keeles kasutusele maleterminoloogia.

1880. aastate lõpul loobus rahvuslikust suunast ning asus õigustama venetusreforme. 1901 asus elama välismaale, esialgu Dresdenisse, seejärel Pariisi. 20. sajandi jooksul püsinud negatiivne hinnang tema tegevusele tahtliku venestajana oli poliitilise tagaplaaniga ning seotud Grenzsteini ja Jaan Tõnissoni vahel kujunenud poliitiliste vastuoludega.

Ado Grenzstein, Estonian journalist and schoolteacher; 160th birth anniversary. In 1881 established newspaper Olevik in Tartu, which was the mouthpiece of the conservative wing of the national movement.

CONSTANTIN CASPAR ANDREAS GREWINGK, geoloog ja arheoloog, 190 aastat sünnist. Sündis 14.01.1819 Viljandis, suri 30.06.1887 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Õppis Tartu, Freiburgi, Jena ja Berliini ülikoolis, *dr phil* (1843 Jena, 1859 teistkordselt Tartus). Töötas Peterburis Teaduste Akadeemia mineraalikoogude konservaatorina (1845–1854), seejärel Tartu Ülikooli mineroloogiaprofessor (1854–1887). Uurinud Baltimaade Devoni ja Kvaternaari ajastu geoloogiat, koostas Baltimaade geoloogilise kaardi. Tegelenud ka Alaska ja Loode-Ameerika geoloogiaga. Avaldas esimesed teaduslikud käsitlused Eesti arheoloogiast, keskendudes peamiselt kiviajale. Kunda leiukoha avastaja. Uurinud ka Karjala kaljujooniseid, meteoriite jm. Tema tööd panid aluse aastakümneteks püsima jäänud nn gooti teooriale, mille kohaselt Baltikumi monumentaalsed kivikalmed rajasid siin rauaajal elanud goodid.

1887 rajati tema eestvõttel Kassitoomele geoloogiline näidisprofiil, mis andis ülevaate Baltimaade geoloogilisest ülesehitusest.

Constantin Caspar Andreas Grewingk, geologist and archaeologist; 190th birth anniversary. Published the first scientific treatments of Estonian archaeology, focusing mainly on the Stone Age. Discoverer of the Kunda site.

REINHOLD GULEKE, arhitekt, 175 aastat sünnist. Sündis 12.05.1834 Lätis Väike-Salatsis (Mazsalaca), suri 16.12.1927 Saksamaal Jenas.

Õppinud Tartu Ülikoolis zooloogiat ja keemiat, hiljem Pariisis ja Karlsruhe polütehnikumis teede, sildade ja masinate ehitust ning tehnoloogiat ja metallurgiat. Aastail 1861–1865 töötas Baltimail, 1865–1867 mitmes New Yorgi ehitusbüroos, 1867–1870 võttis osa Pärnu–Viljandi ja Pärnu–Valga raudtee projektide väljatöötamisest. 1870–1875 töötas Saksamaal inseneri ja ehitusmeistrina, Pärnu linnaarhitekt 1875–1881. 1881–1906 töötas Tartu Ülikooli arhitektina. Projekteerinud mitmeid ehitisi Tartus (uus anatoomikum, korporatsioonide Estonia ja Livonia hooned, ülikooli esimene ühiselamu, praegune ajalooarhiivi hoone Liivi t 4, linna tapamaja, end. riigikohtu hoone, nn Tartu rahu maja, Tartu õlletehase torn, von Grote maja, praegune kirjandusmuuseum jt). Andis välja Baltimaade keskaegsete ehitiste albumi «Alt-Livland» (1896).

Reinhold Guleke, architect; 175th birth anniversary. In the years 1881–1906 worked as the architect of Tartu University. Designed many buildings in Tartu (the new anatomical theatre, first university hostel, present history archive building at 4 Liivi Street, former building of Supreme Court, the so-called Tartu Peace Treaty building, tower of Tartu Brewery, etc.).

AUGUST MATTHIAS HAGEN, baltisaksa maalikunstnik ja graafik, 215 aastat sünnist. Sündis 23.02.1794 Viciemsi mõisas Valga lähedal ja suri 2.12.1878 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Õppis Tartus K. A. Senffi juures joonistamist ja seejärel Münchenis maali- mist. Täiendas end kunstireisidel Saksamaal, Austrias ja Šveitsis. Aastast 1826 töötas Tartu gümnaasiumis ja tütarlastekoolis joonistusõpetajana, 1838–1851 oli Tartu ülikooli joonistuskooli õpetaja.

Hagen on jäädvustanud Eesti- ja Liivimaa maastikke ja linnavaateid, sealhulgas Tartu vaateid. Suvevaheaegadel rändas igal aastal Balti kubermangudes ja Soomes.

Oma loomingu esimesel perioodil tegeles Hagen ka graafikaga ja tegi joonistusi litograafiate jaoks. Tema joonistusi litografeeris Schlater.

August Matthias Hagen, Baltic-German painter and graphic artist; 215th birth anniversary. In the years 1838–1851 worked as a teacher at the Drawing School of Tartu University. Has painted Estonian and Livonian landscapes and town views, including those of Tartu.

JULIE WILHELMINE HAGEN-SCHWARZ, baltisaksa maalikunstnik ja tunnustatud portretist, A. M. Hageni tütar, 185 aastat sünnist. Sündis 27.10.1824 Kambja kihelkonnas Väike-Prangli mõisas ja suri 20.10.1902 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Isa juhendamisel hakkas tegelema maalimisega. 1846 siirdus Saksamaale, õppis maalimist Dresdenis, Münchenis ja Roomas. Alates 1854 töötas Tartus portretistina. Käis joonistaja ja akvarellistina paljudel matkadel: 1855–1858 Siberis koos abikaasa, hilisema Tartu ülikooli astronoomiaprofessori L. Schwartziga. 1858 sai Peterburi Kunstide Akadeemialt akadeemiku nimetuse portreemaali alal. Ta esines pidevalt näitustel, võttis sageli osa kunstinäitustest Peterburis.

Julie Wilhelmine Hagen-Schwarz, Baltic-German painter and renowned portraitist, A. M. Hagen's daughter; 185th birth anniversary. Beginning from 1854 worked in Tartu as a portraitist.

KARL AUGUST HERMANN, keeleteadlane, ajakirjanik ja muusikategelane, 100 aastat surmast. Sündis 23.09.1851 Võhma külas Põltsamaa lähedal ja suri 11.01.1909 Tartus. Maetud Uue-Jaani kalmistule.

1875–1878 õppis Tartu ülikoolis teoloogiat ning 1878–1880 Leipzigi ülikoolis võrdlevat keeleteadust, omandas keeleteaduste doktori kraadi. Alates 1889 töötas Tartu ülikoolis eesti keele lektorina, avaldas esimese täieliku eesti keele grammatika. 1885–1897 toimetas esimest eestikeelset muusikakuukirja *Laulu ja Mängu Leht*. Ostis Perno Postimehe ja andis 1886–1896 seda Tartus välja *Postimehe* nime all. 1891 sai *Postimehest* esimene eesti päevaleht.

Ta oli mitme üldlaulupeo korraldaja ja koorijuht, 1879 ja 1891 üldlaulupidude üldjuht. 1870. aastatesse kuuluvad Hermanni parimad isamaalaulud, nagu «Isamaa mälestus», «Oh, laula ja hõiska», «Munamäel», «Kungla rahvas».

Karl August Hermann, linguist, journalist and musician; 100th death anniversary. In the years 1886–1896 published newspaper Postimees in Tartu. In 1891 Postimees became the first Estonian daily newspaper. Was conductor and organizer of several national song festivals.

JAKOB HURT, rahvaluule- ja keeleteadlane, rahvusliku liikumise juhte, 170 aastat sünnist. Sündis 22.07.1839 Põlva kihelkonnas Himmastes ja suri 13.01.1907 Peterburis. Maetud Tartusse Raadi kalmistule.

1859–1864 Tartu ülikooli usuteaduskonna üliõpilane. 1865 omandas usuteaduste kandidaadi kraadi. 1868–1872 töötas õpetajana Kuressaare ja Tartu gümnaasiumides. Tartus sai Hurdast aktiivne rahvusliku liikumise tegelane: osales Vanemuise Seltsis, oli Aleksandrikooli Peakomitee president, kuulus eestlastest üliõpilaste hulka, kes panid aluse Eesti Üliõpilaste Seltsile, osales Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevuses ja oli Eesti Kirjameeste Seltsi president.

1872–1880 Otepää pastor. 1880–1901 Peterburi eesti Jaani koguduse õpetaja. 1886 omandas Helsingi ülikoolis filoloogiadoktori kraadi.

Hurda peateeneks on eesti rahvaluule kogumise ja teadusliku publitseerimise algatamine alates 1860. aastast. Tema mälestuse jäädvustamiseks ja pärandi hoidmiseks asutati 1909 Eesti Rahva Muuseum.

Jakob Hurt, folklorist and linguist, one of the leaders of the national movement; 170th birth anniversary. He was mainly recognized for initiating folklore collecting and scientific publishing beginning from 1860. To commemorate him and preserve his heritage, the Estonian National Museum was established in 1909.

MIINA HÄRMA (aastani 1935 Hermann), eesti helilooja, koorijuht ja organist, 145 aastat sünnist. Sündis 9.02.1864 Tartu lähedal Kõrvekülas ja suri 16.11.1941 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Õppis Peterburi konservatooriumis 1883–1890 kompositsiooni ja orelit. 1894 asutas Tartus laulukoori. 1903–1915 töötas Kroonlinnas.

Pärast tagasitulekut Tartusse sai kohaliku muusikaelu juhiks. 1917–1929 oli Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi muusikaõpetaja (praegune Miina Härma gümnaasium). 1926 taastas Helikunsti Seltsi tegevuse. 1930 algatas Eesti Lauljate Liidu Tartumaa osakonna loomise. 1939 valiti Härma Tartu ülikooli audoktoriks ning Tallinna konservatooriumi auprofessoriks.

Härma loomingust on populaarsed oratoorium «Kalev ja Linda», koorilaulud «Meeste laul», «Ei saa mitte vaiki olla», «Tuljak», «Küll oli ilus mu õieke», «Lauliku lapsepõli», «Enne ja nüüd».

Miina Härma, Estonian composer, conductor and organist; 145th birth anniversary. One of the leaders of musical life in Tartu beginning from 1915.

KAAREL IRD, teatri Vanemuine kauaaegne juht, lavastaja ja näitleja, 100 aastat sünnist. Sündis 27.08.1909 Riias ja suri 25.12.1986 Viljandis. Maetud Tartusse Raadi kalmistule.

Teatrihariduse sai Tartu Näitekunsti Stuudios 1934–1936. 1937–1939 oli Tartu Töölisteatri lavastaja ja näitleja. Aastail 1944–1948, 1949–1950 ja 1955–1985 juhtis Vanemuise teatrit, olles peanäitejuht ning alates 1966 ka direktor.

Teatrijuhina pühendus Vanemuise kui mitmežanrilise teatri ülesehitamisele. Tunnustuse pälvisid tema eesti rahvusliku dramaturgia lavastused. Veenis paljusid kirjanikke ja heliloojaid kirjutama Vanemuise teatri jaoks. Soosis noori andekaid teatriuendajaid (E. Hermaküla, J. Tooming). Üldlevinud arvamusse järgi püsis Irdi ajal Tartu vaimsus kolmel vaalal: Tartu ülikool, Vanemuise teater ja ajaleht Edasi.

***Kaarel Ird**, long-time leader of theatre Vanemuine, producer and actor; 100th birth anniversary. Dedicated himself to building up a theatre practising different genres.*

JOHANN WOLDEMAR JANNSEN, ajakirjanik ja eestikeelse ajakirjanduse looja, rahvusliku liikumise juhte, I eesti üldlaulupeo korraldaja, 190 aastat sünnist. Sündis 16.05.1819 Vana-Vändra mõisas Pärnumaal ja suri 13.07.1890 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

1864–1880 andis Tartus välja ajalehte Eesti Postimees. 1865 asutas meestelaulu seltsi Vanemuine. 1857 Tallinnas toimunud baltisakslaste laulupeo eeskujul soovis korraldada eestlaste laulupidu. Esimene eesti üldlaulupidu toimus Tartus 18.–19.06.1869 Vanemuise Seltsi ja selle presidendi Jannseni organiseerimisel.

I üldlaulupeo järelmõjuna tekkis hulk rahvuslikke seltsi: Tartu Eesti Põllumeeste Selts (asutatud 1870), Aleksandrikooli Peakomitee (1870), Eesti Kirjameeste Selts (1872), Eesti Üliõpilaste Selts (1870).

***Johann Woldemar Jannsen**, journalist and founder of Estonian journalism, one of the leaders of national movement, organizer of the first Estonian Song Festival; 190th birth anniversary.*

MÄRT JÄNES, Tartu suurkaupmees, majandus- ja seltskonnategelane, 140 aastat sünnist. Sündis 23.02.1869 Valgamaal Karula kihelkonnas Iigastes ja suri 23.10.1933 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Aastast 1894 töötas Tartus E. Solovjovi riideäris sellina. 1899 ostis Solovjovilt abikaupluse ja alustas iseseisvat äritegevust. Jänese riideäri kasvas Baltimaade suurimaks. Lisaks jaemüügile tegeles hulgimüügiga ja varustas riidega

suurt osa Lõuna-Eestist. Jänese kauplused võtsid enda alla kolmandiku Kaubahoovist.

Aktiivse ühiskonnategelasena osales Tartu linnavolikogu, Eesti Panga nõukogu, Tartu tuletõrje, Kaubandus-Tööstuskoja, kirjastusühisuse Postimees nõukogu, Vanemuise Seltsi jt organisatsioonide tegevuses. Tartu Kauba Panga president 1921–1933 ning Tartu Rotary Klubi asutajaid 1932. Pauluse koguduse eestseisuse liige ja 1917 valminud kiriku üks lahkeimaid annetajaid.

Märt Jänes, merchant of Tartu, economic and social figure; 140th birth anniversary. Owner of the biggest cloth business in the Baltic countries, supplied with cloth a big part of South Estonia.

JOHANN FRIEDRICH BONNEVAL DE LA TROBE, helilooja, muusikaõpetaja ja arst, aastast 1829 tegev Tartus, 240 aastat sünnist. Sündis 30.05.1769 Inglismaal Chelseas ja suri 19.12.1845 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Inglismaale asunud prantsuse hugenottide järeltulija. 1790–1795 õppis Jena ülikoolis arstiteadust, tegeles ka komponeerimisega ja paistis silma hea klaverimänguuskusega. Välismaalasena ei saanud luba töötada Liivimaal arstina.

1829 kolis K. Ed. von Lipharti kutsel Tartusse, kus õpetas eraviisiliselt muusikat ja oli 1830. aastate Tartu muusikaelu juhte. 1835 asutas Tartus lauluseltsi, mis esitas vanemat kirikumuusikat (1840 lõpetas selts tegevuse). Muusikas oli iseõppija, mitmekülgse heliloomingu poolest sarnanes kutseliste heliloojatega. Kirjutanud erinevatele koosseisudele üle 200 muusikateose. Hilisemast vokaalloomingust tõusevad esile «Saksa laulud» («Deutsche Lieder»), koorimuusika väljapaistvaimad teosed on «Agnus Dei» ja «Stabat Mater».

Johann Friedrich Bonneval de La Trobe, composer, music teacher and doctor, worked and lived in Tartu beginning from 1829; 240th birth anniversary. One of the leaders of musical life in Tartu in the 1830s.

FRIEDRICH DAVID LENZ, baltisaksa vaimulik, keele- ja kirjamees, Tartu ülikooli esimene eesti ja soome keele lektor, 200 aastat surmast. Sündis 20.09.1745 Lätis Võnnu (Cēsise) kreisis Dzērbenes ja suri 16.12.1809 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

1762–1764 õppis Königsbergi ülikoolis teoloogiat. 1779–1809 Tartu Jaani saksa koguduse ülemõpetaja, astus ametisse Liivimaa kindralsuperintendendi kohale Riiga siirdunud isa Christian David Lenzi (1720–1798) asemele. Aastast

1780 Tartu linnakonsistoriumi esimene assessor ning linnakooli inspektor.

1803–1809 Tartu ülikooli esimene eesti ja soome keele õppejõud. Avaldas vaimulikke ja õpetliku sisuga lõunaestikeelseid raamatuid ning ajaviiterraamatuid. Lektoritöö kõrvalt täitis eestikeelsete trükiste tsensori ülesandeid.

Friedrich David Lenz, Baltic-German clergyman, linguist and writer, the first lecturer of Estonian and Finnish at Tartu University; 200th death anniversary.

UKU MASING (kuni 1937 Hugo Albert Masing), kirjanik, usuteadlane ja filoloog, 100 aastat sünnist. Sündis 11.08.1909 Harjumaal Raikkülas ja suri 25.04.1985 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

1930 lõpetas Tartu ülikooli usuteaduskonna, täiendas end 1930–1933 Berliini ja Tübingeni ülikoolis. 1933–1940 ja 1949–1963 EELK Usuteaduse Instituudi õppejõud. Avaldas uurimusi semi (Vana Testament) ja soome-ugri rahvaste usundi, rahvaluule ning keelte kohta. Tõlkis piiblit, Idamaade ja antiikkirjandust. Tegi kaastööd rahvusvahelistele folkloristikaväljaannetele, 12-köitelise «Enzyklopädie des Märchens» kaasautoreid. Avaldas seitse luulekogu (tuntuim «Neemed Vihmade lahte», 1935). Suur osa loomingust jäi Nõukogude okupatsiooni ajal publitseerimata, kuid levis omakirjastuslikul teel.

Uku Masing (until 1937 Hugo Albert Masing), writer, theologist and philologist; 100th birth anniversary. Published research into the religion, folklore and languages of Semitic (Old Testament) and Finno-Ugric peoples. Translated the Bible, Oriental and antique literature.

KARL MENNING, teatrijuht, lavastaja, eesti kutselise teatri rajaja Tartus, 135 aastat sünnist. Sündis 11.05.1874 ja suri 5.03.1941 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

1902 lõpetas Tartu ülikooli usuteaduskonna. 1904 loobus teoloogi karjäärist ja sõitis Lääne-Euroopasse teatrikunsti õppima. Õppis Dresdeni, Müncheni, Viini ja Pariisi teatrites ning 1905–1906 Berliinis Max Reinhardti režiiklassis. 1906–1914 Vanemuise esimene teatrijuht ja lavastaja, kasvas esimese põlvkonna kutselisi näitlejaid (L. Hansen, L. Reiman jt), soodustas rahvusdramaturgia arengut (koostöö A. Kitzbergi, O. Lutsuga). 1914 lahkus teatrist vastuolude tõttu repertuaari valikul. 1914–1918 tegev ajakirjanduses ning 1918–1937 Eesti Vabariigi diplomaatilises teenistuses.

Karl Menning, theatre leader, producer, founder of Estonian professional theatre in Tartu; 135th birth anniversary. First theatre leader and producer at theatre Vanemuine in 1906–1914, educated the first generation of professional actors, contributed to the development of national drama.

ANATOLI PODTŠEKAJEV (Podčekajev), Tartu 20. sajandi esimese poole arhitekte, 130 aastat sünnist. Sündis 26.01.1879 Opotška linnas Pihkvamaal ja suri 7.05.1938 Tartus.

Lõpetas 1910 Riia Polütehnilise Instituudi ehitusosakonna. Töötas Pihkvas ja aastast 1922 Tartus linnaarhitekti abina ning hiljem kohusetäitjana. Juhtis linnahoonete projekteerimist ja ehitamist, uute aedlinnaosade kujundamist, kavandas eratööna arvukalt projekte samadesse aedlinnaosadesse. Pärast linnateenistusest lahkumist tegutses ehitusettevõtjana, jätkates ka projekteerimistegevust. Osales aktiivselt Tartu vene seltsi- ja usuelus.

Tema projekteeritud hooneid Tartus: hooldekodu Liiva t 32 (1923), neoklassitsistliku fassaadiga algkoolihoone Lina t 2 (1925, praegu Tartu Karlova gümnaasium), elamu J. Kuperjanovi t 38 ja hulk heimatstiilis eramuid Tammelinna.

Anatoli Podchekayev, architect in Tartu in the first half of the 20th century, building contractor; 130th birth anniversary. Beginning from 1922 assistant to Tartu city architect, later on acting city architect.

REINHOLD SACHKER, Tartu seltsitegelane, näitejuht ja näitleja, esimene eestlasest fotograaf ja fotoreporter, 165 aastat sünnist ja 90 aastat surmast. Sündis 22.01.1844 Sõmerpalu vallas Võrumaal ja suri 25.03.1919 Tartus.

Fotograafiat õppis litograaf L. Höflingeri juures, tõlkis näidendeid ja mängis lavastustes ise kaasa (lavanimi Grünfeld). 1872–1878 Vanemuise näitejuht, aastani 1883 kuulus Vanemuise eestseisusse. 1869 avas Tartus fotoateljée, 1878 raamatupoe ja raamatukogu. Jäädvustas rahvusliku liikumise tegelasi, üldlaulupidusid, Vanemuise etendusi, linna- ja loodusvaateid. Sachkeri loodud on ka sõna «päevapilt». Enim leidub Sachkeri fotosid (üle 400) Eesti Kirjandusmuuseumis.

Reinhold Sachker, society figure in Tartu, producer and actor, the first Estonian photographer and press photographer; 165th birth and 90th death anniversary. Photographed figures of national movement, national song festivals, theatre performances, town and nature views.

GEORG FRIEDRICH SCHLATER, litograaf ja maalikunstnik, 195 aastat sünnist. Sündis 13.05.1804 Ida-Preisimaal Tilsitis (praegu Sovetsk Kaliningradi oblastis) ja suri 26.04.1870 Tartus.

Aastast 1828 Tartus. 1832 asutas Tartus Eesti esimese litograafiatöökoja. Sai 1852 Peterburi Kunstiakadeemialt Tartu sadamat kujutava maali eest vabakunstniku nimetuse. 1857 müüs töökoja ja hakkas tegelema fotograafiaga. Esimesena Eestis võttis kasutusele fotopaberi.

Loonud Tartu ülikooli õppejõudude ning teiste elualade esindajate pastell- ja litograafiatehnikas portreid (Aleksander Keyserling, A. v Oettingen, A. H. Willigerode, Fr. R. Faehlmann). Avaldanud sarjadena Tartu ja selle ümbruse vaateid. Esimeste Kalevipoja-aineliste maalide autor.

Georg Friedrich Schlater, lithographer and painter; 195th birth anniversary. In 1832 established the first Estonian lithography workshop in Tartu. Published views of Tartu and its surroundings in series. In 1857 sold the workshop and took up photography.

VILMA TRUMMAL, arheoloog, Tartu arheoloogilisele uurimisele alusepanija, 85 aastat sünnist. Sündis 21. novembril 1924 Harjumaal Ämari külas.

Õppis Tartu Ülikooli ajalooteaduskonnas 1945–50, 1955 ajalookandidaat. Töötas 1955. aastast Tartu Ülikoolis õppejõuna, 1973. aastast dotsent.

Juhatas esimesi arheoloogilisi kaevamisi Tartu linnusel 1956–58, 1960 ja 1976 ning alates 1966. aastast mitmel pool Tartu vanalinnas. Tema kaevamistel saadi esmakordselt ülevaade Tartu kultuurikihist ning selles sisalduvast infost. Enam kui 50 teadus- ja populaarteadusliku publikatsiooni autor, millest enamik käsitleb Tartu arheoloogiat ja vanemat ajalugu. Paljude Eesti tegevarheoloogide õpetaja.

Vilma Trummal, archaeologist, founder of archaeological excavations in Tartu; 85th birth anniversary. Supervised the first archaeological excavations in the former Tartu stronghold in 1956–1958 and beginning from 1966 in several locations in the old town of Tartu. Educator of many acting Estonian archaeologists.

JOHANN HEINRICH BARTHOLOMÄUS WALTER (WALTHER), arhitekt ja ehitusmeister, klassitsistliku ehitusstiili tutvustaja Tartus, 275 aastat sünnist. Sündis 1734 Rostockis ja suri 2.04.1802 Tartus.

1759 Tartus müürseпасell. 1761 meister ja Väikegildi liige, gildis erinevates ametites (1781 dokmann, 1782–1786 gildi vanem, 1789 ja 1792 oldermann). 1793 Õllepruulijate Kompanii liige.

Kuni 1796 kauples ehitusalase kirjandusega, tellides seda Euroopast. Selle kaudu tutvustas uusimaid Euroopa ehitusstiile Liivimaal. Pärast ulatuslikku põlengut 1775 mitmete linna oluliste hoonete ehitus: raekoda (1784), aadlielamud Narva mnt 23 (1790), Raekoja plats 8, raehärra Telleri kabel Tartu Jaani kalmistul (1794).

***Johann Heinrich Bartholomäus Walter (Walther)**, architect and master builder, introducer of classicist style in Tartu; 275th birth anniversary.*

Koostajad:

*Arvi Haak
Eevi Kärddla
Heivi Pullerits
Marge Rennit*

ANNALIS

Näitus «Minu Tartule, minu Eestile. Arhitekt Arnold Matteus» (koostaja Eevi Kärkla, kujundaja Tiina Viirelaid) oli avatud 22.02.–20.06. ja võitis näituste võistlusel Muuseumirott 2008 eripremia – Väikese Muuseumiroti – hea teemakäsitluse ja graafilise disaini eest. Foto: Joonas Üunapuu.

Tartu Linnamuuseum aastal 2008

Merike Toomas

I. Üldine ülevaade linnamuuseumi ja filiaalide tegevusest

2008. aasta kujunes tuleviku kavandamise aastaks, selle märksõnaks sai «juurdeehitis», mille rajamine looks uusi võimalusi muuseumi kui sõbraliku külastuskeskkonna kujundamiseks ja mäluasutuse arendamiseks. Muuseumi nn 2. etapi lähteandmete ja nüüdisaegse külastusasutuse ruumiprogrammi koostamine ning püsiekspositsiooni ettevalmistamise alustamine olid Tartu Linnamuuseumi 53. tegevusaastal kogu kollektiivi kaasavad tegevused. Aasta jooksul töötati välja muuseumi uus arengukava aastaiks 2009–2013 ja uue püsiekspositsiooni üldkontseptsioon. Kõige selle kõrval jätkus muuseumi igapäevatöö: tehti näitusi, koostati trükiseid, korrastati ja inventeeriti kogusid, töötati välja uusi pedagoogilisi programme ning korraldati üritusi.

Uued suunad nõuavad muutusi – vastavalt tänapäevase muuseumitöö ja meie muuseumi esseeisvatele vajadustele korrastati struktuuri, millega seoses muutus ka töötajate koosseis. Pedagoogina asus tööle Astrid Madsen, vastloodud konsultandi ametikohale Heivi Pullerits. Seoses arendusjuhi koha loomisega asus muuseumisse tööle varem linnamuuseumi filiaali, 19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumi, ja maanteemuuseumi loonud ja neid juhtinud Marge Rennit. Muuseumist lahkus pikka aega teadustööd korraldanud Helve Russak. Oma tööd muuseumi populaarseima filiaali, KGB kongide muuseumi arendamisel südamega teinud Pearu Kuusk leidis uue väljakutse lähiajaloo uurijana. Aasta teisel poolel asus tema kohale Ardi Siilberg ning kommunikatsiooni- ja programmijuhi kohale kuni Kaari Siemeri tööle naasmiseni Kersti Kivirüüt. Pool aastat info- ja reklaamitööd korraldanud Liina Ristoja läks erialasele tööle suhtekorraldajana. Aasta lõpus loodi arhiivkogu korraldava teaduri-koguhoidja ametikoht.

Korraldati jätkuvalt sisukaid ja huvipakkuvaid näitusi, mis said tunnustust nii külastajailt kui ka asjatundjailt. Kuraator Eevi Kärkla koostatud näitus «Minu Tartule. Minu Eestile. Arhitekt Arnold Mattheus» osales kultuuriministeriumi korraldatud Muuseumiroti konkursil ning pälvis eriauhinna, Väikese Muuseumiroti, kui «suurepärase graafilise disainiga näitus ja kataloog, huvitav lähenemisnurk teemale, soe ja sõbralik pilk Tartule läbi arhitekti mõtete».

Näituse «Minu Tartule, minu Eestile. Arhitekt Arnold Matteus» avamine 22.02.08. Esiplaanil linnamuuseumi ekspositsiooniosakonna juhataja Silja Paris, näituse kuraator Eevi Kärdla ning Postimehe ajakirjanik Raimu Hanson. Foto: Arvi Haak.

Linnamuuseumi peahoones valmis ruum muuseumitundide pidamiseks, selle kujundas Tartu Kõrgema Kunstikooli diplomand Liisi Lees-Leesmaa. Varem selles ruumis asunud mööblikogu paigutati Tähe tänaval asuvasse hoidlasse, kus kogu korrastamise ja süstematiseerimisega jätkas Aime Kärner.

Laulupeomuseumile oli see sisseelamise aasta. Tee sellesse kaunisse majja ja parki on leidnud nii laulupidude kui ka teatrihuvilised Tartust Saaremaani ning paljud Eesti-huvilised teispoolt riigipiiri. Muuseumi tegevust korraldavad kuraator Kristiina Tael ning ürituste korraldaja ja giid Katrin Välja.

19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumis 2007. aasta lõpus ametisse asunud kuraator Kristi Musteikis viis läbi temaatiliste õhtute programmi, mis senise peamiselt lastele suunatud pedagoogilise töö kõrval pööras enam tähelepanu täiskasvanutele. Selles õdusas majas oli romansse ja romantikat – toimusid teeõhtud, nauditi ajastule omast muusikat ja asjatundlikke esinejaid.

Oskar Lutsu majamuuseumis jätkati traditsiooniks saanud ja populaarsust võitnud aiapäevadega. Armastatud kirjaniku elu ja loomingut tutvustamise kõrval on kuraator Liivi Rosenthal aktiivse tegevusega saanud muuseumist kohaliku kogukonna, tammelinlaste muuseum. Iga-aastaste Tammelinna päevade ajal on O. Lutsu muuseum keskne tegevuspaik. Kuna maja suuremaid ajutisi näitusi ei mahuta, on tavaks saanud näituste ülespanek muuseumi Riia tänavä ääres asuvalle plangule. Näituse «Tammelinn ja sport» koostamisel tehtud

Tartu Linnamuuseum osales 7.–9.02. toimunud Baltimaade suurimal turismimesil Riias. Esiplaanil linnakodaniku muuseumi kuraator Kristi Musteikis. Foto: Silja Paris.

uurimistöö pälvis Eesti Spordimuuseumi korraldataval teatmematerjali kogumise võistlusel ergutusauhinna.

Tartu Linnamuuseumi (sh filiaalid) koosseisus oli 2008. aastal 28,5 täidetud ametikohta. Tartu linna eelarvest saadi linnamuuseumi tegevuse rahastamiseks 6 520 704 krooni. Erinevate teenuste osutamisest teenis muuseum 401 135 krooni.

Tartu Linnamuuseumi külastas 2008. aastal 24 460 inimest, sh Narva maanteel asuva peahoone püsi- ja ajutistel näitustel käis 6599, O. Lutsu majamuuseumis 2796, 19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumis 2009, KGB kongide muuseumis 4503 ning laulupeomuuseumis 8553 külastajat. Raekojas infopunkti ruumides asuvat püsinäitust linna valitsemise ajaloost vaatas hinnanguliselt 12 000 inimest.

Muuseumi tegevust kajastati meedias 39 korral (intervjuud, artiklid jms). Lisaks ürituste kajastamisele kasutas Eesti Televisiooni toimetus seoses Eesti Vabariigi 90. aastapäevaga neljal korral muuseumi kogusid ja saate «Aja lood» (toimetajad R. Timak ja M. Talvik) kaks saadet salvestati muuseumis.

II. Töö kogudega

Muuseumi kogusse lisandus 5257 museaali.¹ Museaalide haldamise andmebaasis KVIS kirjeldati 1889 museaali. Teistele muuseumidele ning riigi ja eraõiguslikele institutsioonidele anti ajutiseks kasutamiseks välja 325 museaali. Teistelt muuseumidelt ja eraisikutelt saadi näitustel eksponeerimiseks ajutiselt kasutada 79 eset. Uurijad väljastpoolt muuseumi tutvusid 1897 museaaliga.

Paberikonservaator Maie Austa puhastas raamatuid ja pabermaterjale 6306 lehte, konserveeris 963 lehte ja restaureeris 67 lehte. Tekstiilikonservaator Sirje Härmas puhastas 146 tekstiilist ning 19 metallist eset; säilivuskontrolli ning kuivpuhastuse ja külmutuse läbis 348 eset. Ennistuskojas Kanut konserveeriti 11 arheoloogilist eset, firma PinDisain restaureeris biidermeierstiilis riidekapi ja kaks tooli.

Inventeeriti numismaatikakogu (inventeerijad T. Kivivare ja A. Kärner).

Jätkati 2007. aastal Tähe tänava hoidlasse kolitud museaalide paigutuse korrastamist. Sisutati arheoloogiakogu hoidla Lutsu tänaval ja korrastati seal asuv kogu. Täiendati arheoloogiakogu digitaalsete kujutiste andmebaasi (lisandus 484 fotot) ja Tartus tehtud arheoloogilisi uuringuid kajastavat nimekirja. Arheoloogiakogusse kuuluvaid esemeid eksponeeriti Soomes Espoo rahvusvahelisel näitusel «Küla Läänemere rannal».

III. Teadustöö

Ettekanded

Arvi Haak: «Tartu and Viljandi in Estonia» projekti «Baltic Cities and Castles» ettevalmistaval seminaril Malborkis (Poola) 18.02.; «Reflections of contacts and power relations in pottery from hillforts of Latest Iron Age in Northern Viljandimaa» Evald Tõnissoni 80. sünniaastapäevale pühendatud seminaril «Hillforts and power centres east of the Baltic Sea in the 11th–13th centuries» Tartus 23.04.; «Tartu käsitöölised ja maarahvas keskajal. Mõnest talurahvale mõeldud linnakäsitöötööstest arheoloogiaandmete põhjal» seminaril «Tartu keel ja kultuur» Tartus 12.06.

Heivi Pullerits: «Koorijuht Richard Ritsing» R. Ritsingu 105. sünniaastapäeva kontserdil TÜ aulas 28.03.; «1870. a Helme nõupidamine» loengusarjas «Juured» Tõrva kontserdisaalis 12.04.; «Eesti muusikateater 125» Eesti muusikateatri 125. aastapäeva pidulikul etendusel Vanemuise teatris 24.04.

¹ 2008. a tulme kohta vt T. Kivivare, A. Haagi ja E. Kärkla artikleid käesolevas aastaraamatus.

Marge Rennit: «Ülevaade Eesti alasad käsitleva 18.–19. sajandi reisikirjanduse autoritest» TÜ doktorantide konverentsil 13.05.; «Tartust aastal 1828 keemiaprofessor Friedemann Goebeli silme läbi» 19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumis 05.09.

Loengud

Arvi Haak: «Tartu muinas- ja keskaeg» Tartu Rahvaülikooli giidide koolituse raames 05.11.

Silja Paris: «Näitus kui nähtus» TÜ ajalootudengitele 22.05.; «Näituse loomise printsiibid. Kujundamine» Kõrveküla raamatukogus 15.10.

Eevi Kärdda: «Tähtvere elamurajooni planeerimine ja arhitekt Arnold Matteuse tegevus» Tähtvere linnaosa päeval 13.09.

Astrid Madsen: «Tartu ajalugu» Tartu Kivilinna gümnaasiumis 18.02.; «Hariduselust Tartus 17. sajandil; Tartu 18. sajandi II poolel» Tartu Veeriku koolis 13.03.; «Tartu Ülejõe linnaosa ajalugu» Tartu Linnamuuseumis Ülejõe linnaosa päeval 17.05.; «Tartu ajalugu» Tartu Linnamuuseumis O. Lutsu nim linnaraamatukogu viktoriinist osavõtjatele 03.03.

Artiklid

a) teaduslikud artiklid

Helena Kaldre, Arvi Haak, Mari Lõhmus: «Viljandi Uueveski kalmistu – ühe muistise kahest leidmisest» Viljandi Muuseumi aastaraamatus 2007. Viljandi 2008, lk 112–134.

Tõnno Jonuks, Meelis Friedenthal, Arvi Haak: «Värtnakeder, talisman või nõiaese – märkidega kiviketaskatt Rattama talust» kogumikus «Ilusad asjad. Muinasaja teadus, 21.». Tallinn-Tartu (ilmumisel).

Marge Rennit: «Tartu kirjeldused 18. sajandi reisikirjanduses» kogumikus «Vana Tallinn, XX (XXIV)» (ilmub 2010).

b) populaarteaduslikud artiklid

Arvi Haak: «Ülevaade seminarist «Hilisrauaaja võimukeskustest Läänemere idakaldal»» ajakirjas Tuna 2008, nr 3, lk 150–151.

Eevi Kärdda: «Mida Tartu mäletab ja hindab» ajalehes Tartu Postimees 2008, 5. märts.

Heivi Pullerits: «Eesti muusikateater 125», muusikateatri 125. aastapäeva piduliku etenduse kavaleht Vanemuise teatris; «Helme-Tarvastu konverents. Üks kõne Eesti haritud meestest» raamatus «Helme-Tõrva ajaloo». Tõrva 2009, lk 28–32.

Trükised

«Tartu – minu linn. Arhitekt Arnold Matteuse mälestusi», näituse kataloog, koostaja Eevi Kärkla. Tartu 2008.

Tartu Linnamuuseumi aastaraamat 2008, 14., koostajad Pearu Kuusk ja Ardi Siilaberg. Tartu 2008.

Kuuest postkaardist koosnev postkaardikomplekt, reprodutseeritud: J. Zdekauer, «Tartu tüübid», akvarell, 1830. Akvarellid kuuluvad ERMi kunstikogusse.

Elektroniline väljaanne DVD-l «Meie kodu – Tammelinna. Tammelinna miljööväärtuslik hoonestusala», koostas Liivi Rosenthal, programmeeris ja kujundas Priit Paris, kujundas Joonas Õunapuu.

Konsultatsioonid, ekspertarvamused, retsensioonid ja juhendamised

Muuseumi töötajad on juhendanud kolme Tartu kooliõpilaste uurimistööd, retsenseerinud nelja Tartu Ülikooli üliõpilase bakalaureusetööd ja ühte magistristööd, juhendanud 14 kutsekooli- või üliõpilase praktikumi (TÜ, Tartu Kõrgem Kunstikool, Tartu Kutseõppekeskus, Tallinna Ülikool). Teaduslikke konsultatsioone anti 66 korral.

Osalemine projektides ja koostöö partneritega

Linnamuuseumi juhtimisel viidi koos teiste Tartu muuseumidega läbi kogu maikuu väldanud ürituste sari «Tartu muuseumikuu 2008». Euroopa territoriaalse koostöö programmi raames alustati Eesti, Läti ja Vene piiriülese koostöö projekti ettevalmistamist (tööpealkiri «Keisritee, kultuuritee»).

Läti Valmiera rajooni Dikli valla eestvedamisel tehti koostööd Läti ja Tartu laulupeomuuseumi ühisprojekti käivitamiseks. Arheoloogiaosakond osales partnerina Euroopa Linnuste Ühenduse kavandatud projekti «Cities and Castles» ettevalmistamisel ja taotluse koostamisel. Projektid rahastamist ei leidnud.

Üha olulisemaks on muuseumi erinevates tegevusvaldkondades saanud koostöö teiste organisatsioonidega. Koostöös on sündinud uusi näitusi, täiendatud kogusid, korraldatud üritusi ja teostatud muuseumi turundust. Ühistegevuse arendamiseks uuendas muuseum koostöölepingut teatriga Vanemuine ja sõlmis koostöölepingu kontserte korraldava MTÜga Eesti Muusikute Täiendõppe Keskus (Pille Lille muusikute toetusfond). Muuseum osales järgmistes ülelinnalistes ettevõtmistes: Tammelinna päevad, Ülejõe linnaosa päevad, Tähtvere päevad, Tartu linna päev, hansapäevad, lastekaitsepäev, Tartu kunstikuu, tarkusepäev, Antoniuse õue päevad, jõululinn Tartu, täiskasvanud

õppija nädal ja ettevõtluspäev. Samuti osales muuseum Eesti Vabariigi 90. aastapäeva, Tartu rahu aastapäeva ja küüditamise mälestuspäevade tähistamisel ning muuseumiaasta ettevalmistamisel.

IV. Konverentsid, ettekandepäevad, näitused, üritused ja pedagoogilised programmid

Linnamuuseum

Konverentsid, ettekandepäevad

2.02. peeti Tartu rahu 88. aastapäevale pühendatud konverents «2. veebruar 1988 Tartus. Vastasseis», korraldaja Pearu Kuusk. Ettekanded: Lagle Parek, «Hirvepargist Tartu rahuni»; Viktor Niitsoo, «MRP-AEG võitlustaktika 1988. aasta algul ja okupatsioonivõimude vastutegevus»; Jüri Adams, «Tartu rahulepingu aastapäeva meeleavaldus võrdlevalt teiste Eesti ajaloo oluliste tänavameeleavaldustega»; Andres Mäe, «Kommunikatsioonist Tartu rahulepingu aastapäeva tähistamisel 20 aastat tagasi Tartus»; Rünno Vissak, «Tähenduse tähistamisest ja tähistamise tähendusest»; Üllar Varik, «Mälestusi tänavarahutustest 2.02.1988 Tartus». Konverentsi ettekanded on publitseeritud linnamuuseumi 14. aastaraamatus (2008).

25.03. oli märtsiküüditamisele pühendatud ettekandepäev, esines Andres Kahar loenguga «1949. a märtsiküüditamise ettevalmistamine».

24.10. oli Gustav Mattole pühendatud ettekandepäev seoses näituse «Aateline Suvirändur ja tema kullafond. Gustav Matto pärand Tartu Linnamuuseumis» avamisega linnamuuseumi peahoones. Ettekanded: Piret Õunapuu, «Gustav Matto ja Eesti Rahva Muuseum»; Vilve Asmer, «Gustav Matto fond Eesti Kultuuriloolises Arhiivis»; Aili Vester, «Gustav Matto ja Narva Muuseum»; Ivar Leimus, «Ühest unikaalsest mündist Gustav Matto kogus».

Näitused

a) näitused muuseumis

«Minu Tartule, minu Eestile. Arhitekt Arnold Matteus» (koostaja E. Kärda, kujundaja T. Viiremaid) 22.02.–20.06.; «Kroonuaia kooli laste joonistused» (koostöös Ettevõtlike Daamide Assotsiatsiooniga, kujundaja S. Paris) 13.–17.05.; «Välissoomlaste lood» (Soome videofirma Videohalli koostatud näitus) 11.07.–17.08.; «Põranda all tingimisi. Asjaliku ja asjatu kunsti piiril» (koostöös kunstühinguga Pallas) 10.09.–05.10.; «Elu Emajõel kahel sajandil» (koostöös Tiigi

Näituse «Aateline Suvirändur ja tema kullafond. Gustav Matto pärand Tartu Linnamuuseumis» (koostaja Teesi Kivivare, kujundaja Peeter Paasmäe) avamine 10.10. Tartu Linnamuuseumis. Foto: Joonas Üunapuu.

seltsimajaga) 25.08.–07.09.; «Tartu ja Uppsala ülikooli akadeemilised sidemed läbi sajandite» (koostöös TÜ ajaloomuuseumiga, kujundaja S. Paris) 04.–11.11.; «Aateline Suvirändur ja tema kullafond. Gustav Matto pärand Tartu Linnamuuseumis» (koostaja T. Kivivare, kujundaja P. Paasmäe) 10.10.08–26.04.09.; «Jõulukamber» (koostajad A. Kärner ja E. Kärkla) 05.12.08–12.01.09.

b) väljaspool muuseumi eksponeeritud näitused

«Eesti muusikateater 125» (koostöös teatriga Vanemuine, eksponeeriti teatri ruumides, koostaja H. Pullerits, kujundaja S. Paris) 24.04.–13.06.; «100 ja 10» (koostöös Vanemuise kontserdimajaga, eksponeeriti kontserdimaja fuajees, koostaja H. Pullerits, kujundaja S. Paris) 22.10.08–15.01.2009.; «Tartu rahu» Tähtvere päevakeskuses (koostatud linnamuuseumis 2005) 20.02.–09.04.; «Vahva rätsep» Antoniuse Gildis (koostas A. Kärner, kujundas S. Paris) 29.05.–15.08.; «Härra kindral ja Taaralinna Esimene Kodanik Aleksander Tõnisson» (koostatud linnamuuseumis 2006) Miina Härma gümnaasiumis 21.01.–25.02. ja Lille majas 11.09.–12.10.; «Manu et mente. Käe ja mõistusega» (koostatud linnamuuseumis 2007) Eesti Ajaloomuuseumis 20.12.07–01.04.08 ja Saaremaa Muuseumis 15.05.–16.07.; «Eesti Vabadussõda 1918–1920» (koostatud linnamuuseumis 2003) Tiigi seltsimajas 07.–28.02. ja Tähtvere päevakeskuses 05.–31.12.

Näitus «Eesti muusikateater 125» (koostaja Heivi Pullerits, kujundaja Silja Paris) oli eksponeeritud teatris Vanemuine 24.04.–13.06. Foto: Silja Paris.

Üritused, programmid õpilastele

Seoses linnamuseumis 22.02.–20.06. eksponeeritud näitusega «Minu Tartule, minu Eestile. Arhitekt Arnold Matteus» tehti näituse kuraatori Eevi Kärddla eestvõttel jalgrattaretk «Arnold Matteuse radadel» 18.05. ning kultuurilooline jalutuskäik «Tähtvere elamurajooni planeerimine ja arhitekt Arnold Matteus» 13.09.

17.05. osales linnamuseum koos filiaalidega ülelinnalisel muuseumiööl.

Kooliõpilastele korraldati hulk üritusi: Eesti Vabariigi 90. aastapäevale pühendatud viktoriin 21.02.; käsitöö õpitoad emadepäeva kingituse valmistamiseks 27.04. ja 4.05.; aadlipalee kevadball 23.05.; avalik väitlus hariduse tähtsusest koostöös noorte väitlusklubiga 23.10.; viiel korral Tartu keskajale pühendatud ajalooringi üritused Kersti Kivirüüdi juhendamisel; jõuluprogramm «Jõulud aadlipalees» 14 korral detsembris.

Tartu linna päeval 29.06. toimus linnamuseumi ja selle filiaalide, laulupeomuseumi, linnakodaniku muuseumi ja O. Lutsu majamuseumi korraldamisel üritus «Tartu kodud kolmes sajandis». Linnamuseumi aastapäeval 31.10. esitleti muuseumi uusi väljaandeid

Tartu Linnamuuseumi teise korruse ekspositsiooniruumis korraldatakse alates 2008. aastast päevakajalisi näitusi. Näitus «Jõulukamber» (koostajad Aime Kärner ja Eevi Kärddla) 05.12.08–12.01.09. Foto: Joonas Öunapuu.

Pedagoogilised programmid

Pedagoog Astrid Madsen koostas ja pidas muuseumitunnid teemadel «Vappide ajalugu», «Keskaegne Tartu», «Tartu ajalugu», «Ehitame maja, loome kodu», «Gustav Matto pärand Tartu Linnamuuseumis. Mündid», «Tartu 18. sajandi II poolel», «Tartu Ülejõe linnaosa» ning «Hariduselust Tartus 17. sajandil», õpilastega maaliti Veneetsia peekreid ja Tartu kultuurikihti.

Kahel korral tehti Astrid Madseni juhatusel juturetked linnas teemadel «Toomemägi. Ajalugu ja legendid» ja «Kassitoome – targa kassi muinasjutt». Programmi juht Kersti Kivirüüt juhtis jututuba «Mündid maagiapärimumes» 28.10. ja 30.10.

Oskar Lutsu majamuuseum

Ettekanded

O. Lutsu 55. surma-aastapäeval 26.03. esines gümnaasiumiõpilastele loenguga kirjaniku kaasaegsest A. H. Tammsaarest Tammsaare majamuuseumi juhataja Maarja Vaino; teeõhtul tutvustati kirjaniku tädipoja J. Kimmeli järelhüüet kirjanikule ja dokumentaallavastust «Oskari juures» «Kevade» prototüüpidest.

O. Lutsu «Inderlin» novembris 2008 majamuuseumis. Lavastas Mart Kampus, kujundas Liina Keevallik. Mängivad (vasakult) Tarmo Tagamets, Aita Vaher ja Kaia Skoblov. Foto: Valdur Rosenvald.

Näitused

Tartu Kunstikooli õpilaste tööde maalinäitus aiapäevadel 27.05. ning «Tamme-linn ja sport» (koostaja L. Rosenvald, kujundaja J. Õunapuu) 19.09.–30.10.

Etendused, kontserdid

O. Lutsu reisivestete ja päevikute ainetel valmis etendus «Inderlin», mida esitati kuuel korral novembri algusest kuni aasta lõpuni. Dramatiseeringu autor ja lavastaja oli Mart Kampus, kujundaja Liina Keevallik, esitasid Tarmo Tagamets, Aita Vaher ja Kaia Skoblov. Näidendi dramatiseerimist, lavastamist ning proovide tegemist toetasid Eesti Kultuurkapital ja Tartu Kultuurkapital.

Kutseliste näitlejate kõrval esinesid kooliteatrid: Tartu Tamme gümnaasiumi õpilased esitasid 16.05. ja 27.05. vabaõhuetendust «Pärijad», 27.05. «Armastusega sokid» ning «Kevade» ainetel loodud muusikalavastust «Pildikesi koolipõlvest»; Mart Reiniku gümnaasiumi õpilased etendasid 16.05. «Nukitsameest».

01.06. toimus lastekaitsepäeva kontsert, kus esines Helin-Mari Arder & Trio; 27.05. oli H. Elleri muusikakooli õpilaste viiulikontsert.

O. Lutsu 121. sünniaastapäeva tähistati 07.01. filmiprogrammiga «Kuidas tuli «Kevade»».

O. Lutsu «Nukitsamees» Mart Reiniku gümnaasiumi näitetrupi esituses muuseumi aiapäevadel 16.05. Foto: Liivi Rosenvald.

Üritused

O. Lutsu muuseumi aiapäevadel 16.–27.05. viidi põhikoolide õpilastele läbi aiandus- ja kunstiprojekt «Tootsi peenar Kiire saapas», ringmängupäev lastele, kaunite kunstide päev, perede pärastlõuna, jutupliiatsitunnid nooremale koolieale ja koomiksiõpikoda.

17.05. oli muuseumiöö noortele «Öö, kos ulgub asju».

Tammelinna päevadel 19.–20.09. korraldati muuseumis järgmised üritused: vestlusring ja slaidiprogramm sportlike tammelinlastega; öökino aias – Rein Lepiku film «Eestimaa – imeline lihtne maa»; aiaõpikojad – liivapiltide, kangast lillede, sügiskompositsioonide jm valmistamine ning loodusmaterjalidega kübarakaunistamise võistlus erinevatele vanuserühmadele.

Näituse «Tammelinna ja sport» põhjal viidi 28.10. läbi sügise koolivaheaja sporditeemaline viktoriin ning 30.10. esitleti DVD-d «Meie kodu – Tammelinna». 05.12. ja 12.12. toimusid adventiprogrammid «Laulame ühiselt erinevate maade jõululaule».

Pedagoogilised programmid

18.06. peeti mängutund «Murumuna tark sumadan». Liivi Rosenvald juhendas 12 korral draamalugusid «Lapsepõlvlood» ja ühel korral «Nukilugu»; kokku 11 kor-

Maikuu toimunud O. Lutsu muuseumi aiapäevadel viidi põhikooliõpilastele läbi aiandus- ja kunstiprojekt «Tootsi peenar Kiire saapas», fotol selle värvikas tulemus. Foto: Pia Paris.

ral viidi läbi õpikodasid «Seda rehkendust ei tohi sa Imelikule näidata!», «Kes laskis parve põhja?», «Tootsi mitu nägu» ja «Rõõm». Toimusid muuseumitunnid «Oskar Lutsu elust ja loomingust», Tootsi taskud» ja «Filmitund Lutsu teoste näitel».

28.02.–14.03. oli võistkondlik emakeelemäng 4.–6. klassile «Nööbid on ära!».

Laulupeomuuseum

Näitused

«Richard Ritsing ja laulupeod», tähistamaks koorijuhi 105. sünniaastapäeva (koostaja H. Pullerits, kujundaja S. Paris), 22.03.–05.05.; «Pitsid siit ja pitsilised seal, veimevakast tänaseni» (koostöös Tartu Käsitööklubiga) 16.05.–15.06.; «Tsaari-Venemaa pildid» (Tampere muuseumist deponeeritud fotonäitus) 18.06.–28.09.; «Fotod laulvast revolutsioonist», Soome fotograaf Erkki Raskineni fotod, 30.10.–21.12.

Kontserdid

Eesti Vabariigi 90. aastapäevale pühendatud kontserdiprogramm «Eesti keeles, eesti meeles», Aarne Saluveeri tütarlastekoor, 23.02.; «Laulge kaasa» avalik

Pargi avamine suurejoonelise rahvapeoga laulupeomuseumis 16.06. Esiplaanil (vasakult) riigikogu liige ja Tartu Kultuurkapitali esimees Helmer Jõgi, maaülikooli rahvakunsti ansambli Tarbatu kunstiline juht Jaanus Randma, Tartu linna peaarhitekt Urmas Kruuse ja Vanemuise Seltsi esinaine Illi Maret Uuk allkirjastasid Tartu Kultuurkapitali juurde loodud Lauupeo Sihtkapitali asutamislepingu. Foto: Joonas Üunapuu.

lindistus 07.06.; esimese advendi kontsert, kus esines Poola rahvamuusikaansambel Male Slovianki, 30.11.; lastekaitsepäeva võistulaulmine 01.06.; heliplaadi «Vanad head lastelaulud» esitlus 7.11.

Üritused

Enn Säde filmide «Leelod» ja «Tuulepealsed leelod» esitlus autori kommentaaridega 16.02.; emakeelepäeva tähistamine koostöös Vanemuise Seltsiga 15.03.; kohtumine Kaarel Tarandiga ja filmi «Laulev revolutsioon» esitlus 24.04.; ümarlaud Tartu vähemusrahvuste seltsidega 20.02.; laulupeomuseumi pargi avamine ja J. V. Jannseni sünniaastapäeva tähistamine rahvapeoga 16.05.; Ülejõe linnaosa päevad koostöös Tiigi seltsimaja ja Vanemuise Seltsiga 16.-17.05.; heliloojate Kappide päev (A. Kapi, E. Kapi ja V. Kapi sünniaastapäeva tähistamine) koostöös Vanemuise Seltsiga 25.09.; L. Koidula luulevõistluse kohalik eelvoor 20.11.; L. Koidula näidendite võistluse avaüritus 01.12.

Väntorelikontsert linnakodaniku muuseumi õuel 18.07. Tartu hansapäevadel Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi korraldusel. Foto: Kristi Musteikis.

Pedagoogilised programmid

Õpilastele korraldati õpituba «Elu Jaama tänaval 150 aastat tagasi», temaatiline programm «Gustav Ernesaks 100» ja jõuluprogramm «Jõuludeks kaupmehehännale külla» ning orienteerumismäng pargis.

19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseum

Ettekanded, loengud

Temaatiline loengusari «Õhtukõnelused romantismist», kõnelejad: Liina Lukas, «Novalis. Sinist lille otsimas», 31.10.; Ljubov Kisseljova, «Puškini elu ja looming. Kurbuse ilu. Puškin ja Tartu», vene romansse esitas Natalja Troshina, 07.11.; Ave Matteus, «Barbara Juliane von Krüdenerist» 21.11.; L. Lukas, «Goethe ja «Faust»» 12.12.

19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumi 15. aastapäeva tähistamine ettekandepäevaga 05.09., esinesid: Kaia Lehari, «Paiga tähendusest»; Leila Pärtelpoeg, «Tähtsusetutest detailidest»; Marge Rennit, «Tartust aastal 1828 keemia-professor Friedemann Goebeli silme läbi».

Kohtumine luuletaja Doris Karevaga 15.02. linnakodaniku muuseumis. Foto: Kristi Musteikis.

Näitus

«Mängutoosid Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi kogudest» 11.07.–28.09.

Üritused

Kohtumine luuletaja Doris Karevaga 15.02.; Piret Pääri jutuvestmised «Klaasist muuseum» 05.09. ja «Muinasjutud» 04.12.

Kohtumine külalistega – Mentzendorfi majamuuseumi tutvustus (Riia Ajaloo- ja Meremuuseumi filiaal) 28.01.

Kontserdid

Kevadkontsert «Kevade kutse», esines Tartu Üliõpilasselgakoos 04.04.; vändorelikontsert Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi korraldamisel hansapäevade raames 18.07.; regilaulutoad neljal korral septembrist kuni detsembrini TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurikorralduse üliõpilase Karmen Puidaku algatusel ning Jüri Metssalu ja ansambli Sinimaniseele eestvedamisel.

Pedagoogilised programmid

Peeti muuseumitunnid «Vürtsid ja ürdid», «Bürgeripere jõulud», «Lihavõtted» ja «Värviline muuseum». Kolmel korral juhendati laste ja täiskasvanute jõulutöötubasid ülelinnalise jõulukuu raames.

Tartu City Museum in 2008

Summary

The year 2008 was a year for making an analysis of the work of past years, for drawing conclusions and planning the future activities. For the Song Festival Museum, which had been completed at the end of 2007, it was the year of settling in; for the whole City Museum the key word of the year was “extension”, which would enable to create a more visitor-friendly environment and develop the memory institution. During the year numerous meetings and discussions were held in order to work out a new development plan for the museum for the years 2009–2013, as well as the general concept for the new permanent exposition. New trends require changes – according to the needs of modern museum work and the necessities of our museum the structure was rearranged, which also brought about changes in the museum staff.

Besides all that the museum carried on with its everyday work – exhibitions were staged, publications were compiled, collections were arranged and inventoried, new educational programmes were elaborated and various events were organized. Research activities at the museum also continued: a conference dedicated to the anniversary of the Tartu Peace Treaty was held, as well as numerous lecture days both at the City Museum and its branches. Five scientific articles and twelve popular-scientific ones were written, fourteen papers and twenty-nine lectures were delivered. The museum collections increased by 5 257 museals, 70% of which was made up by the archaeological collection. Interesting exhibitions continued to be staged. Throughout the year six new exhibitions were put on and twenty-four external ones were hosted. The exhibition by our curator Eevi Kärkla entitled “Tartu – my home town. Architect Arnold Matteus” participated in the Museum Rat competition organized by the Ministry of Culture, where it was awarded a special prize for an interesting viewpoint and graphic design. In the main building of the City Museum a room for conducting museum classes was completed.

Cooperation with other organizations has acquired more and more importance in the museum’s different spheres of activity. This cooperation has yielded new exhibitions, increased collections, interesting events and marketing activities. In order to develop joint activities, the museum concluded a cooperation contract with theatre *Vanemuine* and Pille Lill Music Fund, which

organizes concerts. The museum also participated as a partner in several city undertakings.

The Song Festival Museum settled in, found its audience and several cooperation partners for future projects. Visitors from Tartu to Saaremaa Island interested both in song festivals and theatre activities have found their way to this beautiful building and park, and so have people from abroad, who are interested in Estonia.

The 19th-Century Tartu Citizen's Home Museum organized programmes of thematic evenings, which were more than ever targeted at adult visitors.

Oskar Luts Home Museum continued their popular Garden Days as well as Days of Tamme District. Due to the active work of curator Liivi Rosenvald the museum has become, besides introducing the beloved writer's life and work, the museum of the local community of Tamme district.

Throughout 2008 the Tartu City Museum (including its branches) was visited by 24,460 people: 6599 of them visited permanent and temporary exhibitions in the main building at 23 Narva Road, 2796 – O. Luts Home Museum, 2009 – the 19th-Century Tartu Citizen's Home Museum, 4503 – the KGB Cells Museum, and 8553 – the Song Festival Museum. Estimably, the number of people visiting the permanent exhibition about the history of town governing at the Tartu Tourism Information Centre in Tartu Town Hall amounted to 12,000.

Tartu Linnamuuseumi kogude juurdekasvust 2008. aastal

Teesi Kivivare

Tartu Linnamuuseumi kogude täiendamise aluseks on muuseumi põhimäärus ja kogumispoliitika. Esimene neist määrab kogumissuunad, teine kogude täiendamise strateegia. Aastati on kogumise prioriteedid lähtunud muuseumi arengukavast, teadustöö teemadest ning eksponeeritavatest näitustest.

Linnamuuseum koos oma nelja filiaaliga moodustab ühtse terviku. Et 2007. aastal avati uus filiaal – Tartu Lauupeomuseum –, kasvas muuseumi põhifond 2008. aastal oluliselt laulupidude ajalugu kajastava materjali toel.

Koguarvult suurenes linnamuuseumi põhifond 2008. aastal 5257 eksponaadi võrra, sellest ligi 70 protsenti moodustab arheoloogiakogu täiendus. Iseloomustamiseks muuseumi tulmet möödunud aastal, on välja toodud Tartu ajaloo seisukohalt olulisemad esemed või esemete rühmad kogude kaupa.¹

Ajalooline kogu

Kultuurilooliste esemete kogu täienes mitme huvitava kollektsiooni ja üksik-esemega (juurdekasv aasta jooksul oli 201 eset).

Muuseumi seisukohalt on oluline, et esemetega kaasneks võimalikult täpne valmistamis- ja kasutuslugu ehk legend. Tartus elav Ilmar Koppel on aastakümneid kogunud ja uurinud kultuuriloolisi esemeid. Tema meelisteemaks on sõjaajalooline materjal ja vormiriided. 2008. aastal ostis linnamuuseum temalt ajavahemikus 1893–1990 Eestis kasutusel olnud tuletõrje vormiriide ja töövahendite täieliku kogu, samuti aastatel 1935–1940 ja 1941–1944 kasutusel olnud Eesti Vabariigi politseikonstaabli suvemütsi ja vormikuu (TM 3162: 1–9). Viimased kuulusid Elmar Lepitsale, kes töötas konstaablina Petserimaal. Vorm on väga haruldane, kuna inimesed ei julgenud nõukogude võimu ajal Eesti Vabariigi tunnismärkidega esemeid säilitada, eriti veel politseiga seotuid.

Tartlastega seotud esemeline materjal (majapidamistarbed, köögi- ja elutoasisustus, tööriistad, mänguasjad, riided, dokumendid ja fotod) on väärtus-

¹ Eraldi artiklis käsitleb Eevi Kärkla foto- ja arhiivimaterjale, mis on kogusse laekunud repressseeritute annetustena. See materjal on linnamuuseumi 2001. aastal asutatud filiaali, KGB kongide muuseumi uurimisobjektiks.

Eesti Vabariigi politseikonstaabli suvemütsi ja vormikuube demonstreerib linnamuuseumi töötaja Joonas Ōunapuu. Foto: Peeter Paasmäe.

Eesti Vabariigis kasutusel olnud tuletõrje vormiriietus linnamuuseumi töötaja Joonas Ōunapuu seljas. Foto: Peeter Paasmäe.

lik täiendus muuseumi kogule. 2008. aastal jõudis muuseumi tartlasele Viktooria Rängelile kuulunud isiklikke esemeid (TM 3141: 1–61). V. Rängel lõpetas Tartu ülikooli arstiteaduskonna 1946. aastal ning töötas teadlasena stomatoloogia erialal Tartus.

Üksikesemetest on huvitavamad need, mille päritolu ja kasutamise andmed on teada. Täpse teabega on aidakaal (TM 3137), millel on kiri: Sattelberg. Tartus, Lossi t. 4, 1937. a. Kaalu juurde kuuluvad erineva raskusega vihid. Eduard Sattelberg ostis 1917. aastal G. Petersoni lukksepa- ja kaalutõõstuse Tartus Lossi t 4.

Hästi säilinud ahjukahli kohta (TM 3129) annab kogu teabe sisselöödud tempel: J. J. LUNIN / DORPAT / BEI RATHSHOF. Tempel viitab sellele, et kahhel on valmistatud Tartu kaupmehe Ivan Lunini 1781. aastal Raadi mõisa asutatud tellis- ja kahhelkivi tootmise ettevõttes.

Korralikult säilinud etikettidega alkoholipudelitelt saame teada, et nendes villitud jooki valmistati aastatel 1920–1930 Tartu Ōlletehases, Tartu Peenviina- ja Veinitehases ning AS Tartu Aiavilja Ōhisuses.

Mõnikord säilitab perekond lähedasele inimesele kuulunud esemeid aastakümneid, enne kui otsustab need muuseumile kinkida. Nii jõudis 2008. aastal fondi tartlasele Anna-Alviine Koplusele (eluaastad 1871–1956) kuulunud plüüsmantel (TM 3173), mis on tellitud Tartu rätsepalt 1918. aastal. A.-A. Koplus pidas koos oma tütreaga Tartus Rööutli tänaval raamatupoodi.

Tartus tegutsevate või ka juba tegevuse lõpetanud asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide kohta on linnamuuseum kogunud materjali alates muuseumi loomisest. Aastatel 1950–1970 on asutused perioodiliselt muuseumile tasuta üle andnud oma toodangu näidiseid, kroonikaalbumeid ja suveniire. Tänapäe-

Tartu Õlletehase, Tartu Peenviina- ja Veinitehase ning AS Tartu Aiavilja Ühisuse 1920.–1930. aastatel kasutatud klaaspudelid. Foto: Peeter Paasmäe.

val on koostöö keerulisem, annetusi tehakse harva.

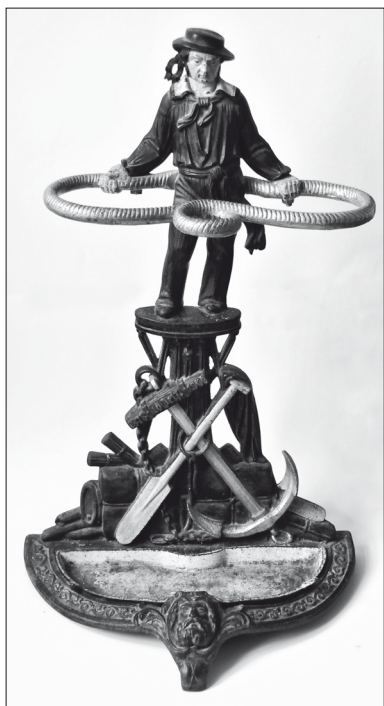
2008. aastal tähistas AS Estiko 90 aasta möödumist tehase asutamisest. Juubeliüritusel 9. oktoobril sai muuseum kingituseks praeguse toodangu näidiseid – kilekotte ja kamme (TM 3169: 1–3). Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi ajast on esindatud Tartu vangla (TM 3128: 1–10) ja turvafirma Falck (TM 3121: 1–4); mõlemast annetati 2008. aastal valvuri vormiriided.

Nõukogude perioodi meenutavad ajastule iseloomulikud Tartu Sõjaveteranide Klubi materjalid. Esemekogu täiendasid rinnamärgid, medalid ja embleemid (TM 3110: 41–46) ning arhiivkogu kroonikaalbumid, külalisteraamatud, teatmikud, rindesõprade päevade reklaamvoldikud ja õnnitluskaardid Nõukogude armee aastapäeva puhul (TM 3110: 1–40). Esemed saadi klubi liikme Anna Kullmanni kaudu, kes on Nõukogude Liidu kangelase Leen Kullmanni õde.

Samast perioodist pärineb ka koolimööbel: laud ja pink, mis olid kasutusel 1970. aastatel Tartu Miina Härma nimelises gümnaasiumis (tollal Tartu II keskkool) (TM 3142: 1–2).

Arhiivimaterjalid

Arhiivimaterjalide kogusse kuuluvad Tartu-ainelised käsikirjalised ja trükitud materjalid, sh kuni 1930. aastate lõpuni välja antud Tartuga seotud raamatud

Viktooria Rängelile kuulunud vihmavarjuhoidja.
Foto: Peeter Paasmäe.

(juurdekasv aasta jooksul oli 334 nimetust).

2008. aastal võeti vastu mitu huvitavat käsikirja. Jaan Vahlbergi 1987. aastal kirja pandud elulookirjeldus (TM 3159) pakub huvi selle poolest, et J. Vahlberg töötas aednikuna Eesti Vabariigi riigimehe Jaan Tõnissoni juures. Hiljuti manalateele lahkunud teatrikunstnik Meeri Säre on aastatel 2005–2007 kirja pannud oma meenutused Tartu Mänguasjamuuseumi sünniloost (TM 3136).

Organisatsioonide, klubide ja ühingute materjalile lisandus skautide ja gaidide organisatsioonide tegevust kajastav dokumentaalne materjal, mis annab ülevaate eesti skautlusest võõrsil Nõukogude okupatsiooni aastatel, sh koguteos «Eesti skautlus viiskümmend aastat» (1962) ning gaidide ja skautide erinevate kokkutulekute laulikuid (TM 3165: 1–17). Nimetatud organisatsioonide esemelise materjali andis lin-

namuuseumile 2007. aastal üle Rootsis elav väliseestlane Heiner Erendi.

Tartu Vabatahtliku Tuletõrjehingu kohta on laekunud dokumendid ühingu kauaaegse tegevliikme Eduard Türmi kaudu (TM 3155: 1–23).

Haruldased on antiigipoest ostetud poliitilised plakatid, näiteks valimisplakat «Eesti Töötava Rahva Liidu toetuseks» 1940. aastast (TM 3138) ja satiiriline plakat «Mispärast Euroopa võidab?» 1940. aastatest (TM 3088), ning postmark (TM 3154), millel kujutatud Baltimaade jagamist Hitleri ja Stalini vahel.

Omaette osa 2008. aastal laekunud arhiivkogu materjalidest moodustavad Tartuga seotud raamatud ja kalendrid. Neist vanim on «Ma-rahva kalender» 1858. aastast (TM 3119: 1).

Fotokogu

Fotokogusse lisandus 2008. aastal 924 fotot. Laekunud üksikfotodest väärivad märkimist mõned esinduslikud ja hästi säilinud 1920.–1930. aastate grupifotod: Eestimaa Autojuhtide ja Mototehnikute Ühingu Tartu osakonna juhatus 1932. aastal (TMF 1257), Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaa-

siumi 5. lennu album 1935. aastast (TMF 1278), Tartu Eesti Majanduse Ühisuse liikmed Võru tänava alguses asunud ühisuse kaupluse ees 1930. aastatel ja Tartu maavalitsuse ametnikkond maavalitsuse maja ees Promenaadi, Aleksandri ja Kauba tänava ristmikul 1927. aastal (TMF 1285).

Vastavalt kogumispoliitikale jäädvustatakse muuseumi olulisemad sündmused ja üritused ning pildistatakse Tartu kesklinna uute või renoveeritud hoonete sise- ja välisvaateid või muid linnaobjekte ja -sündmusi tulenevalt fotokogu hoidja pikemaajalisest tööplaanist ja muuseumi rahalistest võimalustest. Suuremate kogudena võeti vastu fotod Tartu Lauulupeomuseumi avamisest 19. oktoobril 2007 (TMF 1294: 1–66) ning linnamuuseumi üritustest ja muuseumis aasta jooksul eksponeeritud näitustest (TMF 1280: 1–28, TMF 1270: 1–276).

Tartu linnas toimunud üritustest on jäädvustatud Johan Skytte ja Juri Lotmani ausamba avamine 2007. aastal, Tartu Ülikooli 375. aastapäeva üritused, Tigutorni ning hotelli Dorpat ehitustööd 2007 ja ökomess «Elukvaliteet 2007» Tartu messikeskuses (TMF 1291: 1–256).

Tartu linna plaanipärase pildistamise tulemusena laekusid fotokogusse Ülejõe linnavaated, fotod Tartu monumentidest, skulptuuridest ja mälestusmärkidest ning Kastani t 38 asuva trükikoja Greif tootmisruumidest ja trükiseadmetest (TMF 1292: 1–60).

Kunstikogu

Kunstikogu täienes nelja eksponaadi võrra. Herman Heinla 1956. aastal Inta vangilaagris valminud akvarelljoonistuse kinkis muuseumile kunstniku tütar Imbi Käsper (TM 3107: 1).

Increase of collections at the Tartu City Museum in 2008

Teesi Kivivare

Summary

The supplementation of collections at the Tartu City Museum has been based on the museum statute and collection policy. The priorities of collection work proceed from the museum's development plan, research topics and exhibitions staged at the museum. The museum with its four branches constitutes a whole. The new branch that was opened in 2007 – the Tartu Song Festival Museum – considerably increased the collections in 2008, adding to them materials about the history of song festivals.

In 2008 the basic collection of the Tartu City Museum increased by 5 257 museals, 70% of which was made up by the archaeological collection. Within this period the collection of cultural-historical items obtained 201, the collection of archival materials – 334, the photographic collection – 924 and the art collection – four museals.

Lisandusi Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogule 2008. aastal

Arvi Haak

Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogus talletatakse Tartu linna piirides korraldatud arheoloogilistel uuringutel kogutud leide. Kuna viimastel aastakümnetel teaduslikust huvist lähtuvaid kaevamisi Tartus korraldatud pole, on kõik viimase aja leiud pärit mitmesuguste vanalinnas tehtavate mullatöödega seotud päästekaevamistelt ja järelevalvetöödelt. Selliste tööde põhjuseks võib olla uute hoonete rajamine või vanade korrastamine, kommunikatsioonide ehitus või uuendamine jne. Seega määrab kavandatav uusehitus kaevamiste ulatuse, see omakorda ning uuritava ala leiurohkus aga selle, millisel määral täieneb muuseumi arheoloogiakogu.

Siinkohal tuleb rõhutada, et väljakaevatud leiud tavaliselt kohe samal aastal muuseumisse ei jõua, sest suurte leiuhulkade korrastamine, konserveerimine ja nummerdamine nõuab omajagu aega. Enne vastuvõtmist järgneb nimetatud töödele ka muuseumipoolne kontroll, mis võib samuti mitmesugustel põhjustel edasi lükkuda (nt kui osa leide on konserveerimisel või leiunimekirja pole lõpetatud).¹

2008. aastal võeti linnamuuseumi arheoloogiakogus arvele 13 leiukogu, kus oli kokku 7208 eset. Need pärinesid aastatel 1998–2006 tehtud kaevamistelt ja järelevalvetöödelt, mille kohta on üle antud ka kaevamisdokumentatsioon (aruanne koos jooniste, fotode ning leiunimekirjaga). Järgnevalt iseloomustan kogutud materjali piirkondade kaupa.

Keskaegse linna territooriumil toimunud väikesemahulistelt kaevamistelt pärineb neli leiukogu. Munga t 10 / Jaani t 2 hoone keldrites² selgitati 1998. aastal hoone ehituslugu ning uuriti Põhjasõja aega dateeritud kultuurkihti, kust kogutud leiumaterjal pärineb ajavahemikust 16. sajandist 18. sajandi alguseni (TM 3131 / A-106). Märkimisväärne leid sellelt objektilt oli kuus üksteise sisse asetatud vasesulamist nõud, mis võeti arvele juba 1998. aastal. Lisaks nendele koguti savinõude kilde, ahjukahlite katkeid ning mõned savipiipude tükid.

¹ 2007. aastani võeti Tartu Linnamuuseumis arheoloogilised leiud arvele alles nende teadusliku kirjeldamise järel, mis pikendas vastuvõtmisele kuluvat aega veelgi. 2007. aastast alates piirdub muuseum omapoolse kohalolekukontrolli e inventuuriga, kogude terviklikust inventeerimisest loobuti.

² Peeter Piirits. Väikesemahulised arheoloogilised kaevamised Tartus Munga tn. 10 / Jaani tn. 2 keldris. Tartu 1998. (Käsikirja Tartu Linnamuuseumis)

Haigete või laste toitmiseks kasutatud tilaga savinõu Hugo Treffneri gümnaasiumi krundilt. TM A 106: 212. Foto: Arvi Haak.

Majoolikat 17. sajandi lõpu – 18. sajandi I poole jäätmeaugust Kүүitri t 1 kaevandis. TM A 162: 51, 52, 53, 50, 79, 78. Foto: Arvi Haak.

Klaasnõude katked Kүүitri t 1 kaevandist. 1, 3, 4, 5, – 17. sajandi lõpu – 18. sajandi I poole jäätmeargust; 2 – kaheksakandilise peekri katke 16. sajandi jäätmekasti pealsest täitekihist; 6 – nupp-peekri katke 16. sajandi jäätmekastist. TM A 162: 80, 106, 82, 83, 81, 107. Foto: Arvi Haak.

Hugo Treffneri gümnaasiumi rekonstrueerimisel uuriti 1998. aastal veebruarist aprillini kaht keldriruumi.³ Varasemad kogutud leiud pärinesid säilinud hoonetest varasemast kihistusest, mis dateeriti 14.–15. sajandisse. Uuriti ka üht jäätmekasti, millest saadud leiud dateeriti 15. sajandisse. Leiumaterjal (A-106) oli linnakaevamistele tüüpiline: savinõude killud, ahjupottide ja kahlite katked, mõned nahkesemed (peamiselt jalatsite katked), pisut puitesemeid. Haruldasemate leidudena võib esile tuua tilaga poti, mida arvatavasti kasutati haigete või väikelaste toitmiseks⁴, samuti leiti kalorifeerahju soojusavaga tellise katked.

Uspenski apostliku õigeusu kirikus toimunud arheoloogilised uuringud 2005. aastal⁵ seoses kiriku põrandate vahetamisega. Leiti keskaegne maakividest ja tellistest laotud müür, mis arvatavasti on keskaegse dominiiklaste kloostrikiriku põhjasein. Leiumaterjali hulgas (TM 3177 / A-140) on keskaegse kiriku ehitusdetalle (võlvi- ja profiltellised, põrandaplaadi katke) ning täitekihist kogutud 16.–18. sajandi esemeid: savinõude ja ahjukahlite kilde ja savipiipude katkeid.

³ Peeter Piiirts. Arheoloogilised kaevamised Tartus Hugo Treffneri Gümnaasiumi keldris (veebruar – aprill 1998. a.). Tartu 1998. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

⁴ Erki Russow. Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil. Tallinn 2006, lk 95.

⁵ Andres Tvaari. Arheoloogilised uuringud Tartu Uspenski Apostliku Õigeusu kirikus 2005. aastal. Tartu 2005. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

Keskaegset keraamikat Hansakvartali 2003. aasta kaevandist. TM A 126: 1940, 1900, 1344, 1758, 2400, 1744, 1805, 1750, 1912. Foto: Arvi Haak.

2006. aastal toimusid arheoloogilised uuringud Kүүtri t 1 fuajees⁶, kuhu rajati Athena keskuse keldriruumid. Kaevamistel avastati 17.–18. sajandisse dateeritud jäätmeauk, mis sisaldas arvukalt tolleaegseid klaas-, fajanss- ja portselannõude katkeid, ning 16. sajandi esimese poole leide sisaldav jäätmekast, kust saadi mitmeid klaas- ja puitnõusid, mõned tervemad savinõud, arvukalt nahkesemete katkeid ning mõned tekstiilileidud. Viimastest võib esile tuua kootud mütsi. Varasemad ladestused sellel alal pärinesid aga 13. sajandist.

Hoopis enam on toimunud mitmesuguseid järelevalvetöid vanalinnas paiknevate torustike uuendamisel. Mõnikord pole seejuures varasemaid ladestusi kahjustatud, mistõttu pole kogutud ka leide. Sagedamini on mõningaid leide siiski üles võetud. Lutsu tänaval⁷ uuriti 2003. aastal sademeveekanaliseerimise kaevude rajamiseks tänavakihte ja tänavapõhjaserval leiti keskaegne palksilutis. Leiumaterjali põhjal on varaseim uuritud kiht kujunenud 13.–14. sajandi vahetusel. Munga tänaval⁸ koguti 2005. aastal mõned varauusaegsed leidud täitekihhist. Kүүni tänaval Raekoja platsi ja Poe tänavaga vahel rajati 2005. aastal

⁶ Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilistest uuringutest Tartus Kүүtri 1 hoones 2006. aastal. Tartu 2007. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

⁷ Liina Pärnamäe, Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilise järelevalvest Tartus Lutsu tänaval sadeveekanaliseerimise ehitusel 2003. aastal. Tartu 2003. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

⁸ Rivo Bernotas, Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilise järelevalvest Tartus Munga tänaval 2005. aastal. Tartu 2005. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

Relvastuse ja ratsavarustuse katkeid Hansakvartali 2003. aasta kaevandist. TM A 126: 375, 2058, 250, 1709, 1248. Foto: Arvi Haak.

vee- ja kanalisatsioonitorustike renoveerimiseks kaks kaevist.⁹ Kaevise profiilis paljandunud kultuurkihist saadi joonornamendiga savinõukild ning nahkjalatsi katked (TM 3181 / A-155). Raekoja platsil rajati 2005. aastal veetorustike renoveerimiseks seitse väiksemat kaevist¹⁰, kust leiti keskaegsete kivehitiste ja linnamüüri jäänuseid, kolmes kaevises jõuti ka 13.–14. sajandi kultuurkihini. Viimane dateeriti varakivikeraamika kildude põhjal, lisaks nendele leiti barokse ahjukahli katke ning mõned nahatükid (TM 3178 / A-148).

Magasini tänaval satuti vee- ja kanalisatsioonitorustike uuendamisel 2005. aastal järelevalve käigus¹¹ kolmele luustikule, mis seostati keskaegse Nikolai õigeuskirikuga. Samuti leiti 17. sajandi pottsepatöökoja jäätmeid¹² ning kiht puhast pottsepasavi. Leiumaterjali hulgas (TM 3182 / A-145) oli lisaks praaknõudele ka keskaegse dominiiklaste kloostrikirikuga seostatud profiiltellis.

⁹ Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilisest järelevalvest Tartus Küüni tänaval vee- ja kanalisatsioonitrasside renoveerimisel 2005. aastal. Tartu 2005 (Käikiri Tartu Linnamuuseumis)

¹⁰ Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilisest järelevalvest Tartus Raekoja platsil vee- ja kanalisatsioonitrasside renoveerimisel 2005. aastal. Tartu 2005. (Käikiri Tartu Linnamuuseumis)

¹¹ Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilisest järelevalvest vee- ja kanalisatsioonitrasside renoveerimisel Tartus Magasini tänaval 2005. aastal. Tartu 2005. (Käikiri Tartu Linnamuuseumis)

¹² Pottsepatöökoja kohta vt Andres Tvauri, Romeo Metsallik. Tartu pottsepa Johann Rehni töökoja (umbes 1684–1708) toodang. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat, L. Tartu 2007, lk 159–197.

Ulatuslikumad uuringud toimusid 2006. aastal Poe tänaval¹³, kus kanalisatsioonitorustiku rajamisel paljandusid keskaegse linnamüüri, selle nurgatorni – nn Pasatorni – ning mitmete kivihoonete vundamendid, samuti mitmed palkkonstruktsioonid, mille hulgas vähemalt kaks jäätmekasti, ning eriaegsed palkidest ja maakividest tänavasillutised. Leiumaterjalist (TM 3185 / A-160) pärineb varasem osa 13.–15. sajandi kultuurkihist, arvukam osa aga Liivi sõjaga seostatud rusukihist. Linnakaevamistele tüüpiliselt oli valdav osa leiumaterjalist savinõude killud. Huvitavamatest esemetest võib mainida 16. sajandi II poolest pärinevat kätepesunõu katket, pronksist spiraalsõrmust ja kaunistatud nahkjalatsit.

Eeslinnas korraldatud uurimistöödest on suuremahulisemad 2003. aasta kaevamised Hansakvartalis¹⁴. Kaevamisi juhatanud V. Sokolovski hinnangul pärines arvukas leiumaterjal suuremas osas keskaegse linna alalt, kuhu see oli väidetavalt toodud 17. sajandil seoses muldkindlustuste rajamisega.¹⁵ Rikkalikus leiumaterjalis (TM 3186 / A-126) esineb arvukalt keskaegseid leide, kuid enamik on tõenäoliselt pärit 16.–17. sajandist. Esile võib tuua mitmeid käsitööle viitavaid leide (nahanuga, puuri katke, tiiglid, mitmed nõelad ja sõrmkübarad, vase- või pronksisulamist ehted), aga ka relvastusega seonduvaid leide (ammulaad, musketihark).

Emajõe vastaskaldal tehti järelevalvet Narva mnt 25 ühiselamu veetorustiku paigaldamisel.¹⁶ Lisaks Teises maailmasõjas hävinud hoonete rusudele jõuti uurida 17. sajandi täitekihti ning 16. sajandi II poolel ladestunud kultuurkihti, millest koguti savinõukilde, nahkjalatsite katkeid ning saadi ka kasetohust vaka katke (TM 3180 / A-151).

2006. aastal jätkus ka Püha Jüri kalmistu uurimine¹⁷ Tuule tänaval. Teatavasti oli selles piirkonnas keskajal kaak ning oletatud on ka keskaegse kalmistu olemasolu. Välja puhastati 38 tervikuna või osaliselt säilinud luustikku, millest 17 olid panustega. Leitud ehete hulgas oli sõlgi, sõrmuseid ja helmeid, samuti oli surnutele kaasa pandud 17.–18. sajandi münte. Kogutud panuste põhjal olidki surnud uuritud alale Narva maantee ääres sängitatud 17. sajandi II poolel või 18. sajandil.

¹³ Andres Tvauri, Rivo Bernotas. Aruanne arheoloogilisest järelevalvest Tartus Poe tänaval kanalisatsioonitorustiku ehitusel 2006. aastal. Tartu 2006. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

¹⁴ Vladimir Sokolovski. Aruanne arheoloogilistest uuringutest Tartu Hansakvartalis 2003. aastal. Tallinn 2004 (Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis)

¹⁵ Vladimir Sokolovski. Aruanne arheoloogilistest uuringutest, lk 61; vt ka Eero Heinloo. Keskaegne Tartu Riia-eeslinn ehitusjäänuste põhjal. – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat, 13. Tartu 2007, lk 65–76.

¹⁶ Andres Tvauri. Aruanne arheoloogilistest uuringutest Tartus Narva mnt 25 veetorustiku paigaldamise juures 2003. aastal. Tartu 2003. (Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis)

¹⁷ Andres Tvauri. Aruanne päästekaevamistest Püha Jüri kalmistul Tartus Narva mnt 165a esisel alal 2006. aastal. Tartu 2006. (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

Additions to the archaeological collections of the Tartu City Museum in 2008

Arvi Haak

Summary

In 2008, the archaeological collections of the Tartu City Museum increased by 13 collections of finds with 7208 items. These were obtained from archaeological excavations and monitoring that took place in Tartu between 1998 and 2006. There are several reasons why it took a number of years before the items were registered in the collections of the museum; these include various post-excavation procedures (systemization and conservation of the finds, finishing of the excavation report, etc.) as well as the need for the museum to check that the documentation presented exactly matches the finds transferred to the museum.

From the collections registered, four originated from archaeological excavations in the Old Town, one from large-scale excavations in the medieval southern suburb and one from the medieval and post-medieval cemetery next to the medieval gallows. The rest were obtained in the course of archaeological monitoring in medieval Tartu, in the zone under heritage protection, which includes both the medieval town and the areas surrounding it.

Kasutatud lühendid

EAA	Eesti Ajalooarhiiv
ERA	Eesti Riigiarhiiv
RGIA	Российский Государственный Исторический Архив
TM	Tartu Linnamuuseum
TÜR KHO	Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond

